

QAACCESSA SIRNA KABAJA AYYAANA GOROBSEE
GUDURUU: GODINA HORROO GUDURUU
WALLAGGAA

GILLEE KORMEE

WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOO, OGBARRUU BARSII SUUN
GAMIISAAN GUUTTACHUUF DHIHAATE.

MUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF
FOOKLOORII KOLLEEJJII NAMOOMAA, QO’ANNOOFI
AFAANOTAA, JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTII,
YUUNVARSIITII ADDIS ABABA

HAGAYYA, 2009/2017

FINFINNEE

**QAACCESSA SIRNA KABAJA AYYAANA GOROBSEE
GUDURUU: GODINA HORROO GUDURUU WALLAGGAA**

GILLEE KORMEE

GORSA: Dr. MULUGEETAA NAGAASAA

**WARAQAA QORANNOO DIGIRII LAMMAFFAA (MA)
AFAAN OROMOO, OGBARRUUF FOKLOORIIN
GAMIISAAN GUUTTACHUUF DHIHAATE.**

**MUMMEE AFAAN OROMOO, OGBARRUUF
FOOKLOORII KOLLEJJII NAMOOMAA, QO'ANNOOFI
AFAANOTAA, JOORNAALIZIMIIFI QUNNAMTHI,
YUUNVARSIITHI ADDIS ABABA**

HAGAYYA, 2009/2017

FINFINNEE

Yuunivarsiitii Addis Ababaa

Dhaabbata Digirii Duraatin Booddee

Waraqaan qorannoo ulaagaa digirii lammaffaa (MA) Afaan Oromoofi Ogbarruu barsiisuun guuttachuuf Gillee Kormee mata-duree: *Qaaccessa Sirna Kabaja Ayyaana Gorobbee Guduruu*: Godina Horroo Guduruu Wallaggaa jedhuun qophaa'e, sadarkaa Yuunivarsiitiin kaa'e guuteera.

Koree Qormaataa

Qoraa Alaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Qoraa Keessaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Gorsaa _____ Mallattoo _____ Guyyaa _____

Itti gaafatamaa Muummee ykn. Qindeessaa Digirii Lammaffaa(MA)

Axereera

Fookloorii Oromoo ilaalchisee duudhaalee hawaasichaa kanneen agarsiisan kabajni amantii Waaqeffanna hammi tokko qorannoo gara garaan xiinxalamaniiru. Kabajni ayyaana gorobbee Guduruus amantii hawaasni Oromoo waggaasaa eegee kabajatu keessaa tokkodha. Qorattuunis mata duree kabaja ayyaana gorobbee guduruu kana irratti qoratee jirti. Kayyoon qorannooshee inni ijoon adeemsa kabaja ayyaanichaa, meeshaalee, afoolaafi hirmaattota ayyaanichaa tarreessuufi yoomessa akkasumas fakkoomii achi keessa jiran, sadarkaa kabajni ayyaana gorobbee Guduruu har'a irra jiru xiinxaluudha. Akkasumas kabajni ayyaanichaa bu'aa maalii akka qabuufi yoo haffaa dhufe maal akka hambisu irratti nixiinxalameera. Maddi raga madda raga tokkoffaafi madda raga lammaffaaf kan walitti qabamedha. Maddi raga tokkoffaa maanguddoota naannichaa yoo ta'an, maddi raga lammaffaa immoo kitaaboleefi qorannoowwan mata duree kana waliin walitti siiqinsa qaban irraa kanneen argamanidha. Malli qorattuun odeeffannoo argachuuf fayyadamte, mala iddattoo akkayyoofi mala iddattoo darbaa dabarsaati. Malleen kanaan odeeffannoon odeeffennitootarraa bifa sadiin funaanuuf filatte. Isaanis: afgaaffii, marii garee xiyyeeffataafi daawwannaadha. Odeeffannoon argaman kunneen immoo meeshaa suursagalee waraabuufi suura kaasuun funaanamaniiru. Odeeffannoon sassaabame kunis mala qorannoo ibsaatiin qaaceffameera. Qaaccessa odeeffannoo kana irraa ayyaana gorobbee kana kan bulfattu dubartii mana dhaabde ta'uufi ayyaanni kun dhangaa, faaya, meeshaaleefi afoola achi irratti dhiyaatu qabaachuu argannoo keessatti dhiyaatee jira. Ayyaanni kunis waqtii furmaa ji'a Amajjii keessa kan kabajamuufi ayyaanni kun waamicha tokko malee walitti qabamuun akka namoonni kabajan hubatameera. Ayyaanni gorobbee kan kabajamuuf nageenya nama, horiifi qe'eefi akka ta'uuf jechadha. Haata'u malee yeroo ammaa kabajni ayyaanaa kun sababa garagaraatiin haffaa waan dhufeef, kutaan dhimmisaa ilaalu hundi gahee irraa eegamu bahuun amantii duudhaa Oromoo kana baduurraa baraaruun aadaa isaa kana dhalootatti dabarsuu qaba.

Galata

Duraan dursa hojii qorannoo kana jalqabaa kaasee hanga xumuraatti haalatti hojjechuu danda'u gorsa ogummaa kan naaf taasisaniifi fiixan ba'insa qorannoo kanaaf gumaacha kan naaf godhan gorsaakoo Dr. Mulugeetaa Nagaasaa guddaan galateeffadha.

Itti aansuun laaptooppiisaa naa ergisuurraa ka'ee hanga qorannoo kana naaf barreessuutti kan naduukaa tureefii milkaa'ina qorannoo kanaaf kan nafaana dhama'aa ture obboleessakoo Gabruu Kormeefi haadha manaasaa kan yaadaan nadeeggarte siister Eebbisee Dabalaa baay'een galateeffadha. Obbolaawwan koo Tigist Kormeefi Yaadanii Kormee, gargaarsa yaadafi waraabbii odeefkennitoota irratti waan nagargaaraniif ningalateeffadha.

Dhumarratti kallatti odeeffannoo naaf eeruun kan haala naaf mijeesssan Waajjira Aadaafi Aanaa Guduruu, akkasumas odeeffannoo qorannichaaf barbaachisan laachuufii gargaarsa adda addaa gochuun kan na cinaa turan aadde Faranjii Nagariifii aadde Kibbituu Charee baay'een galateeffadha.

Jibsoo

Jechootni hubii ergaa qorannichaa irratti gufuu ta'uu danda'u jedhamanii yaadaman mata duree kana jalatti hiikkoo argatu. Kanaaf jechoonni yookiin gaaleewwan armaan gadii qorannicha keessatti dhimma itti bahamaniiru. Haala galumsaafi hiika naannichatti beekaman irratti hundaa'uun hiikni itti kennameera.

Aayyoo Guduuree---	Maaram
Akaayii qorii-----	Akaayii garbuu dhadhaan makame
Awwara-----	Quttoo
Bantii-----	Bu'uura jireenyaa
Boordee-----	Farsoo bulluqaan qallifamu
Buqqurii-----	Farsoo biqilaafi qiixxaarra qofa qophaa'u
Cafaqoo-----	Qiixxaa diimaa dhadhaan cafaqame
Facaafachuu-----	Bulfachuu
Furma-----	Waqtii bonaa
Fusfusoo-----	Biddeena dhadhaan faffatame
Girrisee-----	Daabboo xixiqqatee toshamee dhadhaan dibame
Hullee-----	Meeshaa buqqeerraa tolfamee dhugaatiif oolu
Jaanoo-----	Xuwwee marqaa
Kefoo-----	Gosa baalaa urgaa'inaaf oolu
Mijuu-----	Dhaabbata
Ofkaluu-----	Qulqullaa'uu
Oroboo-----	Okolee
Qoma-----	Laphee
Saraxii-----	Gosa baalaa faayaaf oolu

Tartiiba Suuraa

Fuula

Suura 1. Oroboo (Okolee).....	51
Suura 2. Gomboo gorobbee	52
Suura 3 Waancaa.....	53
Suura 4. Gabatee harkeefi gabatee miiloo	54
Suura 5. Xuwwee marqaa (Jaanoo)	55
Suura 6. Marqaa xaafii diimaa	56
Suura 7. Yemmuu jaanootti daakuu marqaa naqan	57
Suura 8. Haati gorobbee bulfatte qomeeshee uffattee teessee	60
Suura 9. Haati gorobbee bulfatte coqorsa qabattee.....	62
Suura 10. Ulumaayiiifi baala abbayyiin yemmuu haati gorobbee facaafu	63
Suura 11. Haati gorobbee ofiif facaafachaa yemmuu kadhattu	65

Baafata

Fuula

Axereera.....	i
Galata.....	ii
Jibsoo.....	iii
Tartiiba Suuraa.....	iv
Boqonnaa Tokko: Seensa.....	1
1.1 Seenduubee Qorannichaa.....	1
1.2. ka'umsa Qorannichaa.....	11
1.3. Kaayyoo Qorannichaa.....	13
1.3.1. Kaayyoo Gooroo.....	13
1.3.2. Kaayyoo Gooree.....	13
1.4 .Barbaachisummaa Qorannichaa.....	13
1.5. Daangaa Qorannichaa.....	14
1.6. Hanqina Qorannichaa.....	14
1.7. Qindoomina Qorannichaa.....	15
Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu.....	16
2.1. Yaadrimee Fookloorii.....	16
2.2. Faayidaa Fookloorii.....	18
2.3. Gooroowwan Fookloorii.....	19
2.3.1. Afoola.....	20
2.3.2. Meeshaalee Aadaa.....	21
2.3.3. Aartii Sochii Qaamaa.....	21
2.3.4. Duudhaa Hawaasaa.....	22
2.4. Dhiibbaalee Duudhaa Oromoo Irraan Qaqqabsiisan.....	25
2.4.1. Amantii Kiristaanaa.....	25
2.4.2. Amantii Islaamaa.....	25
2.4.3. Dhiibbaa Mootota Itiyoophiyaa.....	26
2.5. Sirna Raawwii Ayyaanefannaa.....	26
2.5.1. Gosootaa sirnaa.....	27
2.5.2. Adeemsa sirnaa.....	27
2.5.3. Yeroo Raawwii Sirnaa.....	28
2.6. Afwalaloo.....	28
2.6.1. Weedduu.....	29

2.6.2. Faayidaa Weedduu.....	30
2.7. Sakatta'a Qorannoo Walfakkii.....	31
Boqonnaa Sadii: Mala Qorannoo.....	33
3.1. Malawwan Qoranichaa	33
3.2. Madda Odeeffannoo.....	33
3.3. Hirmaattota, Iddattoofi Mala Iddatteessuu.....	34
3.3.1 Iddattoo Akkayyoo.....	35
3.3.2 Iddattoo Darbaa Dabarsaa.....	35
3.4. Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaanamani	36
3.4.1 Daawwannaa	37
3.4.2. Af-gaaffii.....	37
3.4.3. Marii Garee Xiyyeeffatamaa.....	38
3.4.4. Meeshaalee Ragaan Ittiin Funaanamu	39
3.5. Malleen Xiinxala Ragaalee	39
Boqonnaa Afur: Qaaccessa Odeeffannoo	40
4.1. Maalummaa Ayyaana Gorobbee.....	40
4.2. Faayidaa Ayyaana Gorobbee	41
4.3. Yoomessa Ayyaana Gorobbee.....	42
4.4. Meeshaalee Ayyaana Gorobbee.....	43
4.5. Sirna Kabaja Ayyaana Gorobbee.....	45
4.5.1. Gocha Kabaja Ayyaana Gorobbee Duraa	46
4.5.2. Gocha Yemmuu Kabaja Ayyaana Gorobbee	47
4.5.3. Kabaja Ayyaana Gorobbeen Boodaa	50
4.6. Meeshaalee Ayyaana Gorobbee Irratti Tajaajilan.....	50
4.6.1. Oroboo (Okolee)	51
4.6.2. Gomboo Gorobbee (Dooccoo).....	51
4.6.3. Waancaa.....	52
4.6.4. Gabatee harkeefi Gabatee miiloo.....	53
4.6.5. Xuwwee (Jaanoo).....	54
4.7. Dhangaa Ayyaanaa Gorobbee Guduruu	55
4.7.1. Marqaa	56
4.7.2. Farsoo Geeshoo.....	58
4.8. Meeshaalee Faayaa	58
4.8.1. Qomee.....	59
4.8.2. Callee	60

4.8.3. Hooqaa	61
4.9. Wantootta Yeroof Tajaajilan.....	61
4.9.1. Coqorsa	61
4.9.2. Baala Ulumaayyifi Baala Abbayyii	62
4.9.1. Gocha Gaafa Gorobbee Raawwatan	63
4.9.1.1. Kadhaa	63
4.9.1.2. Eebbaa.....	66
4.9.1.3. Weedduu	68
4.10. Hirmaattota Ayyaana Gorobbee.....	73
4.11. Waqtii Ayyaanni Gorobbee Guduruu Kabajamu	73
4.12. Barbaachisummaa Kabaja Ayyaana Gorobbee.....	74
4.13. Sadarkaa Kabajni Ayyaana Gorobbee Guduruu Amma Irraa Jiru	74
Boqonnaa Shan: Cuunfaa, Argannoofi Yaboo.....	76
5.1. Cuunfaa.....	76
5.2. Argannoo	77
5.3. Yaboo.....	78
Wabiilee	80
Dabaleewwan	

Boqonnaa Tokko: Seensa

1.1 Seenduubee Qorannichaa

Uummanni Oromoo uummata aadaafi seenaa mataasaa qabudha. Seenaawwan uummaticha addunyaa biratti beeksisan keessaa tokko bulchiinsa gaarii hawaasichi ittiin walbulchaa ture, Sirna Gadaati. Sirni Kun sirna dimookratawaa waan ta'eef aangoo dhaloota hundaafi hiruufi itti gaafatamummaas kan kennudha.

The Gada system is a system of classes (Luba) that succeed each other every eight years in assuming military, economic, political and ritual responsibilities. Each Gada class remains in power during a specific term (gada) which begins and ends with a formal power transfer ceremony (Asmarom 1973:8).

Akka Asmaroom ibsetti Sirni Gadaa hundee seenaa, diinagdee, siyaasaafi amantaa Oromooti. Sirni kun hawaasicha wajjiin kan jiraate waan ta'eef sirni bulchiinsa gadaa bara akkasii, nama akkasii yookaan abalu jedhamuun calqabame jechuun akka nama rakkisu Dirribiin (2012:209) ibsee jira. Sabni kun afaanota damee Kuush keessaaa Afaan Oromoo kan dubbatu yommuu ta'u hawwaasichi afaan, aadaafi duudhaa isaa kana akka mallattoo eenyummaa isaatti ilaala. Sababiin isaa wal malee jiraachuu waan hindandeenyefidha.

Aadaan yaadrimee bal'aa kan of keessaatti hammatu yommuu ta'u haala jiruufi jireenya hawaasa fi gochaalee hawaasni guyyaa guyyaatti raawatu kan calaqqisiisudha. Aadaan namni miseensa hawaasaa ta'e haala jiruufi jireenya isaa keessatti kan qabaatu kan akka amantii, beekumsa, seera, raawwiifi muuxxannoo kan qabudha. Hawaasni kamiyyuu aadaa mataa isaa danda'e qaba. Aadaan saba tokkoo eenyummaafi falaasama sabichaa agarsiisa. Uumanni Oromoos gareewwaan hawaasa fookloorii qaban kaassaa tokkodha. Aadaan uummata Oromoo biratti beekamanis hedduutu jiru. Isaanis: aadaa nyaataa, aadaa uffannaa, aadaa fuudhaafi heerumaa, aadaa waliin jireenya hawaasummaa ni qaba. Kanaaf uummatni Oromoo yemmuu Sirna Gadaan bulaa turetti seenaa isaa eeggachuun duudhaafi amantii isaatiin of gaggeessaa tureera.

Qeeqoon seenaa hawaasa darbe keessa maaltu akka raawatee darbe kan qo'atu yoo ta'u, kuniis uumama jiru ture dabalatee haali hawaasummaa, siyaasaafi aadaa uummaticha keessa ture maal fakkaata, maal irraa ka'ee maaltu ta'e, kan jedhu yaaxxina ilaaludha. Duudhaaleen hawaasichaa gochaafi ogummaa dhuunfaa irratti kan xiyyeeffatan,

walittidhufeenya gareetti. Dorson (1972:3). Duudhaan hawaasaa uummata keessatti umurii dheeraa kan lakkoofsisefi hawaasni hundi itti waliigalee kan fudhatedha .Kutaa kana jalatti kan ramadamanis kabaja ayyaanaa, qoricha aadaa, tapha aadaa, waaqeffannaafi kabaja amantiiti.

Waaqeffannaan namoonni uumamaafi jireenya du'aan booda jiruuf kan hiika itti kennaniifi meeshaalee itti fayyadamanidha. Kunis barmaatiledhaan ijoolleen, loon, qeyeen akka nagaa ta'aniif, oomishni akka guddatuufi rakkinni hawaasa keessatti isaan qunnamu akka dhabamu gochuuf sirna kadhannaa itti dhiyeessanidha. (Moojula Y.J). Bakki itti waaqeffataniis tulluu, burqaa, haroo, malkaafi kkf dha. Gaaddisni waaqeffannaa bakkeen kan akka Odaa, somboo, harbuu, birbirsaa fa'adha.

Amantii jechuun nama caalaa human kan qabu, jiruufi jireenya dhala namaa kan to'atu, yaada, sochii, muuxannoo namoonni qaban kan abboomudha. Fileen (2016:73), Eller (2007) waabeffachuun amantii yoo ibsu,

Religion is an extrapolation of culture-potentially, and often enough actually, culture “to the ultimate. The key for us is that religious being(s) and/or force(s) are almost universally “social”, with the qualities of “persons” or at least “agents” of some sort. Religion is the discourse, the language and practice, or the means by which human society and culture is extended to include the non human.

Barruu armaan oliirraa akka hubatamutti , amantii jechuun jiruufi jireenya dhala namaa afuuraan olaantummaan akka waliigalaatti kan to'atu, kan qajeelchu, tooftaa yookaan mala sochiiwwan wantoota adda addaa kanneen dhala namaa hintaanee kan abboomu ta'uu ibsa. Aadaan immoo haala jiruufi jireenya saba tokkoo ta'ee kan hawaasni tokko ilaalcha keessa isaatii burqe itti ibsatudha. Amantiinis qaama aadaa hawaasa tokkooti. Waa'ee amantii tokkoo yoo dubbannu aadaafi ilaalcha saba amantiin sun keessaatti baatetiin adda baafnee ilaaluu hin dandeenyu. Waaqeffannaanis amantii saba Oromoo kan duudhaafi aadaa isaatiin wal qabate ta'uun beekamadha. Maammoon (2013:223) yaada kana yoo ibsu:

Aadaan haala jiruufi jireenya saba sanaa guutummaa guutuutti kan hammatudha. Amantiin qaama aadaa keessaa tokko ta'uusaa hubanna. Akkuma aadaa keessa sirna fuudhaafi heerumaa, kan nyaataa kkf jiran sirni amantiis aaduma keessa jira jechuudha.

Sabniifi amantiin kamuu akkatti waaqa kadhataan qabu. Haata’u malee raawwiin (adeemsi) isaanii aadaa isaanitiin walqabataadha.

Akka yaada kanarraa hubachuun danda’amutti jiruufi jireenyi, dhugeeffannaan saba tokkoo aadaa hawaasaa irraa kan adda bahuu hin dandeenyedha.

Akka aadaa Oromoo waqeffataatti irreecha okolee, siiqee fi waddeessa harkatti qabatanii bakka kadhaa waqaa deemuun aadaa isaa akka ta’e beekamaadha. Ulfaa itti bahan sana dhadhaa muudun itti dhibaaffachuun haala aadaa Oromoo kan Waaqa itti kadhatuufi galateeffatu agarsiisa.

Meeshaaleen kun fakkoommii mataasaanii qabu. Okoleen meeshaa migiraafi sutaa irraa tolfamu ta’ee, aannan itti elmuuf kan tajaajiludha. Kanaaf okoleen loon agarsiisuuf tajaajila. Kanaaf hawaasichi okolee qabatee kan deemu loon jiruufi jireenya uummata Oromoo biratti baay’ee murteessoofi kan iddoon guddaan itti kennamu ta’uu agarsiisa. Oromoon loon malee hinbareedu isa jedhu agarsiisuuf uummatichi okolee (oroboo) qabatee bakka kadhaa Waaqaa deema.

Siiqqeen immoo ulee qal’oodha. Muka harooressa irraa tolfamti. Sababiin siiqqeen muka kana irraa tolfamtuuf, mukichi qajeelaa waan ta’eefi. Siiqqeen mukkeen kanneen akka ulumaayyiifi waddeessa irraa illee nitolfamti. Siiqqee kana immoo kan qabatu dubartii heerumtedha. Kanaaf siiqqeen fakkoommii kabaja dubartii agarsiisuu qabdi. Akkasumas siiqqeen ulee qajeeltuun waan taateef, waan kadhatamullee niqajeelchiti hiika jedhu qabdi.

Mukti waddeessaa mukkeen gurguddaa jiran keessaa tokkodha. Uummatni Oromoo waddeessa harkatti qabatee bakka irreeffannaa kan deemuuf, waddeessi muka jabaataafi miidhagaa ta’e waan ta’eef, “Yaa Waaq situ jabaadha; ati nujabeessi,” hiika jedhu qaba. (Maddi: Maanguddoota).

Uummanni Oromoos haala jiruufi jireenya isaa keessatti amantaa mataa isaa qaba. Amantaan uummata Oromoo ganamaas Waaqeffannaa jedhama. Waqeffannaan amantii tokko qabaachudha. Maammoon (2013:8) hiikni maqaa wanta tokkoo gochaafi amala isaatiin kan walqabatu ta’uu yoo ibsu, “Waaqeffannaa jechuun amantii Waaqa tokko, ayyana Dirreefi Duudhaa (lamaan namaa) amanuufi kadhachuuti,” Jedha. Ayyaana Dirree yoo jedhus malkaa, tulluu, hora, burqaa, caffee, siidaa, Odaafi kkf jechuudha. Ayyaana

lamaan namaa kan jedhamanis ayyaana haadha ateeteefi kan abbaa Nabii jechuudha. Yaaduma hiika waaqeffanna kana kitaabni, Maatii (2006:45) yoo ibsu, “Jechi Waaqeffannaa kan dhufe jecha Afaan Oromoo, “Waaqa” jedhurraa lachiifameeti. Waaqa jechuun uumaa dacheefi ruudaa, namaafi uumama kan namaa olitti argamudha. Akka amantiitti garuu Waaqa jechuun uumaa waan hundaa, kan waan mara irratti aangoo olaanaafi dhumaa qabudha.”

Akka yaada kanaatti, Waaqeffannaa jechuun sirna amantii Waaqa tokkichatti amananii buluudha. Waaqeffannaa jechuun Waaqa tokkotti buluudha; seerota Waaqaa kabajuudha.

Akkasumas Waaqeffannaa jechuun nageenya, qulqullinaafi damboobummaadha. Akka amantii Waaqeffannaatti waan lubbuu qabuufi hinqabne hundi Waaqaan uumamani; eebbbaafi fedhasaa qofaan jiraatani. Kanaaf sabni ardii kanarra jiraatu marti jechaafi afaan adda addaan isa waamani. Tokkicha maqaa dhibbaa; gurraacha garaa garbaa jedhamee kan faarfamus kanumaafi. Wanti hundi maqaa isaa Waaqa irraa argata. Waaqeffannaa keessatti uummannis ta’e uumamni ayyaana mataa isaanii niqabu. Ayyaana kana ijaan arguun hindanda’amu. Ayyaana ayyaanaan argu malee ijaan hinargani. Yaada kana kitaaba Maatii (2006:157) keessatti akka barreeffamee jirutti ayyaana jechuun mil’uu Waaqaa kan Waaqni ittiin uumama mara uumee qajeelchudha. Ayyaana wanti tokko akka dhalatu taasisu erga dhalatees wanti sun akka ittiin mil’atuufi qajeelfamu kan sirreessee qabuufi to’atudha. Kanaaf ayyaana jechuun mil’uu wanti tokko akka uumamu godhuufi erga uumamee boodas akka jiraatuufi sirnaan akka socho’u to’atee eegudha.

Waaqeffannaan akka amanutti wanti uumame hundi ayyaana wajjiin dhalatu kan mataasaa niqaba. Ayyana kana dhalootaan argatu; ayyaanni namaa hindu’u; hinbadu. Namni du’us ayyaanni labata irraa labatatti diroo darba malee hindu’u. Kana jechuun uumamni hundi ayyaana latoo qaba jechuudha. Ayyaanni latoo kun ayyaana dhalootaa dhalootatti darbudha. Namni ayyaana mataasaa qaba; guyyaanis ayyaana mataasaa qaba. Wanti cufti ayyaana kanaan dhufa; ittiin jiraata. Maatii (2006:157-158).

Sirni dhugeeffannaa Oromoo Waaqeffannaa, amantaa, ayyaanaafi ayyaantuun qajeelfamudha. Ayyaana ilaalchisee falaasamniifi aadaan amantaa Oromoo akkaataa itti ibsaniifi dhugeeffatan barreessitoonni kitaaba Seenaa Oromoo Hanga Jaarraa 16^{ffaa} (1998:53) irratti akka armaan gadiitti kaa’aniiru.

Faalaasamniifi aadaan amantaa Oromoo kuush duriirraa madde kun, seera uumaa uumamaa irratti kan hundaa'e ta'ee, Waaqni ayyaana adda addaan uumama adda addaa hunda akka uumeefi uumaa jiru kan dhugeeffatudha. Akkanaa uumamni kamiyyuu ayyaana ittiin uumame yookiin dhalate ofiisaa qaba. Kunis ayyaana dhalootaan yookiin uumamaan Waaqarraa kennamuufiidha. Namni kamiyyuu ayyaana isaa waliin akka dhalatu amanama. Ayyaanni kun uumama kamiyyuu keessatti Waaqni kan ittiin addeeffamu yookaan mul'atudha. Ayyaana gaariis ta'e yaraa waaqatu kennaafi. Carraa gaariis ta'e yaraa kan namoonni qaban, ayyaana dhaloota isaaniitiin qaban irratti hundaa'a.

Walumaagalatti akka falaasama duudhaa Oromootti ayyaanni maqaa, guyyaa, carraafi afuurri waaqaa kan ittiin addeeffamu jechuun nidanda'ama.

Ayyaani karaa Waaqni uumama isaa mara waliin walquunnamuufi uumama mara ittiin qajeelchudha. Malkaan, tulluun, guyyaan, namni, bineesotnifi kkf hundi ayyaana isaan eeguufi isaan qajeelchu qabu. Akka fakkeenyaatti Dooraan ayyaana bineensaa, Maaram ayyaana deessuu, Gorobbeen ayyaana dubartii, Boorantichi ayyaana hangafaa, Golfaan ayyaana qe'ee, Wadaajni ayyaana maatiifi kkf maqaa dhahuun nidanda'ama.

Ayyaanni ijaan hinmul'atu garuu afuura Waaqaa kan nama eeguufi nama qajeelchudha. Namni yemmuu uumamu ayyaana waliinidha. Kanaafuu uumamni martinuu ayyaanaan qajeelfama. Kadhannaan Waaqeffannaas, "Yaa Waaq, yaa ayyaana warra keenyaa alaa manaa nuuftoli; nuuf araarami!" jedha.

Akkasumas akka Dirribiin (2012:102) kitaaba isaa irratti ibseen Waaqeffannaan qabeenyaa horaa! Qabeenya horattaniin immoo waan tolaa hojjedhaa! Nama dhibame, jaare, ijoollee abbaafi haadha hinqabne gargaaraa! Misooma biyyaa keessatti hirmaadhaa! jedha jechuun lafa kaa'a. Walumaagalatti sirna ayyaaneffannaa ayyaanota kamiyyuu jaanateessan yookiin raawwataman hunda dura Waaqa ofii yookiin isaan uume kadhatu, faarfatu akkasumas galateffatu. Kanatti fufuun sirni raawwii ayyaaneffannaa maal akka fakkaatu yaadota tokko tokkoon kaasanii laaluun baay'ee barbaachisaadha. Kana malees adeemsaafi yoomessa sirna raawwii ayyaaneffannaa irratti yaadota hayyootaa ilaalla.

Sirni hawaasni ittiin ayyaana kabajatu keessa keessaa tokko 'Gorobbee' jedhamuun beekama. Xiyyeeffannoon qorattuus sirni kabaja ayyaanaa Kun sababa dhiibbaa gara garaatiin hafa waan jiruuf, qorattee baastee agarsiisuuf jecha qorattee jirti. Godina

Horroo Guduruu Wallaggaa keessatti sirni kabajni ayyaana gorobbee kanaa bakka lamatti qoodamee kan beekamu yeemmuu ta’u, isaaniis gorobbee Horroofi gorobbee Guduruu jedhamuun beekamu. Qorattuunis gosoota lamaan jiran keessaa kan irratti qorachuuf filatte kabaja ayyaana gorobbee aanaa Guduruuti. Kanas kan filatteefi aanaa sana keessa hojiif waggootii dheeraa waan turteefi duudhaa hawaasichaa dhiyootti waan beektuufi.

Haala Naannichaa

Aanaan Guduruu godinaalee lixa Oromiyyaatti argaman keessaa tokko kan ta’e, godina Horroo Guduruu Wallaggaatti kan argamudha. Akka waajjirri aadaafi turiizimiin aanaa Guduruu barruu hinmaxxanfame irratti ibsetti, maqaa kana kan argate duraan obbolaawwaan sadan Guduruu, Horroofi Jimmaa kan jedhaman akka jiraniifi lafa naannichaa sadiitti hiratanii maqaa isaaniin lafti hiratan akka waamame ibseera. Guduruun hangafa isaanii ta’ee lafa gahee isaas maqaa “Guduruu” jedhuun moggaase. Godinni kun aanaalee kudhan yemmuu qabaatu, aanaa Guduruu kana kanneen daangessan bahaan Showaa Lixaa, dhihaan Abbay Coomman, kaabaan Habaaboo Guduruu, kibbaan immoo Jimmaa Raareedha. Magaallii guddoo aanaa Guduruu Kombosha yemmuu ta’u, Finfinneerraa 272km fagaattee argamti. Magaala godina Horroo Guduruu Wallaggaa kan taate Shambuu irraa immoo 65km fagaattee argamti.

Akka ragaan wajjira baadiyyaa aanaa Guduruu agarsiisutti aanaan guduruu gandoota baadiyyaa **31** fi gandoota magaalaa **7** walumaagala gandoota 38 qaba. Akkasumas rooba waggaatti **1,318ml** akka argatu odeeffannoon ni hima. Lafti aanichaa qonnaaf kan oolu hektaara **50,618**, yoo ta’u heektaarri **13,110** immoo lafa caffee dha. Lafti bosonaa hektaara **31,218** yoo ta’u laafti dheedichaammoo hektaara **15,750** akka ta’e agarsiisa. Lafti heektaarri **13,170.069** immoo lafa dhagaa yoo ta’u lafti heektaarri **6,745** immoo lafa bishaan (haroo) uffifame ta’uu ibsameera. Lafti heektaarri **10,258** lafa ijaarsa manaan uffifame jechuun walumaagala bal’insi lafa aanichaa hektaara **140,869.069** ta’uu odeeffannoo wajjiira lafa baadiyyaa ni agarsiisa.

Istaatiksiin waajjira fayyaa aanaa Guduruu akka agarsiisutti baay’inni uummata aanichaa dhiirri **63,765**; dubartiin **64,276**; walumaagala **128,041** yoo ta’u kanneen keessaa **92.4%** baadiyyaa kan jiraatan yoo ta’u 7.6% immoo magaala keessa jiraatu. Haalli qilleensashee harki **79** baddadaree harki **21** immo gammoojjidha. Haalli taa’umsa lafa ishe irra caalaa

diriiraa ta'ee tulluu, irrangadeefi hallayaas qaba. Olka'insi lafa ishee (altitude) **1500-2300** ta'uu agarsiisa. Haalli jireenya uummatichaa kan hundaaye hojii qonnaafi horsiisa horii irratti. Midhaan nyaataa kan akka xaafii, boqqolloo, nuugii, qamadii, garbuu, bishingaa, saliixaafi talbaa giddugaleessan ni oomishamu. Horiinis kan akka loonii, bushayee, kottee duudaafi handaaqqoliin ni horsiisamu.

Akka waajjira gurmuu Guduruu irraa fudhanetti abbaan warraa **760** omisha dammaa irratti bobba'aniiti jiru. Hambaaleen seenaa fi aadaa aanichaa keessatti argamanis kan akka Ejersa Qobboo, Cittuu Coomman (uumama), Haroo Gabateefi bakka horsiisa beeladoota bakka murta'aa "Mana Beenya" jedhamutti argamu kan maqaan isaa "Beg Irbaataa" jedhamuu beekamatti yeroo ammaa kana yuunivarsiitii Wallaggaa kampaasii shambuuttin damee Qonnaa jala galee wirtuu qonnaafi qorannoo horsiisa loon Horroo jechuun irratti hojeetaa jira. Bakkeewwan amantaa aanichaa keessatti argamanis manni amantaa Ortodooksii **12**, Masjiida **2**, Waldaa Makkaana Iyasuusii **27**, Muluu wangeelii **13**, Masarata Kiristoos **3** tu jira. Beeladni naannoo kanatti horsiisamaan horii gaanfaa, bushayee, lukkuufi kottee duudaa keessaa immoo harroota, gaangoliifi fardeenidha.

Aadaan akkaataa hawaasniifi uummanni tokko jiruufi jireenya isaa ittiin gaggeessu, waliigalu, ittiin kalaqu, ittiin mala dhahu, jiraatu, waliif ibsatu, walto'atu, walabboomu, walumaagalatti heeraafi seera ittiin bulmaatafi mallattoo hawaasichaa aadaa sana aadeffatuuti.

Nyaanni aadaa uummatichaa biratti beekaman Akaayii Qorii, Daabboo girriisee, Cororsaa, Cafaqoo, Caccabsaa, Fufusoo, tumaa nuugii fayi. Dhugaatiin aadaammoo Farsoo, Buqqurii, Boordee, Araqeefi Daadhii fa'i. Aadaa waliin jireenyaa keessatti aanaan kun kan ittin beekamu hojiiwwan kan akka daboo fi daadoo walfaana hojjechuufi waamicha yeroo ayyaanaa waggaa, yeroo cidhaa figuuyyaa shananii kan kana fakkaatan wal waamun wajjiin dabarsu. Akkasumas gadda uumame irratti waliin ta'uun waljajjabeessun wal wajjiin jiraatu.

Aadaan fuudhaafi heerumaa aanaa guduruu kana keessatti argaman kan akka naqata, abaabbalii, aseennaa, sabbat mariifi butii dha.

Naqata: akka aadaa kanaatti warri mucaa osoo warra intalaatti hinergatiin sanyii qoratu. Sana booda warra intalaatti ergachuun osoo warri wal fuudhan lamaan duraan wal hinbeekiin karaa maatii lamaanii kan raawwatu sirna fuudhaafi heerumaa umurii dheeraaf turedha.

Abaabbalii: sirni kun immoo namoota gurbaan itti dhaammate gaarummaa gurbaa intalatti himuun mucayyoon akka isheen itti heerumtuuf waan baay'ee itti himanii amansiisuun bifa itti gurbaa jedhametti osoo warri ishee quba hin qabaatiin haala itti heerumtudha.

Aseennaa: akka sirna fuudhaafi heerumaa kanaatti gurbaafi intalli wal jaallatanii walii galanii osoo warri intalaa quba hin qabaatiin bakka gurbaan ishee beellametti baddee deemuun itti heerumtudha.

Sabbat Marii: sirni fuudhaafi heerumaa kun intalloon gurbaa ishee fuudhuuf ka'u osoo hinbeekiin diramaan kan itti heerumtudha. Gurbaan sabbat marii kanaan fuudhu, yoo intalli inni dura dubbate jalaa badde,"harka qullaa deebi'uu manna" jechuun haala kanaan fuudha. Inni biraan sababa gara garaan yoo durbi itti heerumuu didde, sabbat mariin fuudhuuf dirqama. Kanaaf sirni fuudhaafi heerumaa kun fedhii gurbaa irratti qofa kan hundaa'udha.

Butii: sirna fuudhaafi heerumaa keessaa tokko ta'ee fedha gurbaa irratti qofa hundaa'uun osoo intalli hin beekiin dirqiidhaan kan raawwatudha. Warreen kana keessaa yeroo ammaa bal'inaan kan mul'atan Abaabbalii Naqata dha. Aadaan biraa aanaa kana keessatti mul'atu kabaja ayyaanaa yommuu ta'u isaaniis hingiccaa, taaboree, jaarri loonii, gorobbee, garanfasa, shananii ta'uu Waajjirri Aadaafi Tuurizimii Aanaa Guduruu lafa kaa'eera.

Hawaasni tokko ayyaanotaafi feestivaalota mataasaa, kan hawaasa biraa waliin walitti isa fidu yookiin kan dhuunfaatti waliisaa gidduutti ayyaaneffatu niqaba. Ayyaannonni kunneen yeroo murtaa'e keessatti irra deddeebi'ee kan dhufuufi hawaasa biratti kan kabajamudha. Ayyaanni kabajamu tokko barumsaaf tajaajila hawaasaa gama seenaa, tokkummaa, amantii, ilaalcha addunyaafi eenyummaa isaa eeguutti gahee qaba.

Kabajni ayyaanaa aadaa hawaasaa lubbuu itti godhee tursiisuuf gargaara. Kana keessatti hawaasa ayyaannicha kabaju giddutti gammachuu, tokkummaa, jaalalaafi walgargaaruu uuma. Kunis hawaasni yemmuu walitti dhufe waliin nyaate dhugu jaalalli dabalaa, yaadaanis gabbataafi guddataa deema. Gaddaafi gammachuu isaa waliin hirmaachuu qofa osoo hintaane waan isa dhibes irratti mari'ata.

Hingiccaa: kun ayyaana ijoolleen dubaraa kabajan yoo ta'u callee diratanii huccuu miidhagu uffatanii rifeensa mataa dhahatanii hiriyyoota isaanii waliin wal waamuun allaadduu daraare ji'a hagayyaa keessa qabatanii sirbaafi taphaan kan kabajanidha.

Taaboree: kun ayyaana ijoolleen dhiiraa keessumaayyuu tikee kanneen ta'aan kan kabajaan yoo ta'u gaafa hagayya kudhashanii hiriyyoota isaanii waliin wal waamuun nyaachaa, taphachaa kan kabajanidha.

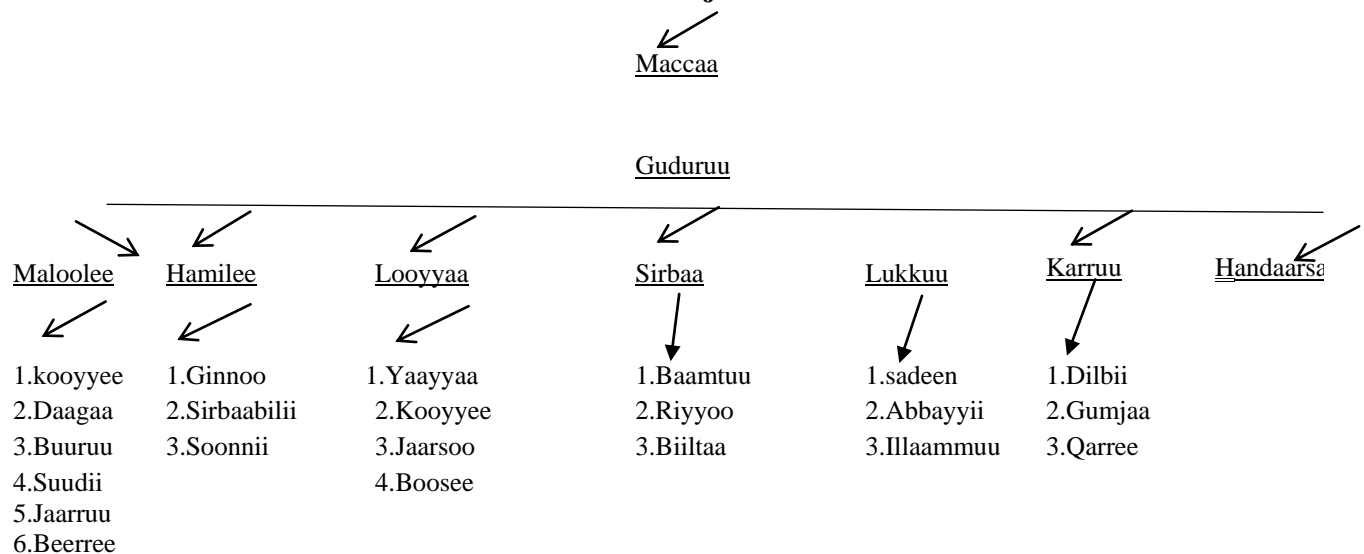
Jaarii Loonii: aannan, dhadhaa, foon, gogaafi gaafni isaanii tajaajila adda addaaf kan oolu galataafi ayyaana qabu. Ayyaani kun jaarii loonii jedhama. Guyyaan ayyaanaa sadaasa guyyaa tokkoo kaasee hanga guyyaa digdamii tokkootti guyyaa facaasaa yookaan kamisarra kabajama. Mataa midhaanii bara haaraa irraa marqaa dallaatti marqanii jaarii loonii kana loon hora dhuganii dallaatti galanii itti irreeffatama. Waan aannaniifi dhadhaa namaaf kennitanii nama bareechitaniif isinis ittiin bareeda jedhanii urgeessaafi coqorsa dhadhaa baqsaa cuuphanii loonitti facaasu. Guyyaa kana loon quufanii burraaqaa oolu. Gogaa hoolaa qalamtee babbaqaqsanii guyyaa jaarii loonii kana mataa loonii saanitti hidhu. Loonis hin rukutamtu. Gaafni isaanii hidda daraaraa qabuun miidhagfama. Gaafa sana loon nifaarfamu. Dhaltiin mar'ataa galu marabbaa qaba. Tikeen horii tiksee oofee galu marabbaa qaba.

Garanfasa: abbaan manaa mana ijaaree roobaafi aduu namarraa dabarsu, gootummaadhaan bineensaafi diina namarraa ittisu, loon horsiisee dhangaa namaaf laatu ulfina qaba. Abbaan warraa kunis ayyaana garanfasaa kana gaafa hagayya digdamii tokko dilbataa hoolaa qalee farsoo naqsiisee obbolaafi lammii isaa waamee Waaqa qabeenyaafi nagaa isaafi maatii isaatiif kenneef galata jechuun daddarbee, dhibeeffatee, firaafi olla isaa waliin nyaatee dhugee gammaduun kabaja.

Shananii: ayyaani kun dubartiin deessee gaafa guyyaa shan guutu kan kabajamudha. Guyyaa sana dubartootni olla okolee qabatanii laga bu'uun bishaan itti waraabanii fiduun baala ulumayiin dhaqna deessuu dhiqu. Sana booda marqaa marqanii shaametaafi cororii dhadhaa itti naquun nyaatama. Yommuu nyaatanii ka'aniis gabateen itti nyaatamu yommuu ka'u yoo dhiiratu dhalate ta'e al shan, yoo dubara taate immoo al sadii ililchuun gammachuu isaanii ibsatu. Dhuma irratti weedduu Maaram galateeffatu weeddisuun kabajama.

Gorobbee: ayyaani kun baatii Amajjii keessa kan kabajamu kan dubartiin ijoollee isheefi ofii isheef facaafattee itti eebbistudha. Guyyaa kana haati ijoollee dhangaa qopheessitee kan deesse hunda walitti qabdee facaastee eebbisuun kabajji. Ijoolleen bakka jiranii nyaataafi dhugaatii qabatanii osoo waamicha hin eegiin ofii isaanii irratti argamu. Firris waan kabaja ayyaanaa kana irratti argamaniif hundi isaanii achumaan wal baru.

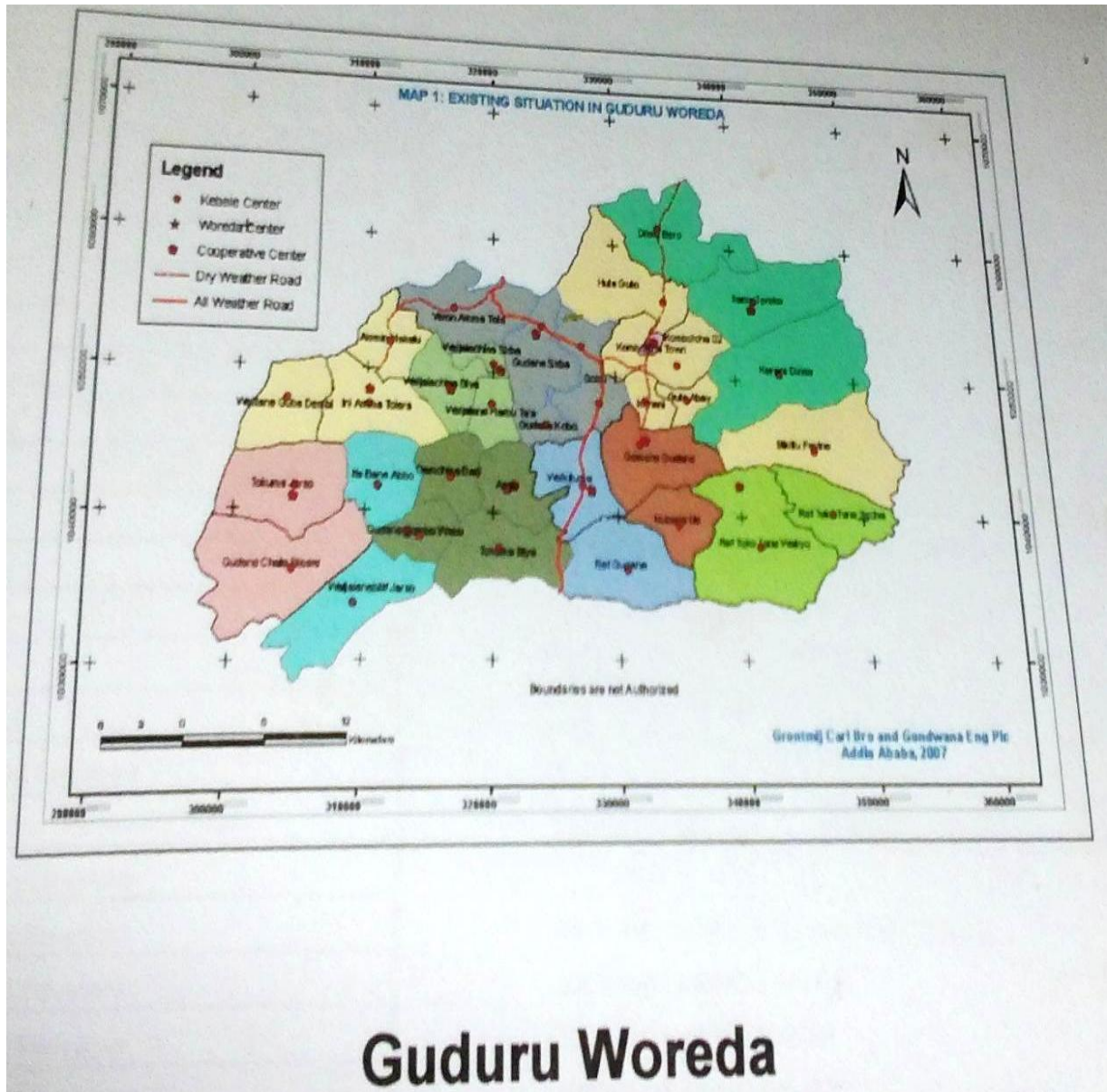
Hidda Guduruufi Ijoollee Isaa

Waajjira Aadaafi Tuurizimii aanaa Guduruu

Barruu hin maxxanfamne kan bara 2004(A.L.H)

Kartaa Aanicha

Madda: Waajjira Aadaafi Tuurizimii Aanaa Guduruu
Barruu hinmaxxanfamne kan bara 2004 (A.L.H.)

1.2. ka'umsa Qorannichaa

Georgesfi Jones(1995:314) kallattii bu'aa afoolli tokko hawaasaaf qabu yoo ibsan “Through folklore people can educate or acculturate each other; perpetuate, challenge or modify a group social norms and values; inform others about the basis for or nature of their culture, reveal or display their identity, traditionality knowledge or competence and entertain or be entertained,” jedhu. Kunis fooklooriin hawaasa tokko keessatti kallattii

hedduutiin akka waa gumaachu mirkaneessa. Hawaasni fookloorii gargaaramee walbarsiisa, duudhaa hawaasaa toora qabsiisa, fooyyessa, waa'ee eenyummaasaa beeksifata, ittiin bashannana, walbashannansiisa. Hawaasni har'a bifa ammayyoomeen seera, amantiifi siyaasaan walbulchuu kanaaf dhakaa bu'uura kan tahe, beekumsaa fookloorii irra dhaabbateeti. Fooklooriin hubannaa hawaasa tokkoof ergaa isaan dabarsuu barbaadan otoo homaa hindhoksiin akka ifa baasu agarsiisa; kana jechuun fooklooriin daawitii hawaasni tokko ittiin ilaalamu akka tahe agarsiisa.

Uummanni Oromoo saboota bara dheeraaf gaanfa Afrikaa keessa jiraachaa jiraan keessaa tokkodha. Haaluma kanaan, jiruufi jireenya isaa keessatti aadaa, afaan, amantii, sirna bulchinsa mataa Isaa kan qabudha. Haa ta'u malee waggoota hedduuf cunqursaa halagaa jalatti kufuun eenyummaa, aadaa, amantii, afaan, sirna bulchinsa isaa irratti dhiibbaan gaggeeffamaa tureera. Kana irraa kan ka'e aadaa, amantii, afaan, eenyummaa isaa dagachuun kan halagaa dirqamaanis ta'e fedhiin ofitti fudhachaa ture. Kun immoo dhaloonni aadaa, eenyummaa, afaan, amantii abbootii isaanii ganamaa akka dagachaa deemaniif karaa saaqa. Sababa kana irraa kan ka'e aadaa uummata Oromoo duudhaaleen hawaasichaa baay'een dagatamaa dhufaniiru.

Maalummaafi eenyummaa saba tokkoo kanneen agarsiisan keessaa tokko immoo duudhaa hawaasaati. Duudhaan hawaasaa umurii dheeraa kan lakkoofsiseefi gochaafi afaaniffan dhalootaa dhalootatti kan darbaa dhufee, aadaafi barsiifanni hawaasichaa akka hindagatamne taasisaa kan tureefii jiruu hambaa hawaasaati. Haawasni Oromoo duudhaa isaatti gargaaramee waa'ee eenyummaa isaa akka daawitiitti keessatti of ilaala. Seenaa uummata isaafi sirna kadhaa yookaan waageffannaa sabni isaa itti bulu yookaan jiraatu ni hubata. Haata'umalee, uummatichi seenaafi aadaasaa akka qabatee itti hinfufne duulli aadaasaa harkaa gatu yookaan maksiisuu kallattii adda addaan irratti gaggeeffamaa tureera. Kun immoo uummatichi duudhaasaa akka dhiisee kan biraa hordofuu, amantaasaa gatee kan ormaa akka fudhatu taasiseera. Duudhaansa yoo jiraatellee akka makamu ta'eera. Kanaaf qorattuun duudhaa hawaasaa baay'ee jiran keessaa tokko kan ta'e 'Gorobbee Guduruu' irratti qorachuun sirna kabaja ayyaana kanaa ifatti baasuu barbaaddi. Mata dureen kun qoratamee waan hin jirreef qorattuun kun qorachuun dhaloonni ammaas ta'e dhaloonni dhufu akka irraa waan tokko hubatu akeekuun gaaffilee bu'uuraa armaan gadii qulqulleeffachuuf qorannoo kana gaggeessite.

- Sirni kabaja ayyaana gorobbee Guduruu maal fakkata?
- Meeshaaleen sirna kana keessatti barbaachisan maal fa'i? Fakkoommii maalii qabu?
- Hirmaattonni sirnichaa eenyu fa'i?
- Sirni kun yoomiifi eessaatti raawwata?
- Afoolli kabaja ayyaana gorobbee guduruu kana keessatti mul'atan maal fa'i?
- Barbachisummaan ayyaana gorobbee maali?
- Kabajni ayyaana gorobbee kun yeroo ammaa sadarkaa maaliirraa jira?

1.3. Kaayyoo Qorannichaa

Qorannoon kun kaayyoo gooroo fi kaayyoo gooree armaan gadii irratti xiyyeeffatee kan gaggeeffamudha.

1.3.1. Kaayyoo Gooroo

Kaayyoon gooroo qorannoo kanaa sirna kabaja ayyaana gorobbee Guduruu xiinxaluudha.

1.3.2. Kaayyoo Gooree

- Adeemsa sirna kabaja ayyaana gorobbee Guduruu ibsuu.
- Hirmaattota sirna kabaja ayyaana gorobbee Guduruu ibsuu.
- Afoola sirna kabaja ayyaana gorobbee Guduruu kana keessatti mul'atan yookaan jiran agarsiisu.
- Sirni kabaja ayyaana gorobbee yoomiifi eessatti akka raawwatu ibsuu.
- Faayidaa ayyaana gorobbee kabajuun qabufi meeshaalee sirna kana keessatti tajaajilan ibsuu. Meeshaaleen kunneen fakkoommii qaban hiikuu.
- Ayyaanni kabaja gorobbee kun yeroo ammaa sadarkaa maaliirra akka jiru ibsuu.

1.4 .Barbaachisummaa Qorannichaa

Seenaafi duudhaan Oromoo akka hinbadnetti dhaloota dhufuuf akka darbuuf qorannoon kun gahee olaanaa qaba jettee qorattuun kun ni amanti. Namoota duudhaa hawaasichaa baruu barbaadaniif, akkasumas, kan barsiisaniifi kallattii kanarattii qorannoo biro warreen gaggeessuu barbaadaniif akka ka'umsaatti ni gargaara. Duudhaa hawaasni qabuun seenaa uummatichaa qorachuun ni danda'ama. Falaasamnifi ilaalchi hawaasaa waan keessatti

calaqqisiisuuf qorattoota seenaa uummata Oromoof qorannoo waa'ee duudhaaleesaa taasifamuuf karaa bana.Kanaaf qorannoon kun hawaasa sadarkaa gara garaa ta'an, armaan gadiif ni fayyada.

- Kanneen aadaafi duudhaan uummata Oromoo akka deebi'ee gabbatuuf carraaqaniif.
- Hayyoota yookaan namoota duudhaa Oromoo irratti qorannoo gaggeessuuf barbaadaniif.
- Hawaasa Oromoos ta'e saba biraa waa'ee kabaja ayyaana gorobbeefi maalummaa isaa hin beekneef akka baran taasisuuf.
- Waajjira Aadaafi Tuurizimii aanichaaf madda odeeffannoo ta'ee tajaajila.
- Dhufteen duudhaa hawaasichaa maal akka ture barsiisuuf.

1.5. Daangaa Qorannichaa

Uummanni Oromoo dachee bal'ooratti akkuma baay'atee argamu fooklooriin isaas daangaa hin qabu.Fookloorii jiru kana mararatti qorannoo gochuuf immoo yeroofi maallaqa hedduu waan nama gaafatuuf ulfaataadha.Kanaafuu, fookloorii Oromoo jiran keessaa duudhaa hawaasaa; duudhaa hawaasaa jiran keessaa immoo kabaja ayyaana gorobbee godina Horroo Guduruu Wallaggaa aanaa Guduruu irratti gaggeeffamuuf jira.Sababiin filannoo daangichaas qorattuun aadaafi duudhaa hawaasichaa waan beektuufidha.Maanguddoon duudhaa hawaasichaa beekanis aanicha keessa waan jiraniif odeeffannoo gahaa ni argama jettee yaaduun aanicha dangessitee jirti. Kanaaf daangaan qorannoo kanaa duudhaa hawaasa Oromoo jiru keessaa kabaja ayyaana gorobbee lixa Oromiyaa Godina Horroo Guduruu Wallaggaa Aanaa Guduruu irratti xiyyeeffteera. Mata duree kana jalattiis aanaa kana keessatti sirni ayyaana gorobbee maal akka fakkaatu, hirmaattonni ayyaana kanaa eenyufaa akka ta'aan , ayyaana kana kabajuuf wantoota barbaachisaan, barbaachisummaa ayyaana gorobbeefi sadarkaa ayyaanni kun itti kabajamaa jiru ibsiteetti.

1.6. Hanqina Qorannichaa

Qorannoon tokko yemmuu gaggeeffamu rakkoo adda addaa keessa darbuun xumurarra gaha.Haaluma kanaan qorattuunis qorannooshee kana keessatti bu'aa bahii keessa darbuun milkaa'ina qorannoosheef dhamaatee jirti. Rakkoowwan qorannoo kana

mudatan keessaa inni ijoon babal'ina amantii kiristaanaa irraan kan ka'e ayyaanni gorobbee ayyaana ayyaana seexanaati jechuun akka quucaru ta'uusaa yemmuu ta'u, kun immoo namoota ayyaanicha yeroo ammaa kabajan argachuun ulfaataa ture. Namoonni odeeffannoo ayyaanichaa beekanis ofdhoksuun waa'ee gorobbee himuurraa ofqusataniiru. Sababa ammayyoomuu meeshaalee irraa kan ka'e, namoonni ayyaana kana kabajan meeshaalee aadaa dur ayyaanicha irratti barbaachisan dhiisuun darbee darbee meeshaalee ammayyaa fayyadamuufi meeshaaleen faayaa tokko tokko dhibamuun ni mul'atu. Aadaafi turiizimiin aanaa Guduruu kabaja ayyaanaa kanaaf xiyyeeffannoo laachuu dhabuun odeeffannoo dhabuun hanqina qorattuu mudate ta'uyyuu, qorattuun eeruu maanguddoota irraa kennameefiin lagarra dooniidhaan ce'uun bakka eerame sana gahuun guyyaa ayyaanichaa irratti argamtee odeeffannoo funaannachuu dandeesseetti. Waajjirri aadaafi turiizimii aanaa Guduruu odeeffannoo kabaja ayyaana gorobbee irratti dhabuyyuu maanguddoota odeeffannoo laachuu danda'an waan qorattuuf himeef iddattoo darbaa dabarsaan qorattuun odeeffannoo gahaa argaateetti. Qorattuun hojii idileeshee hojjechaa qorannoo kana waan gaggeessiteef hanqinni yeroo ishee mudateera. Ta'us hojiisheefi qorannoo hojjette kanatti sagantaa baasuun rakkoowwan ishee mudatan hunda keessa ce'uun qorannooshee qorattee jirti.

1.7. Qindoomina Qorannichaa

Qorannoon kun qabiyyee sirna kabaja ayyaana gorobbeefi adeemsa isaa xiinxaluu irratti xiyyeefate. Qorannichis boqqonnaaleen qoqqoodamee dhiyaate. Haaluma kanaan boqonnaa tokkoffaa keessatti seensa, haala naannoo qorannichi keessatti gaggeefamu, ka'umsa, kaayyoo, barbaachisummaa, daangaa qorannichaafi hanqina qorannoo kanneen jedhan of jalatti hammata. Boqonnaan lamaffaa immoo yaada beektoonni mata duree qorannichaa waliin walqabatee barreessan adda addaa sakatta'uun bakka itti dhiyaatudha. Boqonnaa sadaffaan mala itti qorannichaaf odeeffannoon sassaabame kan agarsiisudha. Boqonnaa araffaan immoo ragaalee funanamaan bakkatti dhiyaatufi itti qaaceffamu yoo ta'u, boqonnaan shanaffaan immoo cuunfaa, aragannoofi yaboo ofkeessatti hammata.

Boqonnaa Lama: Sakatta'a Barruu

Boqonnaa kana keessatti fookloorii ilaalchisee hayyoonni gara garaa maal akka jedhan sakatta'uudhaan xiyyeeffannoo qorannoo kanaa kan ta'e kabaja ayyaana gorobbee Guduruu ilaalchisee maalummaa gorobbee, faayidaa, yoomessaafi gosa afoolaa ayyaana kana keessatti argaman sakatta'uun qorannoo kana keessatti agarsiifama.

2.1. Yaadrimee Fookloorii

Fookloorii ilaalchisee hiikni murtaa'aan lafa kaa'ame hin jiru. Haa ta'u malee kitaabbonni adda addaa waa'ee fookloorii hiika adda addaa itti kennaniyyuu hiikkaan isaanii yaadrimee walitti siqu qaba. Isaacs(1981:457) irratti fookloorii ilaalchisee yoo ibsu,"*Folklore is the social, material and oral culture of primitive societies. The social culture comprises such forms as festivals, dances and religious rites. The material culture comprises architecture, art and crafts. The oral culture includes songs tales legends, proverbs and riddles*". Yaada armaan olii irraa akka hubatamutti fooklooriin hawaasummaa, meeshaalee hambaafi afoola hawaasa walii galaati.

Aadaan hawaasaa kanneen akka taphoota adda addaa, shubbisa hojiiwwaan amantaa kan hammatu, meeshaan aadaa immoo ogummaawwan ijaarsa gara garaa akkasumaas afoolli hawaasaa faaruwwan, durduriiwwan, afseena, makmaksaafi hibboo kan of jalatti qabudha. Yaada kana akka armaan gadiitti fakkaattii isaa argina.

Folklore in its broadest sense is the part of the culture, customs and beliefs of society that is based on popular traditional. It is produced by the community and its usually transmitted orally or by demonstration. In addition to folklore and poetry the principal subjects treated in this article, folklore includes arts and skills and music dance. Encyclopedia of America Vol.11 (1998:448)

Barruu armaan olii irraa kan hubatamu fookloorii jechuun yaada hawaasa bal'aa qaama aadaa, barsiifata, amantiifi kkf ta'ee dhalootaa dhalootatti darbaa kan dhufe ta'uu isaati. Akkasumaas yeroo baay'ee afaaniin kan darbu ta'ee hawaasa irraa kan maddudha. Yeroo bal'ifamee ilaalamu aadaa, barsiifatafi gochawwan duudhaa hawaasa beekamaa irratti kan hundaa'udha. Kan umamus hawaasumaan ta'ee afaaniin dhalootaa dhalotatti kan dadarbudha.

Fooklooriin qaama aadaa, barsiifata garagaraafi faaruwwaan hawaasa tokko keessa jiraan deddeebiin raawwatamu akkasumas barreeffamaan osoo hin ta'iin afaaniffaan kan

darbudha. Akka Malakne (2006:8) ibsutti,”Every group bound to gether or by common interest and purposes weather educated or uneducated, rular or urban, possessed abbacy of traditions which may be called its folklore,” jedha. Akka yaada kanaatti dhalli namaa hundi wantoota walitti isaan hidhan yookiin wal isaan fakkeessan kan barates ta’e hin batiin, baadiyyaas ta’e magaala qaamni aadaa walitti isaan hidhu fookloorii jedhamuu akka danda’udha. Kana jechuun hawaasni kamiyyuu waan isaan wal fakkeessu kan qabaniifi hawaasa barateefi hinbaranne akkasumas magaalaafi baadiyyaan kan hin daangeffamne ta’uu isaa markaneessa.

Folklore is informally learned, un official knowledge about the world, our selves, our communities, our belief, our cultures, and our traditions that is expressed creatively through words, music, customs, actions, behaviours and materials. It’s also the interactive, dynamic process of creating, communicating and performing as we share that knowledge with other people. Smis (1965:12)

Yaada olii irraa kan hubatamu fooklooriin osoo itti hinyaadiin kan baratamu, beekumsa dhaabbataa kan hintaane, waa’ee addunyaa, waa’ee keenya, waa’ee uumata keenyaa, waa’ee amantaa keenyaa, waa’ee aadaa keenyaafi barsiifata keenyaa jechatti, muziqaatti, gochatti, amalaafi meeshaaletti gargamuun ogummaa hawaasaa kan ibsudha. Akkasumaas walitti hidhinsaafi raawwiin beekumsa waljijjiiruu keessa uumamaa kan deemudha.

Fooklooriin umurii dheeraa haaqabatuyyuu malee maqaa amma qabu kana kan argate dhiyoodha. Maddi jecha kanaas jechoota afaan Ingilizii lama walitti dhufanii yoo tahu, isaanis ‘folk’ fi ‘lore’ kanneen jedhamanidha. Kan dura moggasa kana fayyadames nama lammii biyya Ingilizii Wiiliyaam Joon Toomsi nama jedhamudha. Jechi ‘folk’ jedhu garee hawaasa walfakkaatan kan ilaallatu yoo tahu, ‘lore’ immoo qabeenya garee hawaasa kanaa kan ilaallatudha. Kanaaf ‘folklore’ jechuun qabeenya garee hawaasa tokkoo agarsiisa jechuudha. Akka ilaalcha isaatti ‘folk’ n garee hawaasaa qonnaan bulaa barnoota ammayyaa hin qabne keessumaayyuu qonnaan bultoota awurooppaa ilaalata ture. haa ta’u malee ilaalchi kun qeeqameera. Hayyuun Dundes (1965) jedhamus ‘lore’ irratti xiyyeefachuuuniifi gooroowwan isaanii bal’inaan tarreessuun waa’ee folklore odeeffannoo kenneera. haa ta’u malee tarreeffamni kun waan jechi ‘lore’ jedhu hammatu hunda hammateera jechuun hin danda’amu. ilaalchi inni ‘folk’ irratti qabus garee hawaasaa gurmaa’e kamiyyuu ilaallata jedha. Kanaaf waa’een fookloorii yaadrimee

bal'aa waan ta'eef beektonni gara garaa hiika adda addaa itti kennu. akka Bronner (1984: VII) jedhutti, *"Folklore is a prime evidence of culture, ended of humanity, a peoples' symbolic autobiography, mirror of culture, a lens for society, a key to a behavior a projection of mind,"* jechuun Alan Dundes waabefachuun dubbata.

Egaan hiika fookloorii ilaalchisee yeroo duraaf nama maqaa kanatti fayyadame, Wiiliyaam Joon Toomsi, irraa kaasee hanga, "Alan Dundes"tti jiraan wanti tokko isaan taasisu fooklooriin wanta inni of keessatti hammatu jedhanii yaadani tarreessuu isaaniti. Amala maggaasa jechichaa sassaabanii murtoo tokko kennuurra moggasicha jalatti dhimmoota hammataman tarreessuu yommuu filatan mul'atu. Jarreen isaan fookloorii keessatti hammachiisanis afseena, oduu durii, baacoo, mammaaksa, geerarsa, eebba, abaarsa, kakuu, arrabsoo, nagaa gaafachuu, uffata aadaa, daansii, tapha gabaabaa, ogummaa, amantii, qoricha, meeshaa muuziqaa, sirba, looga, malleen dubbii, ayyaanota, ijaarsa manaafi dallaa, gosa nyaataa, kadhanaafi kkf dha. Faqaadee (1991:4). Itti dabaluunis beektonni qorannoon fookloorii bal'aa waan ta'eef yeroo dheeraa akka fudhatuufi fuuldurattis akka qorannoon kun itti fufu kaa'ameera.

2.2. Faayidaa Fookloorii

Fookloorii sassaabuu, kuusuufi hiikuu irratti kan xiyyeeffatan akkuma jiran kanneen fookloorii faayidaarra oolchuu, beektonni jedhanis jiru. Fooklooriin kallattii gara garaan hawaasa fayyada. isaanis hawaasni akka fooklooriitti fayyadamee wal barsiisu taasisa; Duudhaa hawaasaa toora qabsiisa, fooyyessa, waayee eenyummaa, seenaa, isaa beeksifata. ittiin bashanatee walbashanansiisa. hawaasa bifa har'aan ammayyoommee jiraatu kanaaf dhakaa bu'uura kan ta'e fooklooriidha. Akkasumas fooklooriin hubannaa hawaasa tokkoofi ergaa isaan dabarsuu barbaadan otoo homaa hin dhoksiin akka ifa baasu agarsiisa. kana jechuun fooklooriin daawwitii hawaasni tokko ittiin ilaalamudha. fooklooriin jiruufi jireenya hawaasaa keessatti seenaa isaa aadaafi xiinsamuu isaa waan agarsiisuuf hawaasa aadaa barreefamaa hin qabneef meeshaa lufinsaa ta'ee tajaajila. Akka Baskom (1954:335) ibsetti fooklooriin hawaasni yoomiif eessatti akka dubbachuu qaban, eenyutu akka itti himu, haal kamiin akka seenessamuu qabu, hirmaattotni maal akka gochuu qabaniifi gareewwan ijaaraman haal kamiin akka ta'uu qabuufi ilaalcha namoonni gareewwan kanaratti qaban agarsiisuun shora inni qabu

lafa kaa'a. Itti dabalees fooklooriin tooftaa barsiisuu akka cimsu, rakkina hawaasummaa akka hiiku, aadaafi hambaalee eeguuf, haala jireenyaa fooyyeessuuf, eenyummaa ofii baruufi ogeessota harkaa illee akka kakaasuufi jajjabeessu beektonni kitaaba, "putting folklore to use" jedhu irratti akka kaa'aan ibsameera.

Dayeessa Faayidaa (Functional Theory)

Akka dayeessa kanaatti fooklooriin faayidaa inni uummataaf qabu kan agarsiisudha. Dayeessi kun kan bu'uure nama' William Bascom' jedhamuuni. Akka yaada Baaskoomitti aartiin mallattoo hawaasa tajaajilu, walitti fidu; aadaan giddugaleessummaan akka ijaaramuuf gargaara. Haaluma kanaan beekaan kun tajaajila fooklooriin yemmuu ka'u namoonni fooklooriitti gargaaramuun haala barbaachisummaa isaa hubatanii yookaan faayidaa isaa irratti hundaa'anii akka itti fayyadamaniif carraa kenna. Waan kana ta'eefis, akka dayeessa kanaatti fooklooriin tokko faayidaa isaatiin ala yoo ilaalame hiika qabaachuu hindanda'u; qo'annoon fookloorii gama faayidaa isaatiin gaggeeffamuu qaba.

2.3. Gooroowwan Fookloorii

Yaadrimeen Fookloorii bal'aadha. waan hawaasni jiruufi jireenya isaa toora qabsiisuuf beekumsa ganamaa (Indegeneous knowledge) gargaaramee, kalaqee gamtaatiin itti gargaaramu mara ilaallata. Akkuma jireenya dhala namaa hedduu wal xaxaa waan ta'eef kana yookiin sana jedhanii waan bira taran miti. Afaaniin ibsamuu danda'a. innis Afoola (Oral literature) jedhama. Inni kaan immoo kalaqa hawaasaa ijaan mul'atan yookaan waanta aadaa (material culture) jedhamuun beekama. inni sadaffaan duudhaa hawaasaa (social folk custom) yoo ta'u sirna ayyaana gara garaa kan itti mul'atuufi artii sochii qaamaa (performink folk art) jedhamuun fooklooriin bakka gurguddoo afuritti akka qoodamu hayyuun Dorson (1972:2) kaa'ee jira. Akkasumaas jechi fookloorii jedhu osoo hojiirra hin ooliin duraafi boodallee moggaasni isaa qoratamaa turuyyuu qorattoonni adda addaa yeroo adda addatti moggaasa maqaa fooklooriif yaada garagaraa kaasaa turuun beekamaadha. Haata'u malee fooklooristoonni fooklooriin wanta bal'aa ta'e tokkoofi gosoota aadaa of keessatti kan qabate ta'ee isaanis afoola, duudhaa hawaasaa, aartii duudhaafi meeshaa aadaa kan jedhaman ta'uu qoodanii jiru.

2.3.1. Afoola

Afoolli kalaqa sammuu keessatti qindaa'uun kan afaaniin himamudha. Kana keessatti haalli kuufamaafi lufinsi isaas himinsaan malee barreeffamaan miti. Waan afaaniin lufaa dhufe kun baattuu seenaa, eenyummaa, falaasama, ilaalcha, duudhaa, safuu, diinagdee, amantii, siyaasa, beekumsaafi muuxannoo dhala namaa baatanii as gahanidha. Akkasuma dubbatamuun yookaan yeedaleessuun kan daddarbu ta'ee dhuftee isaanii naannoo isaanii walumaagala wanta itti dhagahamu kan itti ibsatanidha. Dhuudhaafi bartee isaanii cimsanii kan ittiin tursiisatan meeshaa guddaadha. Gaddaafi gammachuu, aabdiifi hawwii, jaalalaafi jibba, mo'insaafmo'uu, deeggarsaafimormii, walumaagala bifa jireenya isaanii ittiin calaqqisiisan afooladha. Zarihun (2002:20).

Akkasumas gaaffilee hawaasni uumama naannoo isaatti argurratti gaaffii kaasuuf deebii akka kennu, barteewwan jiruufi jireenya isaanii keessatti argamaan akka itti fufinsaani jabaatanii jiraatan gochuuf hawaasnis rakkoowwan jiruufi jireenya isaa keessatti isa mudatu jalaa akka miliqu taasisuufi naamusa jiruufi jireenya isaa keessatti ta'uu qabu ittiin barsiisuuf gochaalee akka raawwataan hin barbaadneefi ta'uu hin qaban jedhee amanu ittiin to'achuuf afoolatti fayyadama. Jireenya ofii keessattiifi jireenya hawaasummaa keessatti wantoota nama mudatan kan ittiin ibsataan afoola waliin wal qabatu. Afoola kanneenis yeroodhaa yerootti tooftaalee adda addaan galmaa'ee yoo taa'e bu'aa guddaa qaba. Faqaadee (1991:50)

Akka Sumner C. (1997) ibsutti ijoolleen afoolatti fayyadamanii dandeettii ogafaan isaanii akka cimsataniifi aadaa isaanii waliin akka wal baraan taasisa. Akkasumaas ijoolleen waan bareedu ilaalu waan jaallataniif bohaartiif isaan gargaara. Ijoollummaan yaadannoo jireenyaa nama keessatti hin irraanfatamneefi hundee jireenya keenyaa waan ta'eef kan fulduroo keenyaa ittiin ilaalludha. Kanaaf dhugaa jireenya namaa mudatu bifa hawwataa ta'een afoola keessatti akka argatan yaadasaa ibsa.

Misgaanuu(2011:18) irrattis afoolli gosa ogbarruu ta'ee aadaa seenaafi eenyummaa hawaasaa himinsa afaaniin dhalootaaf akka dabarsu kaa'era. Kanaafuu afoolli aartii jechaa ykn ogbarruu dubbii jedhamuu danda'a. Sababiin isaas wanta sammuu keessatti qindaa'etu afaaniin himama waan ta'eefidha.

Kanaaf afoolli, qaroomonni barreeffamaa osoo hinjiraatiin haala jiruufi jireenya dhala namaa bifa hawwataa ta'een dhaloota irraa dhalootatti dabarsaa kan turedha; ammas bifa miidhagaa ta'een hawaasa abbaa afoolaa ta'e keessatti faayidaa gara garaatiif ooluun tajaajilaa jira.

2.3.2. Meeshaalee Aadaa

Meeshaleen aadaa ijaan kan ilaalamaniifi harkaan qaqqabaman ta'anii kanneen osoo industriin ammayyaa hin dhufiin duratti meeshaawwan ilmi namaa uumee itti tajaajilamaa turedha. Faqaadee (1991:15) Meeshaleen aadaa hawaasni sirnoota adda addaa irratti dhimma itti bahu gama aadaatiin hiikni itti kennamu bilchinaafi falaasama jireenya hawaasaa waliin kan wal qabatudha. Wood Ward (2007:36). Meeshaaleen aadaa fedhii qabatamaa namoonni wantoota aadaafi hawaasummaa ilaalcha addunyaaf qaban miidhagina ittiin ibsaniif dandeettii uumuu isaanii kan ittiin ibsatan taasisuuf wanta ijaan argamuufi qabatamaan bakka bu'udha. Kunis akkaataa hawaasni tokko dhimma ta'e itti ilaaluufi uumu ilaallata. Kana keessatti akkatti meeshaaleen kun hojjetaman, tajaajila kennaniifi ergaa dabarsan niqo'atamu. Meeshaaleen aadaa kun afaaniin dubbatamuurrafi gurraan dhaga'amuurra kan ijaan ilaalamaniifi harkaan qaqqabatamanidha. Amantaafi falaasamni hawaasa tokkoos bifa ijaan argamuufi harkaan qabamuutiin kan labata tokko irraa isa biraatti ittiin darbudha Misgaanuu (2011:15).

Ijaarsa manaa, dallaa, kuusaa midhaanii (gumbii), hojii harkaa, faaya namaa, mimmidhagsa meeshaa, tuullaa midhaaniifi kkf kana jalatti ramadamu. Qo'ataan wanta aadaa tokko beeku kan barbaadu hawaasni jireenya dabarse keessatti akkamitti akka mana ijaarratan, huccuu hojjetan, nyaata qopheeffatan, lafa qotan, meeshaalee adda addaa miidhagfatan kkf dha. Hojiin kun yeroo baay'ee qorattoota aadaatiin gaggeefamullee ogeessonni afoolaas raawwachuu danda'u. Wanti aadaa yookaan meeshaaleen aadaa sirna hawaasaa, aartii, muuziqaafi shubbisa qo'achuuf gargaarsa guddaa dha.

2.3.3. Aartii Sochii Qaamaa

Aartiin sochii qaama hawaasaa, gosa aartii hawaasa keessaa tokko ta'ee ogummi isaa sochii qaamaan kan mul'atudha. Aartiin sochii qaama hawaasaa, hawaasni jiruufi jireenya isaa keessatti faayidaa adda addaaf bifa ogummaan guuteen muuxannoo yeroo dheeraa irraa argateen kan kalaqedha. Gosti aartii kun qaama keenya keessaa kutaa qaamaa hanga

ta'een jechuunis miilla,mataa,mudhii,morma kkf keessaa gara caalu sochoosuun kan raawwatudha. Aartiin sochii qaamaa sirba,sochii qaamaafi diraamaa ogummaa qo'atamuufi wantoota qo'ataman kan of keessaa qabudha. Akkasumas aartiin duudhaa muuziqaa hawaasummaa, ragada hawaasaafi diraamaa hawaasummaa kanneen jedhaman kan qoratudha. Uffannaa hawaasaa uffatanii meeshaalee muuziqaa hawaasaa qindeeffatanii, wantoonni barbaachisan erga raawwatanii booda akka barsiifata hawaasichaatti qophiin barbaachisaa guutummaa guutuutti erga taasifameen booda kan raawwii raawwatu qoratudha Faqaadee (1991:12).

2.3.4. Duudhaa Hawaasaa

Namoonni kutaa hawaasaa tokko waliin jireenya hawaasummaa yeroo dheeraa keessatti dhimmoota gara garaatiin aadaa kuufatanii qabu. Aadaan kuufatan kunimmoo eenyummaa isaanii ibsa. Kanaaf aadaan mirkaneessituu eenyummaa hawaasaa yookiin saba tokkooti jechuun ni danda'ama.

Duudhaan hawaasaa wanta aadaatiin baay'ee walitti dhiyaata. Dorsaan akka jedhutti Duudhaan hawaasaa gochaafi ogummaa dhuunfaarra xiyyeeffannaa kan itti godhu walitti dhufeenya garee irratti jedha Dorson (1972:3).

Beektonni adda addaa waa'ee amantiileefi barsiifatoota baruuf keessumaayyuu, jarreen fooklooriifi aadaa hawaasaa irratti qoratan, gaaffilee kan akka amantiifi barsiifanni jabeessee qabate maddisaa eessa? Hiiktiifi fakkoommiin jarahoo maali? Namoonni waan tokkotti maaliif amanu? Barsiifata murtaa'ehoo maaliif hordofu? Osoo hinamaniin jiraachuu danda'uu? Jedhan kaasuun irratti qorataa turani; ammas irratti yaada kaasaa jiru. Akka Faqaadeen (1991:13) irratti qo'ataa fookloorii kan ta'e Dorson waabeffachuun ibsetti, dhuudhaa hawaasaa jalatti kanneen ramadaman tarreessee jira. Gochoonni achi keessatti raawwatan kunneen baay'een isaanii gareen kan raawwatan ta'uyyuu, akkaataa raawwatan irratti garaagarummaa niqabu.

Akka Faqaadeen (fuul.14) irratti ibsetti, amantii hawaasaa kan jedhamu hawaasichi jiruufi jireenya isaa keessatti ,fakkeenyaaf, guyyaa dhalootaa, dhaqna qabaa kkf bakka adda addaatti raawwatu ilaallata. Irra caalaa kan xiyyeeffannoo barabaadu immoo gochaalee kabaja ayyaanichaa keessatti raawwatanidha.

Duudhaa ilaalchisee Maranan (2010:6) irratti yoo ibsu, “aadaa uummataa keessaa tokko ta’ee, gochaalee hawaasni itti fufinsaan kan raawwatu eenyummaa isaa kan ittiin ibsuufi karaa dhaabbataa ta’een dhalootarraa dhalootatti kan darbudha” jechuun barreessee jira.

Misgaanuun (2011:18) irratti duudhaa hawaasaa yoo ibsu dhimmoota duudhaafi amantii waliin kan wal qabatan ta’anii duudhaa kana jalatti dhimmoonni gurguddoo jiran feestivaalaafi kabaja ayyaanaa, taphaafi bashannana, amantaa aadaa waan safuu, hooda, laguufi tapha aadaati jechuun qoqqoodde kaa’a. Duudhaaleen hawaasaa tarreeffamaan kunneen akkaataan qoqqooddii isaanii, haali raawwii isaanii yeroon raawwii isaanii gargar haa ta’u malee kanneen hawaasa biroo waliin walitti fidaniifi kan dhuunfaatti yookiin hawaasa tokko qofa waliin gaggeeffaman akka jiran ni hubatama. Duudhaan hawaasaa dhimmoota dhuudhaafi amantaa hawaasaatiin walqabachuun isaa amantiin qaama aadaa hawaasaa ta’uu mul’isa. Waa’ee amantii tokkoo yoo dubbannu aadaafi ilaalchi saba amantiin sun keessaa baheen addaan baasnee ilaaluu hindandeenyu. Waaqeffannaanis amantii saba Oromoo kan duudhaafi saba isaatiin walqabate ta’uun beekamaadha. Maammoon (2013:223) yaada kana yoo ibsu,

Aadaan haala jiruufi jireenya saba sanaa guutummaa guutuutti kan hammatudha. Amantiin qaama aadaa keessa ta’uu hubanna. Akkuma aadaa keessa sirni fuudhaafi heerumaa, kan nyaataafi kkf jiran sirni amantiitis aaduma keessa jira jechuudha. Sabniifi amantiin kamuu waaqa akka itti kadhahan ni qaban. Haata’umalee raawwiin (adeemsi) isaanii aadaa isaaniitiin walqabataadha.

Duudhaan hawaasa tokko keessatti amaloota waliin qooddatan kan ibsuu danda’udha. Garee hawaasa tokkoo isa biro irraa adda baasa. Meeshalee hawaasichi itti gargaaramuufi akkataa ittiin raawwii isaa ni ibsa. Duudhaan namoota walitti fidee garee uuma. Gareewwan kunniin beekumsa waliin horatan gara dhaloota itti aanutti ceesisuun irraa eegama. Adeemsi akkasii kun immoo barsiifata hawaasaa keessatti ilaalama. Duudhaan hawaasaa amantaalee, dhugeeffannoowwan, amaleeffannoowwan (sirna) raawwii mataa isaanii kan qabaan ta’ee yeroofi bakka qabu. Achi keessatti calaqqee ilaalcha dhuunfaatu bal’inaan ibsamee kan gareedhaan waamama. Amalli hurruubummaas yerootti mul’atu qaba. Kanaafuu duudhaan hawaasaa adeemsa mataa isaa keessatti kan abboomamudha jechuu dandeenya.

Fiqaadeen Doorsaan waabeffachuun duudhaa hawaasaa kana jalatti kanneen qoodamaan akka armaan gadiitti kaa'a. Duudhaa hawaasaa jalatti kan qoodamuu danda'an mataduree xixiqqoo afur argamu. Isaanis jila adda addaa, kabaja ayyaanaa, tapha aadaa, dirree bashannanaa, amantii duudhaa kan jedhaman keessatti namooni gareen raawwii raawwatanidha jechuun ni danda'ama. Walumaagala wanta hawaasni jiruufi jireenya isaa keessatti barachaa deemudha. Fiqaadee (1991:13). Akka yaada kanaatti duudhaan hawaasaa dandeettii dhuunfaa irratti kan hundaa'e osoo hin ta'iin miseensota garee gidduutti kan jiru walitti dhufeenya tokkoo tokkoo namootaa irratti akka hundaa'uu danda'u hubachiisa.

Yaadiddama Fookloorii (Folklore Theory)

Gosa qorannoo kamuu keessatti yaadiddamni kallattifi xurree qorannoo namatti agarsiisu yookaan ibsuuf gahee olaanaa qaba. Yaadiddamni ijoo mataduree qorannoo tokko waliin walittidhufeenya qabu filachuun kallattii qorannoo itti agarsiisuudhaaf, malleen qorannoo daran barbaachisoo tahan filachuudhaaf, yaada adda addaa walbira qabanii madaaluudhaaf, qeequudhaaf, akkasumas sakatta'a barruu, ka'umsa qorannoofi kaayyoo qorannoo tokko galmaan gahuu keessatti daran murteessaadha. Filee (2016:46).

Kanaaf qorattuun qorannoo gaggeessite kana waliin deeman lama: kan matadurichaa ibsuufi kan faayidaa matadurichi qabu agarsiisu, filattee armaan gaditti keessee jirti.

Dayeessa Aadaa Hawaasaa (Folk-Cultural Theory)

Dayeessi kun maddee qo'attoota duudhaa kan ta'an kanneen akka Jorwerth Peate, Don Yoder fa'iini. Kaayyoon dayeessa kanaas, fooklooriiwwan kaan keessatti hubannoo duudhaafi aadaa hawaasaa akka cimu gochuudha; bu'aan hawaasaa (wantoota hawaasaan uumaman) xiyyeeffannoo akka argatan taasisuudha.

Akka yaada dayeessa kanaatti, qo'annoon hammayyaa ta'e dayeessa qofa kan giddugaleessa godhate miti. Odeeffannoo dirree kanneen waan seenaa durii, waan durii irra deebi'anii fayyadamuu, xiinsammuu hawaasaa akkasumas gama faayidaa isaatiin waa'ee afoola sanaa kan agarsiisuudha.

Kanaafuu, qo'annoon fookloorii waan aadaa, duudhaa, faaya aadaa akkasumas qabeenya uummataafi naannoo xiyyeeffannoo keessa galchuu qaba yaada jedhu dayeessi kun nutti agarsiisa.

2.4. Dhiibbaalee Duudhaa Oromoo Irraan Qaqqabsiisan

Uummanni Oromoo saboota addunyaa kanarra jiran keessaa aadaa dureessa warra qaban keessaa isa tokko yoo ta'u humnoota adda addaan yeroo adda addaatti dhiibbaan irratti gaggeeffamaa tureera. Amantii duudhaalee Oromoofi ayyaaneffannaalee isaa akka laafaa deemu kanneen taasisan hedduutu jiru. Isaan keessaa muraasa fudhannee haa ilaalluu.

2.4.1. Amantii Kiristaanaa

Amantiin kiristaanaa jaarraa 4^{ffaa} keessa bara mootii Izaanaa Itoophiyaa akka seene kitaabni seenaa kan barnootaa kutaa saglaffaa fuula 43 irratti nidubbata. Mootonni ergasii Itoophiyaa bulchaa turanis amantii kiristaanaa fudhachuun uummatnis akka fudhatu dhiibbaa gochaa turaniiru. Imaammanni kunis mootii tokkorraa gara isa itti aanutti darbaa deeme. Amantiin yeroo sana uummata irratti fe'amaa tures amantii Ortodooksii waan tureef duudhaan Oromoo aadaafi seenaan isaa akka hakuucamu taasise. Isaanis Oromoon dhala yoo argatu qaalluu bira geessuun hammachiisa; maqaas achummatti baheefii deebi'a. Amantiin kun garuu maqaan hammachiisaa hafee akka bataskaanatti cuuphamanii maqaan kiristinnaa bahuufii taasise. Dameen amantii kiristaanaa pirotestaantiis kabajaaleen ayyaana duudhaa uummata Oromoo keessatti kabajaman sirrii akka hin taaneefi kan seexanaati jechuun ayyaanonni kun akka badaa deemaniif shora guddaa taphateera. (maddi maanguddoota). Kanaaf uummatichi baay'inaan duudhaa isaa isa ganamaa gadi dhiisuun kan ormaa akka fudhatu taasifameera.

2.4.2. Amantii Islaamaa

Amantiin Islaamaa jaarraa 7^{ffaa} irraa kaasee Itoophiyaa seenuu isaa kitaabni seenaa kan barattoota kutaa saglaffaa fuula 53 irratti ni kaa'a. Amantiin kun akkuma biyyoota Afrikaa hunda Itoophiyaa keessatti kan babal'ate sababa daldalaafi meeshaa biyya alaatii galchuu waliin kan walqabate ta'uu ni himama. Akka Ulrich (1984:23) irratti ibsetti, amantiin islaamaa erga Arsii keessatti babal'atee booda sirna ayyaaneffannaa Abbaa Muudaa Haroo Walaabuutti ayyaaneefatamaa ture balleessee ayyaaneffannaa sheek Huseeniin kan

bakka bu'amedha. Ulrich (1984:23) dhiibbaa amantaan Islaamaa afoola Oromoo irraan gahe yoo ibsu, "Muslim ideology had a modified impact on indigeneous oral literature and partly replaced it. The Oromo Islam values consolidated in the mind of people and the more traditional culture was despised." Jedheera.

Yaadni kun hordoftooni amantaa Islaamaa amantiin duudhaa Oromoo tuffachuun akka dadhabuufi dhabamu taasisuun amantiin Oromoos akka gahee guddaa qabu dhabe ta'uu isaa ibseera. Akka yaada manguuddoota irraa argameen naannoo Arsii sirni ayyaana deessuu "Qanafaa" duraan haalaan kan kabajamaa ture yoo ta'u amma garuu sababa amantiin kanaan hafaa akka dhufe dubbatu.

2.4.3. Dhiibbaa Mootota Itiyoophiyaa

Mootonni itiyoophiyaa duraanii sanyiin aangoo walitti dabarsaa turani;kaayoon ijoo mootota kunneenii uummata Oromoo kolonefachuun seenaafi afaan, eenyummaa isaa balleessuun safuwwan,soonotaa fi amantiin Abisiiniyaa humnaan Oromoo irratti fe'eera Gadaa (1988:63). Akkuma Minilik,Hayilesillaaseenis aangoo erga qabatee haala jibbisiisaa ta'een miidhaa adda addaa uummata Oromoo,aadaa fi amantiin isaa irraan ga'eera.

Hayilasillaaseen carraaqqii kan taasise siyaasaa fi diiagdee qofaan uummata oromoo miidhuu miti.Aadaa Oromoo baleessuus nidabalata. Bakka amantiin waaqefannaa oromoo kan akka dhaabbani Qaalluu itti gaggeeffaman balleessuun baka isaa bataskaanni akka ijaaramu gochuudhaan maqaalee magaalota Oromiyaa gara maqaa afaan Amaaraatti jijjiiruun eenyummaa fi amantiin Oromoo akka dhabamu taasiisaa tureera. Mootummaan Dargiis akkuma mootota duraanii uummaticha irratti dhiibbaa gochuufi alumaa galatti moototni Abisiiniyaa meeshaa waraanaatti fayyadamuun Oromoo miidhaa akka turaniifi gara Amaaraatti akka geeddaraa turan akkasumas suuta suuta eenyummaafi duudhaa balleessaa akka turan ibsameera Gadaa (1988:101-102).

2.5. Sirna Raawwii Ayyaanefannaa

Ayyaanefannaan raawwii tokko malee adeemsifamuu hin danda'u.Kanaaf sirni ayyaanefannafi aadaa tokkoo gara raawwiitti yoo jijjiiramuu baate lubbu qabaachuu hin danda'u.Kanaaf aadaafi ayyaanefannaan aadaa gargar bahanii hinilaalamani."If there is

no performance, there is no ritual; performance itself is an aspect of that which is performed. The medium is part of the message encoded in the ritual.” Rapaport (1992:250).

Akka yaada armaan oliiti ergaan ayyaana sana keessatti argamu halaan akka darbuuf raawwiin murteessaa akka ta’edha. Foklooriin raawwii hin qabne itti fufinsa qabaachuu hin danda’u. Ergaan kabaja ayyaaneffannaa keessa jiratus haalaan darbuu hin danda’u. Kanaaf miidhaginaafi cimina ragaa darbuuf jecha ayyaaneffannaan raawwii qabaachuu qaba. lamaan isaaniis kan wal qabatanidha.

Ergaa raawwiin, ayyaaneffannaa aadaa hawaasaa kaayyeffatee darbu tokko, ergaa isaas hanguma sana dabarsuu danda’a jechuun hayyoonni ni ibsu. Kanamalees, akkaataan raawwii aadaa hawaasa tokkoo tateewwan waliin walqabsiisuun tokkummaa qabaachuu isaaniis ibsaniiru.

2.5.1. Gosoota sirnaa

Haala ittiin gaggeefamaniifi qaamaayaana sana kabaju irratti hundaa’uun gosootni sirnaa sadiitu jiru. Isaanis sirna duraa, yeroo sirnaa fi sirna booda edhamuun qoodamu. Sirna duraa kan jedhamu ayyaanni sun osoo guyyaan isaa hin ga’iin jalabultii isaatti kanneen ta’ufi warren kabajanis waan raawwatan ilaallata. yeroo sirnaa kan jedhamu immoo guyyaatti ayyaanni sun kabajamu wanneen raawwatan kan ilaallatudha. Sirnaan booda kan jedhu immoo guyyaan kabaja ayyaana sanaa erga raawwatee bulesaa maal maal akka a’u kan agarsiisudha.

2.5.2. Adeemsa sirnaa

Sirni kabaja ayyaanaa alabaa hanga dhumaatti adeemsa mataa isaa qaba. Akkaataan itti raawwatamus hawaasicha keessatti haalitti fakkaateen kan raawwatamu ta’uu hayyuun Dorsan (1972:16), irratti ”festival activities were those construed as a symbolic representation of situations, the participant would like to occur.” jechuun ibsa. Akka yaada kanaatti kabajaaleen hawaasni akka barbaadetti raawwatu kun tooftaa ittiin kanbiraa irraa adda bahu yookaan beekamudha.

2.5.3. Yeroo Raawwii Sirnaa

Raawwii sirnaa hawaasa tokko keessatti dursee wanti beekamuu qabu yoomessa raawwii sirnichaati. Sirni lufinsaa kun hawaasa hunda bira nijira. Garuu akkaataafi yoomessi raawwii ayyaanotaa kun garaagarummaa niqabu. Yaada kana ilaalchisee, Sims (2005:111) irratti yaadasaa yoo ibsu, “Rites of passage are practiced in all cultures, but the events celebrated vary from culture to culture.” Sirni kabaja ayyaana gorobbees yeroo itti raawwatu, eessatti akka raawwatuufi eenyuun akka raawwatu yookaan adeemsifamu niqaba. Akkasumas yeroo walfakkaatu keessa akka hinkabajamne Jeylan (2005:11), irratti yoo ibsu

As I well know it's [Atete's] practice in southern Oromia now, the timing of the festival is not fixed as such. Whenever natural disasters fall, women gather and perform the ritual. Without any fixed timing the Oromo women used to practice Atete as of stringing their solidarity and as a tool to counter atrocities stage against them by men.

Jechuun rawwiin kabaja ayyaana ateetee kun dubartoota Oromiyaatiin yeroo adda addaatti kabajamuu agarsiisa.

2.6. Afwalaloo

Dhalli namaa jireenya isaa gaggeessuufi fooyyessuuf qabsoo godhe keessatti qabeenya hedduu horateera. Adeemsa kana keessatti immoo ogummaafi beekumsa bal'aa argateera. Aadaa, duudhaa, seenaa, hambaafi qaroomni har'a mul'atan kun bu'aa hojiiwwan ilma namaati. Ogummaa dhalli namaa jiruufi jireenya isaa kana itti calaqqisiisu keessaa tokko immoo afwalaloodha. Afwalaloon gosa ogafaan keessaa tokkodha. Ogafaan afaaniin kan himamuufi kan daddarbu falaasama, duudhaafi aadaa ilma namaa ifa gochuun beekumsa hawaasaa kan baatee deemudha. Gama biraan afwalaloon gosa aartii yeroo duraa kaasee kan jiruufi dhalli namaa baroota dheeraaf gaddaafi gammachuu, hawwiifi fedhii haala jiruuf jireenyaa mudannoo isaanii haala adda addaan itti weeddisaniifi faarsaa turani Zarihun (2002:73).

Hawaasni afwalalootti fayyadamee rakkina jiruufi jireenya isaa keessatti isa mudatefi muuxannoo jireenya isaa ittiin ibsata. Fiqaadeen (1991:84) irratti afwalaloo yoo ibsu, “Afwalaloon afaaniffaan kalaqamee afaaniin kan raawwatufi afaaniffaan kan yeedaloo wajjiin hurruubamudha. Haata'umalee hiikkaan kun yeroo mara sirriidha

jechuun nama rakkisa. Sababiinsaa uummatni walaloo yeedaloo malee itti fayyadaman waan jiraniif,” jechuun barreesseera.

Akkasumas afwalaloon afoola hawaasni tokko bifa walaloon dhiyeessu ta’ee, yeedaloo qabaachuu qabaachuu dhiisuus kan danda’udha. Afoolli bifa walaloon dhiyaatan kun hawwattummaa waan qabaniif ergaa barbaadame haalaan dabarsuu danda’u. Afwalaloo kana jalatti kanneen ramadamanis kan akka weedduu (sirba), geerarsa, ururuu daa’immanii, eebbafi kkf dha.

Kabaja ayyaana gorobbee guduruu irrattis weedduun nijira. Dubartoonni ayyaanicha irratti hirmaatan nyaatanii dhuganii booda niweeddisu. Sagalee namatti toluun sirbanii fedhiifi yaada isaanii dabarfatu. Ittiin bohaaru; ayyaanichas nibareechatu.

2.6.1. Weedduu

Hayyoonni adda addaa weedduuf hiika gara garaa kennaniiru. Misgaanuun (2011:6) Gemechu (2003) waabeffachuun yoo ibsu,”song is a short metrical composition intended for singing a lyric and a ballad,”jedha. Akka yaada kanaatti sirbi kan safara gababaa of keessaa qabu ta’ee, sirba adda addaa sirbuuf kan gargaaru akka ta’e ibseera.

Gama biroon immoo Fedhasaan (2013:51) ibsetti “weedduun walaloo aariidhaan guutamee jirudha.” jechuun kaa’eera. kunis namni tokko jireenyaa isaa keessatti jaallatee dhabuu, waan tokko barbaadee gufuun itti baay’achuu danda’a. Yeroo kana aariidhaan guutamee xiiqiidhaan weeddisuu akka danda’u ibseera.

Weedduun dameewwan afwalaloo keessaa tokko ta’ee kan yeroo dheeraaf turuu danda’uufi kan sochiin mul’atu akkasumas kan baratamuufi maatiifi garee hawaasa murtaa’aa biratti bal’inaan kan argamudha. Gosti afwalaloo Oromoo bifa walaloon dhiyaatu kun uummatni oromoo weedduutti fayyadamuun haadha, abbaa, lafa, biyya, bifa, hiriyyaa fi lammiisaa kan tti faarfatudha. Akkuma kana uummatni Oromoo barsiifata, amantaa sirna waaqefannaa, gaddaaf gammachuu isaa ittiin ibsata. Akkasumas miiraafi dhageettii hubannaa yeroo darbee, haala yeroo ammaa, dhaloota haaraa itti barsiisuuf dhaloota itti aanutti kan itti dabarsudha. Yaada kana ilaalchisee maalummaa weedduu, Misgaanuun (2011:8) irratti Gemechuu (2003) waabeffachuun yoo ibsu, ‘Songs are one of the most way in which the Oromo express their traditions, customs,

beliefs, ritual, sorrows and joys. And songs are the means by which society expresses its feeling and an emotion, understanding about the past, reacts to the present situation, teaches the new generation.'jedha.

Weedduun amantii uummata Oromoo calaqqisiisuun kan galatni ta'uu maluuf bifa itti galata dhiyeessanidha. Diribii (2009:81) "guyyaa ayyaanaa dubartootni waaqa mana, ijoollee, looniifi jireenya gaarii nagaa waliinisaanii kenne galateeffataa Maaram ayyaana dubartii, looniifi deessuu faarsaa sirbaa oolanii bulu," jechuun dubbata. Akka yaada hayyuu kanaatti uummatni Oromoo waan Waaqayyoo isaaf godheefi Maaram ayyaanni dubartii isaan gargaarte hundaaf gammadanii akka sirban hubachiisa. Kanarraa sirbi gammachuu isaanii ittiin ibsachuufi akka gargaaraman nama agarsiisa.

Finnegan (1976:242) Yeroo hojjennu, jaalannu daa'imni dhalatu akkasumas yeroo du'aa nifaarsina jechuun faayidaa weedduu ibsiti. kanaaf guyyaa ayyanni gorobbee itti kabajamutti weedduun Maaramiif ulfina kennuu agarsiisu yookaan aayyoo maaree jechuun oolmaanshee weedduun kabajama. Weedduun kun immoo sagaleen qofa osoo hintaane meeshaalee muuziqaa kan akka dibbee, ulullee, masanqoo, kiraaraafi kan kana fakkaatan jedhamuun beekaman kan muka, sibiilaafi gogaa irraa tolfaman kanneen keessaa dibbeen ayyaana kana kabajuuf weeddisuu keessatti nitajaajila.

Kanaafuu afwalaloon bifa walalootiin kan dhiyaatan kunneen faaruu gosa adda addaa kan akka weedduu gorobbee, gootaa, ayyaana waggaa, dacheefi loonii keessatti argamu.

2.6.2. Faayidaa Weedduu

Weedduun damee afwalaloo ta'ee kan hawaasni jiruufi jireenya keessatti isa mudate kan ittiin ibsatudha. Kana jechuun hawaasni tokko jireenya guyyuu gaggeeffatu keessatti gaddaafi gammachuu, jaalalaafi jibba,abdiifi hawwii, hiyyummaafi badhaadhina, garbummaafi bilisummaa, obsaafi ilaalcha ofii qabu karaa ittiin ibsatudha.Kanaafuu, dhimma jireenya isaa guyyaa guyyaan weedduuwwan gara garaa kan ergaa hedduu ofkeeessatti hammatamanitti fayyadamuun ibsata. Akkasumas weedduun fedhii waan tokko irratti qaban kan itti ibsamu yoo ta'u, Finnegan (1976:242) yoo ibsiti, yeroo hojii hojjennu, jaallannu, daa'imni dhalatu akkasumas yemmuu du'aas nifaarsina jechuun faayidaa weedduu ni'ibsiti. Kun immoo weedduun haala garagaraa keessaatti sochii

namoonni jireenya isaanii gaggeessan keessatti dhiibbaa geessisuu danda'a. Bashannansiisuufi ergaa siyaasaa dabarsuu keessatti weedduun shora guddaa taphata.

Misgaanuunis (2011:72-74) waa'ee weedduu yookaan sirbaa yoo kaa'u,"sirbi karaa walalootiin kan darbu ta'ee haqa uummata gidduu jiru tokko ifa baasuuf akka meeshaa olaanaatti kan nama gargaarudha,"jedha. Weedduuwwan kun gosoota adda addaatti akka qoodamuufi isaan keessaa tokko weedduu ateetee akka ta'e lafa kaa'ee jira.

2.7. Sakatta'a Qorannoo Walfakkii

Mata duree kana jalatti waraqaaleen mata duree qorannoo kana waliin walitti dhufeenya qaban, kan keessatti dhiyaatudha. Kanaafuu mata duree qorannoo kana kan fakkaatu jiraatuu baatuuyyuu kan haalaan fakkaatan garuu jiru. Haaluma kanaan qorattuun qorannoo kanaa waraqaalee kanaa waraqaalee qorannoo garagaraa hojjetaman sakatta'uudhaan waraqaa qorannoo kana waliin walitti dhufeenya qabu jedhamanii yaadaman haala armaan gadiitti ibsamaniiru.

Waraqaa qorannoo Iteenesh W\Ruufaa'eel (2009), mata duree "Seccaatii Qabiyyee Walaloo Ateetee Godina Wallaggaa Aanoo Laaloo Assabii," jedhurratti digirii duraa guuttachuuf gaggeessite irratti ateeteen ayyaana dubartiin kabajjuufi walgeessee itti waaqa kadhattudha. Kunis haala kadhannaafi kaayyoosaa irratti hundaa'ee ateetee deessuu,ateetee looniifi ateetee haadha duulaa jechuun bakka sadiitti qooduun sadan isaaniyyuu dubartoonni ollaa walga'anii jeekkaranii nyaachaa dhugaafi ateetee faarsaa bulu jechuun ibsitee jirti.

Kan biraan waraqaan qorannoo Yaazoo Nugusuu (2016), mata duree "Qaaccessa Sirna Kabaja Ayyaana Ateeteefi Qabiyyee Weedduu Isaa: Godina Shawaa Kaabaa Aanaa Warra Jaarsoo," jedhu irratti waraqaa qorannoo digirii lammaffaa guuttachuuf qophaa'e irratti ateeteen kabaja ayyaana dubartii ta'uufi weedduufi eebba ayyanicha irratti jedhamu qabaachuu kaa'eera. Kaayyoon ayyanichaas nageenya barbaachuufi hormaatni akka tolu ta'uu ibsee jira. Kanaaf abbummaan nama ayyaanicha kabajuufi kaayyoon ayyaanichaa yemmuu walfakkatuuf adeemsi, afoolliifi hirmaattonni akkasumas meeshaalee ayyaanicha irratti fayyadan garaagarummaa qabu.

Imaanaa Bayyanaa (2007), irratti mata duree qorannoo,”Qaaccessa Qabiyyee Faaruu Amantii Duudhaa Oromoo Naannoo Shawaarratti,” taasiseen amantiin duudhaa Oromoo waaqeffannaafi faaruun isaa bifa ogafaaniitiin dhaloota irraa dhalootatti darbuun falaasama amantiifi beekumsa Oromoo mul’isaa turaniiru.Akkaatuma kanaan qarataan kun dhimmoota amantii duudhaafi hawaasummaa, waaqaafi waaqeffannaa, akkasumas ayyaaneffannaalee Oromoo amantii duudhaa Oromoo naannoo shawaa ilaaluuf yaalee jira.Dhimma duudhaa Oromoo irratti xiyyeeffachuu isaan yoo walfakkatu qorannoowwan kunneen garuu mataduree qorannoo kana waliin moggaasa isaa irraa kaasee, weedduunifi adeemsi isaanii irraa addadha. Garuu duudhaa ta’uufi amantii jalatti hammatamuun mata duree waraqaa qorannoo kana waliin walfakkaata.

Boqonnaa Sadii: Mala Qorannoo

3.1. Malawwan Qoranichaa

Boqonnaa kana jalatti akaakuu ragaaleefi akkataa ragaaleen itti xiinxalaman kan ibsamudha. Qorannoo kana gaggeessuuf wantootni hedduun barbaachisoodha. Kanneen keessaa qophi sammuu taasisuu, kitaabilee gara garaa dubbisuu, maanguddootaafi namoota waa'ee aadaa, duudhaafi seenaa uummata Oromoo beekan gaafachuun waa'ee sirna kabaja ayyaana gorobbee odeeffannoo argachuu, waraqaalee qorannoo roga adda addaan qorannoo kanatti siqan sakatta'uun wal bira qabanii ilaaluun muuxannoo irraa fudhachuufi kkf wantoota qorannoo kana gaggeessuuf qorattuu gargaaran keessaa isaan ijoodha.

Qorannoo aadaa hawaasaa waliin walqabatu gaggeessuuf qorannoo qulqulleeffataatti gargaaramuun barbaachisaadha. Sababiinsaa qorataan kallattii hawaasa bira deemuun daawwachaa qorata. Kunis hir'ina mul'achuu danda'u hir'isuu irratti mala gaarii ta'a. Kaayyoon qorannoo aadaa hawaasaa haala jireenya hawaasa tokkoo kallattiin itti siiqanii hubachuu ta'uu, Dastaan (2013:31) irratti Spradel (1979) waabeffachuun yoo ibsu, "The goal of ethnographic research is to understand another way of life from the native point of view," jedha. Kun immoo odeeffannoo kallattiin hawaasicha keessa galuun waan funaanamuuf odeeffannoo argamu gadfageenyaan xiinxalanii ibsuuf waan duraan hinbeekanne ifa baasuun kan namatti mul'isudha.

Qorannoon gaggeeffamu kun "Qorannoo Aadaa Hawaasaa" jalatti yoo ramadamu qorannoon gosa akkanaa waan jiruuf jireenya dhala namaa keessa jiru (amantaa, ilaalcha, hawaasummaa, diinagdee) hubachuun xiinxaluudha. Haaluma kanaan qorattuunis ragaalee bifa garagaraan funaantu gadfageenyaan xiinxalteetti.

3.2. Madda Odeeffannoo

Qorannoon kun kan adeemsifame godina Horroo Guduruu Wallaggaa, aanaa Guduruuttidha. Madda odeeffannoo haalaan baruun immoo qorannoo gaggeeffamu tokkoof raga qabatamaa argamsiisuu danda'a. Yoo maddi raga keenyaa sirrii hintaane, odeeffannoon nuti guurrus dogoggora niqabaata. Odeeffannoo qulqulluu hinta'u jechuudha. Bu'uuruma kanaan odeeffannoo qorannoo kanaaf gargaaran argachuuf

maddeen odeeffannoo lamatti dhimma bahuuf yaadamee jira. Isaanis madda odeeffannoo sadarkaa tokkoffaafi sadarkaa lammaffaadha. Akka mata duree qorannoo kanaatti odeeffannoon madda tokkoffaa kan argamu maanguddootaafi namoota aadaafi duudhaa hawaasichaa beekan irraati. Odeeffannoon madda lammaffaa immoo kitaabileefi qorannaalee mata duree kana waliin hidhata qabanidha.

3.3. Hirmaattota, Iddattoofi Mala Iddatteessuu

Qorataan odeeffannoo funaanuuf iddattoo filata. Iddattoon bakka qorataan odeeffannoo irraa walitti qabatudha. Dastaan (2013:132) Trochim (2006) waabeffachuun hiika iddattoo yoo lafa kaa'u, "Sampling is the process of selecting units (e.g people, organization) from a population of interest so that by studying the sample we may fairly generalize our result back to the population from which they were chosen." Akka yaada kanaatti iddattoo filachuun adeemsa jamaa tokko keessaa odeeffannoo argachuuf namoota yookaan qamoota jamaa sana fudhatanii itti fayyadamuudha.

Qorannoo gaggeessuudhaaf yemmuu kaanu mata duree filachuu, barruu sakatta'uu dabalatee kaayyoo qorannuuf qabaachuun eenyurratti kan jedhus gaaffii laayyoo miti. Gaaffiin kun naannoo qorannicha irratti gaggeeffamu (population)fi naannaawaa sana keessaa kan irratti daangeffamu, iddattoonis akka murteeffamuuf karaa bana. Iddattoon adeemsa odeeffannoota qorannoof filataman jamaa keessaa dhufan sana akka bakka bu'an kan itti taasisamuudha.

Iddattoo filachuun kan barbaachiseef, yeroo, maallaqa, humna namaafi kkf qusachuuf yaadameeti. Haaluma kanaan namni qorannoo gaggeessu tokko tooftaalee adda addaatti gargaaramuu danda'a. Tooftaalee kunniinis akkaataa qorannichaa waliin deemuu danda'anitti ilaalamanii kan qoratichaan filatamanidha. Maloota kana keessatti iddattoo hedduu fayyadamuurra iddattoo dhimma qorannoo irratti gaggeeffamu waliin walitti dhufeenya cimaa qaban muraasarraa odeeffannoo gahaa ta'e funaanuu irratti xiyyeeffatamuu qaba.

Malli iddattoo bakka lamatti yemmuu qoodamu, mala iddattoo carraa (probability sampling)fi mala iddattoo miti carraa (non probability sampling) jedhamanii beekamu. Mala carraatti yoo fayyadamame hirmaattonni carraa filatamuu argatu. Iddattoo miti carraan immoo hirmaattota jamaa keessaa kan filatamanii hirmaatanidha. Isaanis iddattoo

ramaddii (quota sampling), iddattoo akkayyoo (purposive sampling), iddattoo eerummaa (snowball sampling) jedhamu.

Hirmaattotni qorannoo kanaa maanguddootaafi haawwan duudhaa uummata Oromoo Guduruu, keessumaayyuu waa'ee gorobbee kan beekan dha. Malli iddattoon filatame immoo mala iddatteessuu akkayyoo fi mala darbaa dabarsaa kanneen jedhamanidha. Addunyaa (2011:67). Sababiin malleen iddatteessuu kunneen filatamaniif immoo odeeffannoowwan qorannoo kanaaf fayyadan kan argaman namoota hunda irraa osoo hin taane namoota qorattuun kaayyeffatee akka iddattoo ishee itti filattuunidha. Odeeffannoon namoota kaayyeeffaman irraa argamus gahaa ta'uu dhiisuu waan danda'uuf mala iddatteessuu darbaa dabarsaa dabalataan fayyadamuun odeeffannoo funaanachuuf qorattuun kun malleen iddatteessuu kunneen filatee jirti.

3.3.1 Iddattoo Akkayyoo

Qorannoo qulqullaa'inaa gaggeessu keessatti mala iddatteessuu akkayyoo kanaan iddatteeffachuun kan baramedha. Yemmuu malli kun filamu odeeff kennitoonni itti yaadamaniiitu filamu. Kanaafis sababa quubsaa qabaachuun barbaachisaadha. Dastaa (2013: 136). Akaakuun iddatteessuu miti carraa kun bifa qorataan tokko abalu odeeffannoo gaashaa naaf kennuu danda'a jedhee itti yaadeefi kaayyeffatee odeeffannoo irraa gaafachuun fudhatu. Kana jechuun namni qoratu sun odeeffataa yookiin deebistoota ofii filata jechuudha. Addunyaan (2011:67) irratti, Berg (2001) waabeffachuun yoo ibsu, "when developing a purposive sample researchers use their special knowledge or expertise about some group to select subjects who represent this population," jedha.

Kanaaf qorattuun mata duree filatee jiru irratti namoota namoota shan(dubartoota) odeeffannoo haalaan naaf kennu jettee filatte sana hirmaachisuun odeeffannoo barbaachisaa ta'e argachuuf mala iddatteessuu akkayyoo kana filateeodeeffannoo argatteetti.

3.3.2 Iddattoo Darbaa Dabarsaa

Odeeffannoo qulqulluufi qabatamaa ta'e argachuuf iddattoowwan ofeeggannoon filatamuu qaba. Haaluma kanaan malli iddattoon qorannichaa ittiin filatame keessaa tokko iddattoo darbaa dabarsaati. Malli iddattoo darbaa dabarsaa kun gosoota iddatto

miti carraa keessaa isa tokko ta'ee, hirmaattota namni eeruudhaan kan filatamudha. Malli kun kan tajaajilu hiraattota argachuun rakkisaa yoo ta'edha. (...is a special non probability method used when the desired sample characteristic is rare). Malli kun baasii baay'ee gaafata.

Mala iddattoo kana, Addunyaan (2011:67-68) Denscomba (2007) waabeffachuun yoo ibsu, "With snowballing, the sample emerges through a process of reference from one person to the next," jedha. Kana jechuun malli darbaa dabarsaa kun adeemsa namni odeeffannoo kenne tokko namoota biroo dhimma sana beekan eeruuti.

Barbaachisummaa iddattoo darbaa dabarsaa Addunyaan (2011:68) Berg (2001) waabeffachuun yoo ibsu, "Snowballing sometimes the best way to locate subjects with certain attributes or characteristics necessary in a study. Snowball samples are particularly popular among researchers interested in studying various classes of deviances, sensitive topics, or difficult to reach populations," jedha. Akka yaada kanaatti malli darbaa dabarsaa kun qorattoota mataduree hawwataa ta'e qorataniif, namoota argachuun rakkisa ta'e irratti fayyadamuun beekamaadha.

Kanaafuu qorannichaaf odeeffannoo caalaatti kennuuf namoota danda'aniin kan eeruu kennudha. Kan argamerratti akka dabalamuufi gargaara. Qorattuunis namoonni kan eeran nama dhiira lamaafi dubartii tokko tooftaa kanaatti fayyadamteetti.

3.4. Meeshaalee Odeeffannoon Ittiin Funaanamani

Meeshaaleen odeeffannoo mala itti odeeffannoo qorannichaaf ta'u madda ragaa irraa haala itti fudhannu yookaan argannudha. Odeeffannoo funaanuuf malleen gargaaran hedduutu jiru. Malli qorattuun kun itti fayyadamtu mala qorannoo akkamtaati. Malleen odeeffannoo qorannoo akkamtaa gaggeessuuf oolan irratti Dastaan (2002:230), Mariestefi Marieta(2000) waabeffachuun yoo ibsu, "Qorannoo akkamtaa gaggeessuuf odeeffannoo kan funaannu daawwannaa, afgaaffii, dookmantii kan sakkatta'uufi meeshaalee suursagalee fa'atti deeggaramuudhaani," jechuun ibsa.

Addunyaan (2011:16) irratti mala odeeffannoon ittiin guuramu keessaa afgaaffii, daawwannaa, marii garee xiyyeeffatamaafi sakkatta'a dookmantii fayyadamuun akka danda'amu ibseera. Kanuma bu'uura godhachuun qorannoo kana keessatti odeeffannoo

funaanamu daawwannaa, afgaaffii, marii garee xiyyeeffatamaan funaanuufi meeshaalee suursagaleetti dhimma bahuun qorattuun qorannicha gaggeessitee jirti.

3.4.1 Daawwannaa

Daawwannaan mala odeeffannoon itti funaanamu keessaa tokko ta'ee bifa itti qorataan tokko irratti argamee habuuruun odeeffannoo fudhatudha. Qorataan iddoo qorannicha itti gaggeessu sanatti yeroo yeroodhaan argamee qaama qorannicha irratti gaggeessu sana hordofa. Warri qorannoon irratti gaggeeffamu sunniin, kaayyoo qarataa beekanis beekuu baatanis qoratichi waan isaan dalagan, akkatti isaan dalagan, haasawa isaanii' barattoota yoo ta'an sochii isaan barnoota irratti taasisan, kan jeeqanis yoo ta'e sirriitti ilaaluufi dhaggeeffachuudhaan galmeeffata. Dastaa (2013:118). Kunis adeemsi kabaja sana irratti taasifamu akkamitti akka raawwatu baruuf gargaara.

Haaluma kanaan qorattuun kabaja ayyaana gorobbee guduruu irratti hirmaannaa guutuu taasisuun eenyu akka raawwatu, yeroo akkamii akka raawwatu, wantoonni akkamii akka barbaachisan hubannaa gahaa argachuuf yoomessa dhugaa keessatti argamuun raga funaantee xiinxala qorannoo isheetti fayyadamteetti. Kanas maatii tokko keessatti ayyaana gorobbee gaafa Amajjii digdamii sagalii kabajame irratti daawwannaa guutuu taasisuun adeemsa jiru habuurtee jirti. Adeemsi kun immoo odeeffannoo qabatamaa argachuuf fayyadeera.

3.4.2. Af-gaaffii

Afgaaffiin gosoota odeeffannoon qorannoo ittiin funaanamu kessaa isa tokko ta'ee kan qorataafii odeeffennaan (informant) fuulleetti walarganii odeeffannoo walii kennanidha. Odeeffannoo afgaaffiidhaan funaanamu wanti gaarii taasisu qorataan gaaffiisaa sirriitti ifa godhee akka ibsuuf, odeeffennaan gaafachuu danda'uu isaati. Dastaa (2013:111). Akkasumas af-gaaffiin mala odeeffannoon barbaadame itti funaanamufi yaadolee jiran baruuf bifa itti afaaniin gaafachuun odeeffannoon argamudha. Kunis kabajni ayyaanichaa maaliif akka kabajamu baruufi mala gargaarudha. Akkasumas odeeffannoo daawwannaadhaan ifa hintaane qulqulleeffachuuf kan gargaarudha. Qorattuun osoo argituu kan hingalleef yoo jiraatellee fuulaa fuulatti ibsa bal'aa argachuuf mala gargaaru ta'uu, Creswell (2003:181) irratti waa'ee afgaaffii yoo ibsu, "In interviews, the researcher

conducts face to face interview....,These interviews involves unstructured and generally open-ended questions that are few in numbers,” jechuun lafa kaa’a.

Afgaaffiin yeroo barbaadame fooyya’uu danda’a. Kunis haalli odeeffenna ilaalameetu. Namoonni odeeffannoo kennan waan hingalleef gaafachuu danda’u. Qorataanis warreen odeeffannoo kennan, yoo deebii gaaffii wajjiin hindeemne deebisuu yaalani, gaafficha fooyyessuun yookaan hubachiisuun akka karaatti deebi’u taasisuu danda’a. Sochii fuula odeeffennitoota irraas haala jiru hubachuun yookaan tilmaamuun nidanda’ama.

Afgaaffiin bifa lamaan adeemsifamuu kan danda’u yoo ta’u, isaanis afgaaffii banamaafi cufamaa jedhamuun bakka lamatti qoodamu. Afgaaffii banamaan yaada odeeffennitoonni yaada isaanii bal’isanii akka barbaadanitti ibsuun kennan yoo ta’u, afgaaffii cufaan immoo odeeffannoo gaafataman bifa gabaabaa ta’een haalatti kennaniddha.

Qorattuunis amala ayyaanichaa irratti hundooftee gaaffilee akaakuu afgaaffii lamaanittuu fayyadamtee odeeffannoo afgaaffiin odeeffennitoota irraa funaantee jirti. Qorattuun mala af-gaaffii kana kan filatteef odeeffattoonni hundi isaanii kanneen barreessuufi dubbisuu hindandeenyeefi maanguddoota umurii dheeraa qaban waan ta’aniifi. Namoonni afgaaffii kana irratti hirmaatanis namoota saddeetidha.

3.4.3. Marii Garee Xiyyeeffatamaa

Malleen odeeffannoon itti sassaabaman keessaa tokko marii garee xiyyeeffatamaadha. Tooftaan kun namoota dhimmicha haalaan beekan afaaniin mari’achiisuun odeeffannoo bishaataa argachuuf nifayyada jedhamee kan filatamudha. Kana ilaalchisuun, Nunnan (1992), “Focus group discussion is special qualitative research technique in which people are informally interviewed in a group discussion setting,” jedha. Akka yaada hayyuu kanaatti marii garee xiyyeeffatamaan kun bifatti namoonni alidile ta’een ta’aanii yaada tokko irratti mari’atan waan ta’eef tooftaa qorannoo akkamtaatiif filatamaadha.

Namoonni odeeffannoo kennan kun yaada falmisiisaa ta’e tokko irratti dubbachuun qorataan akka yaada luucca’e tokko irra gahuuf kan gargaaru yoota’u, qorannoo kana keessattis kabaja ayyaana gorbbee irraatti yaadolee deebii tokko argachuu qaban irratti dubartootni hirmaachifamaniiru. Baay’inni namoota marii garee xiyyeeffatamaa kana

irratti argmanis dubartoota afur yemmuu ta'an mariin garee taasifames garee tokko irrattidha. Odeeffennitoonni kun mala iddatteessuu akkayyootiin kanneen filataman keessaa kan fudhatamanidha.

3.4.4. Meeshaalee Ragaan Ittiin Funaanamu

Qorannoo kana gaggeessuufi odeeffannoo funaannachuuf meeshaan hojiirra oolu meeshaa suursagalee yoo tahu, meeshaa kanaan qorattuun warren ayyaana gorobbee kabajan amnsiisuufi eeyyamsiisuun kabaja ayyaanichaa keessatti raawwii ta'an duraa duuban suuraafi sagaleen waraabuuf karoorsitee jirti. Odeeffannoo haala kanaan walitti qabamu kana immoo gara barreeffamaatti jijjiiruun suuraalee muraasa raawwii kabaja ayyaana kanaa agarsiisan keessaa waraqaa qorannichaa keessatti hammachiifteetti.

3.5. Malleen Xiinxala Ragaalee

Ragaalee argaman akka ragaatti qindeessuu dura sirrummaafi qulqullinni isaanii nimirkaneeffama. Itti aansuun, ragaaleen malleen sadaniinuu funaanaman akaakuudhaan qoqqoodamanii mata duree jalatti ka'aniin qindaa'ee, malleen odeeffannoo hiikuu akkamtaatti fayyadamuun odeeffannoon malleen sadaniin funaanaman keessatti afoolli mul'atan akkaataa namoonni ayyaanicha kabajatan jedhaniin gara barreeffamaatti jijjiiramuun mata duree isaan ilaallatu jalatti ragaan barreeffamaan xiinxalamaniiru. Malli odeeffannoo hiikuu kun immoo waa'ee dhimmicha qoratamuu sirriitti ibsuu danda'a jedhamee waan amanamuufii mata durichaaf mijataa waan ta'eef filatamaadha. Akkasumas, odeeffannoon akkamtaa bal'ina irratti osoo hin taane gadi fageenyaan ilaaluu irratti hundaa'uun odeeffannoo karaa lakkoofsaan osoo hin taane jechaan funaanuun kan odeeffannoo barbaadame irratti yaada bu'uuraa lafa kaa'udha. Kanaaf gosa qorannoo akkamtaatti fayyadamuun qorattuun qorannooshee kana xiinxaltee jirti.

Boqonnaa Afur: Qaaccessa Odeeffannoo

Boqonnaa kana jalatti ragaawwan qorannichaa mala qorannoo gara garaa fayyadamuun funaanaman qaacceffamuun hiikama. Kunis odeeffannoowan argaman mata duree adda addaatti qoqqooduun erga tartiibamanii booda qorattuudhaan qaacca'uun hiikni itti kennameera.

Haaluma kanaan odeeffannoowwan ijoon kutaa kana jalatti ka'an maalummaa gorobbee, hirmaattootaafi yoomessa ayyaana gorobbee, meeshaalee ayyaana gorobbeefi dhangaa qophaa'u, adeemsi ayyaana gorobbeefi afoolli achi keessatti mul'atan niqaacceffamu. Faayidaan ayyaana gorobbeefi haalli ayyaanni gorobbee yeroo ammaa irra jirus ibsa argateera.

4.1. Maalummaa Ayyaana Gorobbee

Gorobbeen aadaa uummata Oromoo biratti beekaaman keessaa isa tokkodha. Ayyanni gorobbee kunis dhalootaa dhalootatti darbaa dhufuun har'a gahe. Haalli kunis haati gorobbee kabajju sun ijoolleeshee warra durbaatti dabarsuun, gaafa mana dhaaban akkuma haadha isaaniitti kabaju. Amantaan kiristaanaafi Islaamaa osoo hin dhufiin dura hawaasni Oromoo sirna amantaafi waaqeffannaa mataasaatii qaba ture. Oromoon durii jalqabee Waaqa tokkichatti bulaa ture. Dhuudhaa amantaa Oromoo ilaalchisee, Oromoon Waaqa tokkotti qofaa amana. Waaqa kanaaf immoo galata kan galchuufi kadhannaasaa dhiyeessu bifa garagaraatiin. Misgaanuu (2011:21). Kun kan agarsiisu uummatichi waan argate tokkoof kan itti galateeffatu, waan hamaa akka irra gahu hin barbaadne immoo kan ittiin ofirraa kadhatu amantaafi adeemsa mataasaa qabaachuu agarsiisa. Kanaaf amantii uummata Oromoo kan agarsiisu bifa galata galchuufi kadhannaa adda addaa jiran kanneen keessaa tokko, kabaja ayyaana gorobbeedha.

Uummanni Oromoo ayyaanota gara garaa kabaju qaba. Ayyana jechuun immoo waan hedduudha. Guyyaadha, carraadha, milkiidha. Ayyaana jechuun wanta Waaqaan ramadamee akka uummanni hundi safuu eeggatee waldanda'ee waliin jiraatu kan to'atudha. Dirribii (2012:111).

Ayyaanni gorobbees ayyaana dhiha Oromiyaa godina Horroo Guduruu Wallaggaa keessatti kabajamuun beekaman keessaa isa tokkodha. Ayyaanni kun ayyaana dubartiin

tokko ijoolleesheefi firootashee wajjiin kabajjudha. Guyyaa ayyaannichaa haati ijoollee dhangaa qopheessitee, ijoolleeshee hunda walitti qabdee facaaffachuun kan eebbistudha. Ayyaanni kun ayyaana waggaa waan ta'eef itti yaadanii argamu malee kan waamicha qabu miti. Ayyaanni kun ayyaana Maarama Furmaas jedhamee beekama. Furmi waqtii yoo ta'u, dhuma ji'a Amajjii irraa kaasee hanga ji'a Arfaasaatti kan jirudha. Dubartoonni heerumanillee ijoollee isaanii qabatanii abbaa manaa isaanii wajjiin nyaataafi dhugaatii qabatanii argamu. Guyyaa sana hortee haadha manaa kan ta'an hundi iisaaniillee osoo hinhafiin mana haadhaatti walga'anii eebba haadhagorobbeerraa, facaafachuun fudhatu. Facaafachuu kan jedhamu haati gorobbee dhadhaa mijuu sanatti baala ulumaayiifi coqorsa cuubuun waan ofittis ta'e ijoolleesheetti facaafuufidha. Ayyaanni gorobbee waggaatti takkaa kan kabajamuufi ayyaana dubartootaa jedhamee beekama. Ayyaanni gorobbee gosoota ayyaana ateetee sadan jiran keessaa isa tokko akka ta'e, Dirribiin (2012:120) irratti barreessee jira. Ayyaana kana waan dubartiin qofa bulfattuuf ayyaana dubartii jedhama. Abbaan warraa sirna kabaja ayyaana kana irratti hoolaa qaluun, ulumaayii cabsee dhiyeessuunifi ayyaanicha irratti taa'ee argamuun qooda isaa baha. Garuu hinfacaafatu. Haati manaa gidduu maatii, firootaafi ollootashee teessee facaafatti. Jarreen bifa geengoon itti naanna'anii taa'aniifis nifacaafiif. Egaan gorobbeen maqaa guyyaa itti ayyaanichi kabajamu yoo ta'u kan ayyaanasaa namaaf qajeelchu immoo ateetee jedhama. Gorobbeen kun immoo kan kabajamuufi namni, horiin, qe'een nagaan akka argatuufi dhabduun akka dhala argattuuf, dhaltiin akka mirgisuuf jechadha. (Maddi maanguddoo Gizeeshee Baay'ataa).

4.2. Faayidaa Ayyaana Gorobbee

Ayyaanni kadhaa, eebbaafi faaruu (sirba galataa) ni qaba. Kadhaan namoonni yaaddoo qaban bifa itti Waaqatti dhiyeessan yoo tahu, akka amantaa duudhaa Oromootti, wantoota jiruufi jireenya isaanii waliin walqabatanii jiran ilaalchisee akka tahuuf wanneen hawwu hunda itti kadhata. Ganama yoo hirribaa ka'u, kan nagaan na bulchite nagaan na oolchi. Oomisha (midhaan) barakaa naa godhi ;sanyii bahu kan namaafi simbirroo quubsu taasisi; daraaraa argine kana bubbee hamaa nu baraari; nagaan nuuf laadhu; allaattiin oloo keessaa, qurxummiin bishaan keessaa rooba keetiin jiraatu; rooba gaarii nuu roobi" jedhee waaqa kadhata. Dirribii (2012:63).

Akkasumas uummanni Oromoo waan jireenyaasaa keessatti isa gammachiise eebbisuun galateeffata. Kunis manaa bahee nagaan manatti yemmuu deebi’u, dhama’aa oolee galgala yemmuu gadciisu, yeroo namni dhalatu, yemmuu fuudhaafi heerumaa ni eebbisa. Fakkeenyaaf “namaa sa’a horaa; aannaniifi garaa walitti ta’aa; akka coqorsaa dagaagaa; akaakayyuu akaakilee argaa,” jechuun eebbisa. Akkasumas yemmuu barri jijjiiramu Waaqa eebbaan galateeffata. Akkas jechuun “Waaqa dukkana gannaa keessaa nagaan nubaaftee booqaa birraa nu agarsiiste sii galata,” jechuun galateeffata.

Ayyaanni gorobbees kadhaa, eebbaafi sirba qabaachuun akkuma ayyaanota duudhaa Oromoo kanneen keessatti mul’atanii kan qabu yoo ta’u, kadhannaan kan barbaachiseef nageenya dubartii ayyaanicha kabajju, nageenya ijoolleeshee, nageenya qe’esheef jecha hamaarraa baraaramuuf waan gaarii hawwuun ayyaana kabajamudha.

Kadhannaan ayyaana kana irratti taasifamu dubartii ayyaanicha kabajjutu ulumaayii kichuusaa irraa cabsitee coqorsa waliin dhadhaa qadaada okoleetti cuuphuun mormasheetti facaafachaa kadhachuun ijoolleeshee immoo lubbuun bulaa jettee eebbisti.

Gorobbeen kun dubartiin kan kabajamuuf dubartiin heerumtee jirtu sun jireenya gaarii akka qabaattu, akka hortu, nageenyaafi kabaja akka argattuuf, bara dheeraa maatiishee waliin jaalalaan akka jiraattu taasisuudhaafi. Ayyaanni facaafattu kun abaabileefi akaakilee isheef akka tole, isheefis akka tolu gochuudhaafi. Ayyaanni isheef qajeele immoo dhala isheef akka tolu ittiin kadhachuufi. Gorobbee kabajuun faayidaa kanneen yoo qabaatu warren hinkabajne immoo nibadu. Kunis ijoolleen nagaa hinta’ani; cittoon itti naqama; horiin nidhumu; qe’eenis nijeeqama jedhama. Warri bulfatan immoo ni’ofkalu. Kanaaf badii kana irraa baraaramuuf dubartoonni waggaatti takkaa ayyaana gorobbee kana kabaju (Akkayyaada aadde Gizeesheetti).

4.3. Yoomessa Ayyaana Gorobbee

Sirnoonni amantiifi kabajni ayyaanotaa yeroofi bakka itti kabajaman qabu. Amantiin waaqeffannaa yoo xiqqaate waggaatti yeroo lama gamtaadhaan walfaana malkaa bu’ee yookaan tulluu bahee garaa tokkoon Waaqa galateeffatee irreeffata ture. Isaanis Irreecha birraa malkaattifi irreecha Arfaasaa tulluutti kabajamanidha. Yeroo ammaa irreecha birraa Hora Arsadiitti irreeffatamaa jira. Kunis Waaqa dukkana gannaa keessaa booqaa birraatti isa baase galateeffata; akka Waaqni daraaraa midhaan godhee nagaan nama sooru

kadhata. Irreechi arfaasaa immoo akka aadaa Oromoo duriitti tulluu irratti kormaan boora qalamee,”yaa Waaqi lafti dheebottee,sanyii baattee,magarsuuf si eeggatti;roobii magarsi;roobii lolaasi;malkaa booressi,”jechuun ji’a caamsaa tulluurratti irreeffatama.

Gorobbeen lixa Oromiyaa godina Horroo Guduruu Wallaggaatti kabajamu ,gorobbee Horroofi gorobbee Guduruu jedhamuun bakka lamatti yoo qoodamu,gorobbeen Horroo waqtii bonaa ji’a Amajjii keessa gaafa 19 yookaan 21 A.L.H tti kan kabajamu danda’u yemmuu ta’u guyyan isaa dhaabbataa miti.Gorobbeen Guduruu immoo bona keessa ji’uma Amajjii keessa ta’ee guyyaa gorobbeen horroo kabajame irratti guyyaa sagal dabalee booda akka kabajamu yaadni maanguddootaa ni’ibsa.Gorobbeen Horroo guyyaa kabajamuufi gosa nyaataa gaafas qophaa’uun kan guduruu irraa adda yoo ba’u jarreen facaafataniifi kaayyoo facaafannaadhaan garuu lamaan isaaniyyuu walfakkaatu.

Gorobbeen guduruu ji’a Amajjii keessa akka kabajamu kan ta’eefi jiini kun kan filatameef ayyaanni gorobbee kabajamee erga darbee bokkaan nirooba. Bokkaan roobu sun jiidhinsa Waaqaan araara isaa agarsiisuun Arfaasaa itti aanee dhufuuf hojiin akka qajeelu godha. Oomisha barichaas ni’eebisa jedhamee waan amanamuufidha; (Akka yaada obbo Caalaa Toleeraatti).

4.4. Meeshaalee Ayyaana Gorobbee

Namoonni fedhii meeshaafi xinsammuu guuttachuufi dandeettii ogummaa agarsiisuuf jecha kan hojjetan wantoota ijaan mul’ataaniif harkaan qabamuu danda’anidha. Meeshaaleen kunkangurraan dhagahaman yookaan kan afaaniin dubbatamanirra kan ijaan ilaalamanidha. Meeshaaleen kunis aadaa, amantaafi falaasama hawaasa tokkoo kan calaqisiisanidha. Namoota ilaalchaafi barsiifata tokko qabaniin dhaloota tokko irraa kan itti aanutti bifa ilaalamuufi harkaan qabamuutiin qabeenya aadaa darbuu danda’udha.Meeshaaleen kunis kan akka uffata aadaa, nyaata aadaa, meeshaalee kabaja ayyaanichaaf oolaniifi ulfoo ta’an meeshaalee nyaanni aadaa itti qophaa’uufi dhiyaatu meeshaalee sirbaati.

Meeshaalee aadaa hawaasni Oromoo ittiin gargaaramaa ture keessaa meeshaaleen qabiyyee amantii (religious value) qaban isaan tokkodha. Meeshaalee kana meeshaalee amantiitti akka qoodnu wanneen godhan keessaa yoomessa isaaniifi ilaalcha isaaniif kennamudha. Kunis naannoowwan ayyaaneffannaa amantiitti argamuu isaaniifi kabaja

amantii isaaniif kennamudha. Bartels (1983:141) irratti ilaalcha amantii hawaasni Oromoo meeshaalee aadaatiif qabu yaada isaa yoo ibsu, “People believed that the iron of the kallacha came from heaven; that it was thrown on the earth by the lightning. It is used to make people speak the truth when they take an oath. The kallacha is very dangerous.”Jedha. Yaada kana irraa akka hubatamutti kallachi dhugaa akka baasuuu, humna qabeessa akka ta’eefi ilaalcha amantii hawaasichaa akkasuma uummatichi ilaalcha inni meeshaalee aadaatiif qabu nama hubachiisa.

Kallachi sibiila Waaqarraa bu’e jadhamee waan amanamuuf mallattoo araaraafi aangooti jedhamee amanama. Kanaaf uummata Oromoo birratti fakkoommii nageenyaafi muudamaa qaba.

Ayyaanni gorobbee guduruus meeshaalee kabaja ayyaanaaf ta’an kan mataasaa ni qaba. Uffatni aadaa kan miidhagina ayyaanaaf uffataman uffatni”*Qoloo Qomee*” jedhamu Callee mormarraa waliin uffatama.Shaashii adiinis mataatti hidhamee haala miidhagaa ta’een kabajama. Guyyaa gorobbee Guduruu kana nyaatni aadaan qophaa’anii kanneen nyaataman marqaa (xaafii diimaa qulqulluu irraa qophaa’uu)fi Shaameta(ija raafuufi marqaa garbuu irraa kan qophaa’u)tu dhiyaata. Sirnichaaaf immoo dhadhaa baqee qophaaye kan mimmixa hin qabne(dhadhaa addaannoo), urgeessaa, coqorsaa fi ulumaayii kichuutu dhiyaata. Meeshaaleen ayyaana kanaaf barbaachisan gomboo gorobbee (dooccoo), hullee,waancaa,waciitii,qabee, nyaatamu, gabatee harkee,gabatee miilloo, qadaada okolee fi xuwwee fa’i.

Qooloon qomee kun qomee qomaa kan mudhii ol uffatamuufi qomee faanaa kan mudhii gadi uffatamudha. Wayyaa mormaa,naxalaafi sabbata kan waliin qabu yoo ta’u, shaashii adii kan mataatti marataniis niqaba.

Uffanni qomee kun kuula gurraachaafi diimaa kan qabu yoo ta’u fakkoommin kuula kanaas, yaa ayyaana gorobbee ati diimattee natti hingurraacha’iin; gammaddee natti hingaddiin kan jedhu agarsiisa.

Calleen guyyaa ayyaana kanaa godhatamus faayummaa isaa bira darbee fakkoommii nubaay’isi, akka horru nugodhi kan jedhu agarsiisa. Akkasumas meeshaa ulfoo ta’ee waan ilaalamuufi bakka kabajamaa taa’a. Ijoollee koo akka callee nabaay’isi malee hincalaasiin ergaa jedhu qaba.

Ayyaanna gorobbee irratti dubartiin ateetee facaafattu nifaayamti. Manni ayyaanni gorobbee sun keessatti kabajamus nifaayama. Meeshaaleen dubartiin ayyaaneffattu itti faayamtu, uffata qomee dabalatee faaya mataatti suuqaman kan akka ulumaayii,hooqaa, kefoofi saraxii jedhamu.

Ulumaayiin gosa mukaa kan baalli isaa urgaahu yoo ta’u fakkoommii jireenya koofi jireenya ijoollee koo naa urgeessi hiika jedhu qaba.Hooqaan sibiila ta’ee kan mataatti suuqamu yoo ta’u, kan godhatamus akka dhukkubaaf dabarsee nama hinkennineefidha jedhama. Kefoon immoo gosa baalaa ta’ee kan urgaa’udha. Saraxiinis gosa baalaa ta’ee kan miidhagna qabu yoo ta’u, bareedina qabuun ayyaana kana ciibsa, garaa gaha jedhamee amanama.(Maddi maanguddoo Qonjitee Hirphaa).

4.5. Sirna Kabaja Ayyaana Gorobbee

Ayyaana jechuun wanna Waaqaan ramadamee akka uummanni hundi safuu eeggatee waldanda’ee waliin jiraatu kan to’atudha. Namni ayyaana qaba jechuun eegduu kan isa tiksu qaba jechuudha. Ayyaanni tokko tokko wanta aadaa hordofa. Fakkeenyaaf Maaram ayyaana hormaataatti. Maaram akka Waaqaa hinuumtu, isa uumame seeraan eegdee guddifti. Kanaaf, waaqeffattuun “Yaa Waaq mucaa naaf kenni! Yaa Maaram yeroon ulfaan jiru na eegi; gaafa da’umsaa immoo nagaadhaan nahiiki; sana booda mucaa kiyya waliin nagaadhaan natiksi,” jettee kadhatti. Maaram Waaqa miti. Ayyaana hormaata to’attu taatee waan Waaqaan eebbifamteef kabaja qabdi.

Bara keessa Maaram Waaqeffataafi Maaramii warra Kiristaanaa yookaan Mayiramaa/Faaxumaa warra Musliimaa waliin namoonni walfakkeessan hedduudha. Maqaafi hojiin isaaniis hanga tokko walitti dhiheenya qaba. Garuu, adda addummaa guddaa qabu. Warri Kiristaanaa Maaramiin osoo durbummaan jirtuu Waaqa Afuuraa Qilqilluun ulfootee deesse jedhu. Da’umsa booda deebitee durba ta’uusheetiif raga ba’uuf, faaruu hedduu faarfatu. Waaqeffannaa biratti Maaram durbummaa qabdi hinqabdu hinjedhamu, safuudha. Maaram ayyaana. Ayyanni immoo dubra, dubartiidha.Diribii (2012:111).

“Ateeteen dubartii’ yookaan “Maarama furmaa” Yookaan “dhaabbata gorobbee” jedhamee kan beekamu kun akka lakkoofsa Oromootti Amajjii tokko kabajama. Ayyaanni ateetee Furmaa yookaan gorobbee bakki isaafi guyyaan isaa waan beekamuuf

dubartoonni mana haadha isaanii ayyaana gorobbee kanaaf waamicha hineeggatani. Filee (2016:90). Hawaasni ayyaana gorobbee kabajan akka lakkoofsa Itoophiyaatti gorobbeen horroo kabajamee guyyaa sagal booda ta'uufi yeroo baay'ee naannoo Amajjii 20 fi 21 tauu himaniiru. Guyyaa gorobbeen kun kabajamu namoonni ayyaanicha irratti hirmaatan ,jechuunis,ijoolleefi keessummoonni hundi galgala sana maatii isaanii waliin irratti argamu. Firoonnis ta'e kan irratti argamuu barbaadan hundi guyyaa ayyaana kanaa waamicha tokko malee irratti argamu. Gorobbeen ayyaana maatiifi qe'ee duukaa bu'ee eegu ta'uu ibsameera. Ayyaanni gorobbee kun ayyaana dubartootaan kabajamu yoo ta'ellee kan qooda irratti fudhatan garuu hedduudha. Isaanis abbaa manaa, ijoollee, firaafi ollaadha. Jarreen kun kabaja ayyaana kanaa irratti gahee mataa isaanii qabu. Gorobbeen gosoota ateetee keessaa tokko yoo ta'eyyuu yeroo itti facaafamu irratti hundaa'ee yaadota gara garaatu jira.

Ayyaanni gorobbee ji'a Amajjii kabajamu kun bulfannaa sadarkaa sadii qaba. Isaanis bulfannaa duraa, yeroo bulfannaa fi bulfannaan booda kanneen jedhamanidha. Jaatanii duraa keessatti ayyaanichaaf wanta barbaachisantu qophaa'a.Kunis hoolaan ayyaanichaaf qalamtu dursitee qophoofti. Nyaatnifi dhugaatiin niqophaa'a, mannis nimiidhagfama.Ijoolleefi firris bakka jiran irraa dhangaa qopheeffatani fidatanii dhufu.Yeroo bulfannaa immoo haati qomee isheefi faaya ishee godhattee callee ishee naqattee mana caffee fi ulumaayiin miidhage keessa mijuu qophaa'e bira teessi. Ijoolleensheefi olloonni akkasumas firoonni bifa geengoon itti naanna'anii taa'u.

Sana booda ofiif erga facaafattee booda isaaniifis dabaree facaafi.Ijoollee dubaraa isheerraa ka'uun warra kaaniifis facaafi. Dhaabbaticha isaan itti naanna'anii jiran ni eebbisu.Isaanis dhaabbaticha himuun dabareen eebbifamu.(Maddi: aadde kibbituu charee).

4.5.1. Gocha Kabaja Ayyaana Gorobbee Duraa

Gaafa jala bultii gorobbee kanaa hundumtuu haadha gorobbeetti walgahu. Haati isaanii guyyaa ayyaana kana dursitee qophii barbaachisaa ta'e niraawwatti. Sirna kabaja ayyaana gorobbee keessatti meeshaalee faayaa, nyaataafi dhugaatii adda addaatu qophaa'a. Ayyaana gorobbee bulfachuuf dursa wantoonni raawwataman hedduudha. Isaan keessaa muraasni nyaataafi dhugaatii guyyaa ayyaana kanaa nyaataman qopheessuu, meeshaalee

faayaa namaafi mana miidhagsan qopheessuu, hoolaa qalmaaf taatu qopheessuudha. Dubartoonni akaayii qorii, daabboo girriseefi dhugaatii keessaa immoo haraqee fidhatanii mana haadha isaanii dhaqu. Haati isaanii ayyaanichaaf marqaa xaafii diimaa, farsoo buqquriifi farsoo geethoo, buna niqopheessiti. Akkasumas mana ayyaanni kun keessatti kabajamu caffee fi baala ulumaayii firfirsuun nibareechiti. Uffata aadaa ayyaana kanaaf qophaa'e urgooftuu itti dibdee qopheeffatti.

4.5.2. Gocha Yemmuu Kabaja Ayyaana Gorobbee

Guyyaa ayyaanichaa galgala manni ayyanni sun itti kabajamu caffee fi baala ulumaayii keessatti firfirsuun faayama. Sana booda abbaan manaa ulumaayii cabsee fidee bakka mijuu kaa'a. Haati gorobbee sanaa immoo qomeeshee uffachuun faaya garaagaraa mataatti suuqqattee, afaa afattee buqquriifi marqaa mijuuf dhiyaatan qabattee qixxalamaan lafaa mana keessa teessi. Warreen ayyaana kana kabajuuf dhufan ijoolleenshee, firoottan, ollootnishee itti naanna'anii taa'u.

Abbaan warraa isaan wajjiin lafa hintaa'u. Baala ejersaan gateettii hunda isaanii rurrukutuun waancaa gafarsaatti farsoo guutee qabatee, irraa siqee taa'umsarra taa'a. Haati gorobbee baala ulumaayii kichuusaa, baala abbayyii, urgeessaafi coqorsa qabattee, marqaa qadaada orobootti dhadhaa addaannoo (kan mi'eessituu gara garaa mimmixaafi ashaboo hinqabne) fi daakuu sunqoo yookaan burgudii (baala urgaa'aa tumamee itti naqamu) dhiyaatetti cuubdee ofiif lapheefi mormasheetti facaaffatti. Burgudiifi sunqoon urgaa'ina jireenyaa haafidu ergaa jedhu akka qabu maanguddoon ibsaniiru. Haatii gorobbee facaaffatus akkas jetti,

Haadha gorobbee

Dhaabbanni kun dhaabbata maaliiti
Dhaabbanni kun dhaabbata maaliiti
Dhaabbanni kun dhaabbata maaliiti

Dhaggeeffattoota

Dhaabbata gorobbee
Dhaabbata Maaramiiti
Dhaabbata Furmaati

Akka yaada armaan oliitti haati gorobbee facaaffattu, gaafa ayyaanichi galgala manatti kabajamu, yemmuu isheen dhaabbaticha gaafattu warri itti naanna'anii taa'an immoo dhaabbanni sun maal akka ta'e itti himuun jalaa qabu. Akkasumas warreen itti naanna'aniin eebbifamuuf akka armaan gadii jetti,

Haadha gorobbee

Dhaabbanni kun dhaabbatagorobbeeti
Dhaabbatni kun dhaabbata Maaramiiti
Dhaabbanni kun dhaabbata Furmaati

Dhaggeeffatoota

Gorobbeen si haatiksitu
Maaram sihaatiksitu
Furma sihaatiksu

Warreen itti naanna'anis akkuma isheen jette jechuun dabaree isaanii eebbifamu. Akka yaada armaan oliitti dhaabbanni sun dhaabbata Gorobbee, dhaabbata Maaramii, dhaabbata Furmaas jedhamee akka waamamuufi dhaabbanni kun immoo akka waliisaanii eeguu kadhachuu kan agarsiisudha.

Itti aansuun namoota isheetti naanna'anii taa'aniif dabareen facaafi. Dursa ijoolleeshee warra dubartootaaf facaafi. Akkuma ofiif coqorsa, baala ulumaayii kichuusaafi baala abbayyii dhadhaa mijuuf qophaa'etti cuphuun akkuma facaaffatte, warra dubaraafis mormaafi qomatti akkas jechuun facaafiif,

Lubbuu dheeradhu
Qoma bal'adhu
Afaankee haami'aawu
Gaa'illikee haatolu
Cophi hanqaaqii
Horii baay'adhu
Maaram irraa hinjallatiin

Jechuun ijoolleeshee warra dubaraa tokko tokkoon hangafa irraa gara quxisuutti eebbisti. Ayyaanni gorobbee kan kabajamuuf keessaa tokko, hormaatni akka toluuf waan ta'eef ijoolleeshee akka horan, akka ga'illi isaanii mijatu hawwiisheen eebbisuushee agarsiisa. Akkasumas aadaa isheen qabatte kana akka itti fufuu qaban yoo agarsiistu immoo Maaram irraa hinjallatii ishumaatti buli kan jedhu eebba ishee keessatti hammachiifteetti. Erga ijoolleen dubartootaa facaafatanii booda ijoollee dhiiraaf addatti eebbisaa facaasaa, akkas jechuunis eebbistiin,

Adda godhu
Addunyaa argadhu
Addikee adda leencaa haata'u
Korma cirri ta'i
Hapheen rimaa siif haata'u
Ifatti bahi, mohii biyya bushi
Baay'adhu, fuudhii dhashi

Jechuun eebbisti. Akka yaada kanaatti ijoolleen dhiiraa akka leencaa cimoo akka ta'aniifi dhalli isaaniif akka ta'u, akkasumas bushaa biyyaa akka ta'aniif jechuun eebbisti. Akka aadde Xaayituu Waaqoo ibsanitti eebbi warra dhiiraa kunis haadha gorobbeedhaan galgaluma gaafa ayyaanichaa facaafannaa irratti taasifama. Itti aansuun namoonni ayyaana gorobbee kabajuuf argaman ollaafi firri itti aananii facaafatu.

Itti aansuun hoolaan wareegaan qalmaaf dhiyaate yoo jiraate coqorsa dhibaayyuuf fayyadamte afaan haadhoo hoolaa sana keessa keessi. Sana booda hoolaan sun niqalamti. Hordofoota amantii Waaqeffataa biratti akka haala yerootti qalanii Waaqa galateeffachuun aadaadha. Tulluutti, caffeetti, burqaatti horaafi malkaatti qaleetu Waaqa nagaa, fayyaafi horii, isaafi uummata isaaf kenne galateeffatee kan qalame sana irraa mata-deebii Waaqa laafaa daddarbee, dhibeefatee, nyaatee, dhugee, Waaqa galateeffatee, eebbaan, jeekkarsaan, sirbaan ayyaana ofii kabaja. Haati gorobbee kanaas dhiiga hoolaa qalamte sanaa quba isheen cuubdee qomaafi mormashee tuqsiifti. Ijoolleeshee warra dubartootaa mormasaanii warra dhiiraa immoo adda isaanii tuqsiifti. Itti aansuun marqaa dhiyaate nyaatu; farsoo qophaa'es nidhugu. Bunnis nidanfa. Erga nyaatanii dhuganii booda warreen ayyaanicha irratti hirmaatan ililchanii haadha gorobbee kabajju sana warri dhiiraa ulumaayii, warri dubartii immoo coqorsa mataatti suuqqatanii akkas jechuun eebbisu;

Ijoolleen fayyaa siif haabultu
Midhaan alaa siif haatolu
Saani dhalte mucha afuriin haa mirgistu
Jabbiin siif haaguddattu
Kan ati qabde siif haabarakatu
Ayyaanni gorobbee sihaadhaga'u

Jechuun eebbisanii waliin kabajaafi gammadaa bulu. Akka yaada aadda Kibbituu Chareetti kabajni ayyaana kanaafi eebbi armaan olii gaafuma ayyaanichaa galgala kan ta'uufi haadha gorobbeedhaan kan eebbisan kun namaarraa kaasee hanga horiifi qe'eetti akkasumas midhaan diida jirullee akka tiksuu fi qe'ee sana qe'ee eebbaa, qe'ee gammachuu qe'ee quufaa akka ta'u hawwu isaani agarsiisa.

4.5.3. Kabaja Ayyaana Gorobbeen Boodaa

Gorobbeen galagalarra haakabajamu malee yaadannoon ayyaanichaa guyyoota itti aananii dhufanitti illee itti fufuun waan tokko tokko raawwata. Kunis ayyaanni gorobbee guyyaa kabajame irraa eegalee hanga guyyaa shaniitti niyaadatama. Gorobbee bulee hoolaan kaleessa isaa qalamte foonshee ninyaatama; farsoonis nidhugama. Sana booda ijoolleenshee warri dubartootaa dhadhaa dibatanii, agilgilii akaayii qorii yookaan daabboo girrisee (dhangaa gorobbee) itti fidanitti isaanis midhaan calla kan akka atariifaa naqatanii mana isaaniitti galu. Haati gorobbee sun immoo hanga guyyaa shaniitti ittillee haadhoo hoolaa affatee gonboo gorobbee jala ciisti. Hoolaan ayyaana gorobbee irratti filatamtuudha. Ayyaana kanarratti hoolaan kan filatamtuuf araara buusti jedhamee waan amanamuuf ta'uu maanguddoonni ibsanii jiru. Gaafa guyyaan shan guutu haati gorobbee gonbooshee bakka isaatti dhiqxee, ultee deebisti. Uffata qomeeshees offirraa baastee miiccitee, dadachaafttee sanduqatti deebisti. Galannikee haata'u! Yaa ateetee bantiikoo natti araaramteetta! jechuun adeemsi ayyaanichaa bara sanaaf raawwata. (Maddi: aadde Faranjii Nagarii).

4.6. Meeshaalee Ayyaana Gorobbee Irratti Tajaajilan

Meeshaaleen aadaa Oromoo maddi isaanii yookaan kan irraa uumaman yookaan kan irraa bocaman wantoota adda addaa haata'an malee, jiruuf jireenya Oromoo keessatti faayidaaleefi hiikawwan adda addaa qabu; wantoota adda addaas bakka bu'uudhaan seenaa, siyaasaafi falaasama hawaasichaa ibsu keessatti gahee olaanaa qabu. Yaada kana Filee (2016:193) Woodward (2007) waabeffachuun yoo ibsu, "Materials emphasize on how people apparently inanimate things within the environment act on people and acted upon by people, for the purpose of carrying out social functions, regulating social relations and giving symbolic meaning to human activity," jechuun barreessee jira.

Meeshaaleen ayyaana Oromoo kun ulfaa ayyaanaa jedhamuun beekamu. Ulfaan meeshaa adda addaa Waaqeffataan yemmuu Waaqa kadhatu, ayyaantuun yemmuu ayyaana qajeelfattuufi ayyaanneffatan kan itti Waaqa kadhatan ta'uu Dirribii (2012:107) irratti ibseera. Meeshaaleen yemmuu ayyaana kabajan barbaachisan garagatu jiru. Ayyaana gorobbee guduruu irrattis meeshaaleen dhangaa qopheessuuf, itti nyaachuufi dhuguuf

tajaajilan gomboo gorobbee, qadaada oroboo, waancaa, gabatee harke, gabatee miiloofi xuwwee (jaanoo) dha.

4.6.1. Oroboo (Okolee)

Oroboon meeshaa aannan itti elman ta'ee migiraafi sutaa irraa kan tolfamudha. Dubartii okolee baattee adeemtu dhiirri isheetti hinbu'u; safuudha. Nama badii tokkoon shakkame okolee gonbisaan kakachiisu. Kakuun sunis lammata nahinjiisiin; horii natti hinfidiin; horiifi hormaatakoo haaballeessu yaada jedhu qaba. Meeshaan kun ayyaana gorobbee irratti qadaaddiinsaa marqaa ittiin dhiyessuuf oola. Kunis haati gorobbee bulfattu marqaa mijuuf dhiyaatu sana qadaaddii sanaan marqaa dhiyeessuun ofiifis ta'e ijoolleesheef ittin facaafi.

Fakkoommiin oroboo hawaasa oromoo birattifi ayyaana kana irratti qabu, qodaa (meeshaa) kanatti yoo ayyaanni gorobbee kun kabajame kabajame saawwi aannan godhatti; horiinis nihorti; saawwan qe'ee jiranis hamaarraa baraaramu jedhamee waan amanamuufii jechuun mangoddoonni yaadasanii ibsu.

Suura 1. Oroboo (Okolee)

4.6.2. Gomboo Gorobbee (Dooccoo)

Meeshaaleen aadaa hawaasni durii kaasee ittifayyadamaa jiru keessaa kanneen supheerraa hojjetaman baay'eetu jiru. Isaanis: okkotee, xuwwee, dooccoo, sataattee, distii, gaanii fa'a. Gomboon gorobbee yookiin dooccoon suphee irraa kan tolfamu ta'ee, meeshaan kun okkotee bishaanii kan durii fakkaatuu tahe garuu dooccoon kun

okkooteerra xiqqaadha. Gomboon gorobbee kun gaafa ayyaanni gorobbee kun kabajamu farsoo buqqurii kan mijuuf dhiyaatu baatee dhiyaata. Farsoon buqqurii kan biqilaafi qiiixxaa diimaarraa qofa qophaa'udha. Dhugaatiin kabaja ayyaana gorobbee irratti dhiyaatu farsoo buqquriifi farsoo geeshoodha. Haata'umalee, haati gorobbee bulfattuu sun gaafa facaafannaa mijuuf farsoo buqqurii kana gomboo gorobbee yookaan dooccootti gochuun dhiyeessiti. Farsoo buqqurii kana fuulduratti dhiyeessuun hanga seerrii facaafannaa raawwatutti haadha gorobbee fuuldura teessi. Bulfannaan erga xumuramee booda warreen antee (fira) ta'an qofti buqqurii mijuu sana dhugu.

Suura 2. Gomboo gorobbee

4.6.3. Waancaa

Meeshaaleen gaafa horiirraa tolfamanii hawaasa Oromoo tajaajilan hedduutu jiru. Isaan keessaa malakkee, waancaa, fal'aana fa'i. Meeshaaleen aadaa kun jabinaqabu. Bara dheeraaf nitajaajilu; akkasumas miidhagna qabaachuu bira darbanii dandeettii waan adda addaa uumuu hawaasaa agarsiisu. Ayyaanaa gorobbee irratti farsoon naqame meeshaa ittiin dhugamu qaba. Meeshaaleen kunis hulle kan jedhamu, kan buqqee hadhaahaa irraa tolfamuufi waancaa kan gaafa horii irraa tolfamudha. Hulleen buqqee hadhaawaa yookaan buqqee seexanaa kan jedhamu irraa bifa salphaan kan tolfamudha. Kunis buqqeen sun erga gogee booda muramee firiinsaa keessaa harcaafamee erga siila'een booda tajaajilaaf oola. Yeroo ammaa hulleen kun bal'inaan argamuu baatuyyuu waancaan garuu akka jiruufi hanga ammaattiilee akka itti fayyadamaa jiran manguddoon ibsaniiru. Wancaan meeshaa dhugaatii miidhagina qabuuf cimina qabu waan taheef dhaloota irraa dhalootatti kan darbudha.

Suura. 3 Waancaa

4.6.4. Gabatee harkeefi Gabatee miiloo

Meeshaaleen kana jalatti ramadaman maddi isaanii yookaan kan irraa uumaman uumama tahananii garuu hawaasni akka isaaf tolutti bocee jiruuf jireenya isaa ittiin gaggeessa. Meeshaaleen hawaasni mukarraa bocee itti fayyadamu keessaa muraasni isaanii gabatee harkeefi gabatee miilloodha. Akka yaada maanguddoo Hamsaaluu Tarfaatti meeshaaleen kun yeroo ayyaanni hinjirrellee akka itti nyaataman ibsaniiru. Meeshaaleen kun jabinaafi miidhagina niqabu. Keesumaayyuu jabina waan qabaniif turtii dheeraa niqabaatu.

Ayyaanni gorobbee yemmuu kabajamu nyaataafi dhugaatiin ayyaanicha irratti ni qophaa'u. Nyaatni ayyaana kana irratti qophaa'u immoo akka gorobbee Guduuruutti marqaadha. Marqaan kan immoo xaafii diimaafi dhadhaa addaannoo irraa kan qophaa'u yemmuu ta'u, addaannoo kan ta'eef gubaa nurraa haaqabu, hiika jedhu waan qabuufi. Kanaaf, akka aadaa ayyaana gorobbee Guduruutti marqaan qophaa'e kun gabatee harkeefi gabatee miiloo meeshaalee jedhamanitti namoota ayyaanicha irratti argamaniif kennama. Gabateewwan mukaa irraa soofamanii qophaa'an kun boca garagaraa qabaachuun akkaataa ijatti tolanitti faayamanii meeshaa nyaataaf kan qophaa'anidha. Gabateen harkee kan harkatti qabatanii nyaatan gabaabduu yemmuu taatu, gabateen miiloo immoo ol dheeratee miila tokko qixxalamaanii kan qabu tahee madabiirras tahe teessoorra taahanii kan irraa nyaatanidha.

Suura 4. Gabatee harkeefi gabatee miiloo

4.6.5. Xuwwee (Jaanoo)

Meeshaaleen aadaa Oromoo karaa madda isaaniin yookaan wantoota irraa uumaman irratti hundaa'uudhaan adda addadha. Tajaajilli isaaniis akkauma maqaan isaanii adda addaa walhinfakkaatu. Isaan keessaa tokko xuwwee (jaanoo) jedhamee beekama.

Xuwween meeshaa suphee irraa tolfamuu tahee doocoo yookiin gomboo gorobeerraa kan guddatu tahee okkotee bishaanii durii supheerraa hojjetamu irraa immoo kan xiqqaatuudha. Xuwween guddina giddugaleessaa kan qabu tahee afaan isaarra kan bal'atudha. Xuwween meeshaa ayyaanaa gorobbee Guduruu irratti barbaachiisuufi fayyadu kun nyaata ayyaana kana irratti dhiyaatu marqaa ittiin marquuf tajaajiludha.

Suura 5. Xuwwee marqaa (Jaanoo)

4.7. Dhangaa Ayyaanaa Gorobbee Guduruu

Ayyaanaa Guduruu keessatti nyaatni aadaa yookaan dhangaan yemmuu ayyaanotaa qophaa'an hedduutu jiru. Isaanis, akkaayii qorii, daabboo girriisee, caccabsaa, nuugii tumamaa, cororsaafi marqaa fa'i. Akaayiin qoriin akkaataa itti qophaa'u niqaba. Kunis jalqaba, garbuun qulqullaa'ee erga soramee booda bishaan xiqqoo ho'een taffagama; kan taffagames soramee akaa'ama; kan akaa'ame immoo shakashakamee sorama. Isa soramee qulqullaa'ee immoo mi'eessituu gara garaa, ashaboo, mimmixafi dhadhaa baqsaa waliin makanii sukkuumuun qopheeffama. Daabboon girriisee daakuu boqolloofi qamadii irraa bukeeffamuun kan toshamudha. Kunis bifa geengoon xixiqaattee erga toshamtee booda, mi'eessituu gara garaa, ashaboofii dhadhaa baqfameen waliin makamuun qophaa'a. Caccabsaan kan qophaa'u daakuun xaafii diimaa bukeeffamun erga qiixxamee booda mi'eessituu adda addaa, ashaboofi dhadhaa baqsaan caccabsamee itti gangashamuun dhiyaatu. Nugii tumamaan immoo nuugiin soramee ashaboo waliin tumama. Cororsaan xaafiin daakamee bukaa'ee erga bulee booda nitoshama. Sana booda dhadhaan baqfamee irra cororsaan irra naqamee nyaatama.

Isaan kana keessaa ayyanaa gorobbee guduruuf kan qophaa'u marqaa xaafii diimaati. Dhugaatiin kabaja ayyana kana irratti qophaa'an farsoo buqurrin kan biqilaafi qiixxaa irraa qofa qophaa'uufi kan mijuuf dhiyaatuu akkasumas farsoo kan miijuuu boodaa namootaa ayyanichaa kabajan dhugantu qophaa'a. Bunnis guyyaa ayyaanaa kana ni

danfa. Bunni akkuma waliigalaattii dhugaatii aadaa biyyattii keessatti keessummaa simachuufdhugamu waan taheef guyyaa ayyaana gorobbee kanaas ni danfa.

4.7.1. Marqaa

Marqaan nyaata jaalatamaa uummata Oromoo biratti beekamudha. Marqaan hawaasa Oromoo biratti yeroo adda addaatti qophaa'ee nyaatama. Isaanis: yemmuu haati ilmoo deessu, ofkaltee guyyaa shanaffaatti shananii jedhamee beekamuun marqaan marqamee nikabajama; ninyaatama. Gara naannoo oromiyaa bahaattis akkanuma mucaan yoo dhalatu marqaa marquun nyaatanii gammachuu isaanii ibsatu. Keessummaan yoo isaanitti dhufe, dhangaa filatamaan qophaa'ee kennamu marqaadha. Akkasumas marqaan dhangaa gaafa ayyaana gorobbee guduruus dhiyaatudha. Marqaan kan qophaa'u daakuu xaafii diimaa irraati. Marqaan kun immoo kan itti nyaatamu qaba. Kunis shaametaafi dhadhaadha. Dhadhaan baqe sun mimmixa kan hinqabneef, ati nuhingubiin qabbana kee nuuf kenni hiika jedhu qaba jechuun maanguddoon ibsaniiru.

Shaametni yemmuu qophaa'u, duraan dursa ijii raafuu qulqullaa'ee soramuun miicama. Sana boodaa akka goguuf hafamee yoo gogu ni tumama. Daakuu ija raafuu tumame kana meeshaa suphee irraa tolfamu sataattee jedhamutti danfa. Hanga hadhaa isaa fixatutti danfisama. Sana booda gingilchaadhaan bishaan ijaa raafuu danfe sana calalamee meeshaa supheetti naqama. Marqaan garbuus itti dabalamee qullubbii adii walkeessa suuqame wajjiin ta'ee hanga ji'aatti sirriitti maragamee taa'a. Sana booda banamee ashaboo dabalatee mi'eessituu garagaraatiin mi'aaha. Shaameta mi'aaha sana marqaa qophaahe gidduu isaa saaqanii naquun, dhadhaa baqee qophaa'e (baqsaa) waliin itti cororsuun guyyaa ayyaana gorobbee guduruu kana nyaatama.

Suura 6. Marqaa xaafii diimaa

Namoonni marqaa kana marqani dubartoota lamaa hanga sadii tahan,haadha gorobbee dabalatee, harka isaanii walitti butuun daakuu xaaffii diimaa gingilchamee qophaa'e hammaruun bishaan bulluqa xuwwee (jaanoo) keessaa abidarra jirutti naqu. Harka isaanii walittibutuun daakuu hammaaruun isaanii, hiika walitti nuqabi; walirraa nuhinbutiin jedhu qaba. Daakuu sana hamma barbaachisu erga naqanii boodaa akkana jechuun weellisu.

Suura 7. Yemmuu jaanootti daakuu marqaa naqan

Jaanoon guuttee aayyoo jaanoon guuttee
Jaanoon guuttee aayyoo jaanoon guuttee
Atii naaf guunnaan sin waama
Qananiidha jaanoon qananiidha
Inni aayyoo qabu aayyoon nama miidha
Inni aayyoo hin qabne maaliin nama miidhaa
Jaanoon guuttee aayyoo jaanoon guuttee

Akka yaada kanaatti akkuma xuwween marqaa kun guute, ani siwaamnaanis atis rakkookoo hunda naaguutte; namni siqabus homaa hinrakkatu; niqananaa'a malee; yoo dhibe nama sihinqabnetu rakkata ergaa jedhu ofkeessaa qaba. Weedduu kana weeddisaa erga marqaa kana marqanii booda, isa marqamee bahe gabatee harkeefi miilloo, kan jiruun dhiyeessuun nyaatama. (Madda aadde Faranjii Nagarii)

4.7.2. Farsoo Geeshoo

Gosti dhugaatii kun mala aadaatiin midhaan boqqoolloo, xaafii, baala geeshoofi biqilarraa qophaa'a. Farsoon yemmuu qophaa'u adeemsa mataasaa niqaba. Jalqaba irratti garbuun bitamee nibiqishamama. Sana booda afamee yemmuu gogu tamama. Baallifi mukti geeshoos kukkutamee nigogfama; achiis nitumama. Qodaan farsoon itti naqamu dhiqamee, ulamee qophaa'a. Sana booda baalli geeshoo tumame qodaa qophaa'e sanatti bishaan qulqulluu waliin naqama. Guyyaa sadii booda qiixxaan xaafii diimaa irraa bukaa'ee bule, toshamee itti naqama. Akkasumas baalli geeshoo tumameefi biqilli dabalataan itti naqama. Guyyaa araffaa daakuu boqolloorraa kan qophaa'u uunkuroon unkuramee muka geeshoo waliin itti naqama. Guyyaa afraffaafi guyyaa shanaffaatti farsichi danfaa oola. Gaafa guyyaa jahaffaa immoo bishaan itti naqama. Sana booda gaafa car jedhu nidhugama. Farsoon kun guyyaa ayyaanaa naqamee dhugamuun beekama. Keessumaayyuu akka aanaa guduruutti guyyaa ayyaana bara haaraa, masqalaa, cuuphaa, faasikaa, garanfasa, gorobbee, eebbaafi guyyoota cidhaa irrattii naqamee dhugamuun ayyaaneffatama.

Farsoon kun ayyaana gorobbee guduruu irrattis naqamee dhugamuun ayyaanni kun kabajama. Gosti dhugaatii kan biroon ayyaana kanaratti qophaa'u farsoo buqurriidha. Buquriin qiixxaa daafii diimaafi biqilarraa qophaa'a. Kunis isa gomboo gorobbeetti miijuuf dhiyaatudha. Buqurrii kanas haadha gorobbee bulfattuu, ijoollee isheefi fira qofaatu baala ulumaayyiittii cuuphanii dhuguun waggaa waggaa nu gahi jedhanii muuxatu. Warreen kaaniif immoo farsoo geeshootu kennama. Ayyaana kanaratti dhugaatiin kan biraan dhiyaatu immoo bunatu danfisamuun namoonni ayyaanicha kabajan marti nidhuga.

4.8. Meeshaalee Faayaa

Meeshaaleen faayaa jiruufi jireenya Oromoo keessatti xiyyeeffanno guddaa qabu. Meeshaaleen miidhaginaa kunis kanneen mana miidhagsaniifi kanneen qaama namaa bareechanidha. Meeshaaleen miidhaginaa qaama namaa irratti mul'atan gumee, elellaa, daangulee, lootii, mardaasa, qanafaa, amartii, aalboofi kkf halluu adda addaan faayamanii kan dhiyaatanidha. Filee, (2016:204).

Meeshaaleen ayyaana Oromoo irratti tajaajilan ulfaa ayyaanaa jedhamuun beekamu. Ulfaan meeshaa adda addaa waaqeffataan yeroo waaqa kadhatu ayyantuun yeroo ayyaana qajeelfattuufi ayyaaneffatu, yeroo ayyaana gorobbee kennatan kan ittiin waaqa kadhatan. Ulfaan ayyaanaa kun meeshaalee faayaafi meeshaalee kan dhangaan aadaa itti qophaa'udha. Meeshaaleen faayaa kanneen akka qomee qomaafi qomee faanaa, callee, hooqaa yoo ta'an bareedina nama ayyaanicha kabajuufi kan irratti hiika qabanidha.

4.8.1. Qomee

Qomeen uffata aadaa sirna kabaja ayyaana gorobbee irraatti kan uffatamudha. Uffatni kun qomee qomaa (kan mudhii ol uffatamuufi) qomee fanaa (kan mudhii gaditti uffatamu) jechuun beekama. Qomeen halluu diimaafi gurraacha uffata adii irratti kan qabu yoo ta'u, handaarri uffata qomee kanaas kuula diimaafi gurrachadha. Akka yaada maanguddootaatti kuulli kun kan agarsiisu, "Yaa ayyaana goobbee ati diimattee natti hingurraacha'iin; gammaddee natti hingaddiin," kan jedhu agarsiisa. Akka ilaalcha Waaqeffataatti halluun gurraachi olaantummaa Waaqaa agarsiisa; Waaxi gurraacha; hurriin bokkaa qabu gurraacha; aroon ijaa gurraacha. Halluun diimaa ga'anii bilchaachuu, guutanii argamuufi gootummaa agarsiisa. Adiin fixannoo, raawwannoo agarsiisa. Hurriin rooba hinqabne adiidha; dabbasaan nama dulloomee adiidha; daaraan adiidha.

Uffatni qomee kun qomee qomaafi qomee faanaatiin dabalataan wayyaa mormaa, naxalaafi sabbata kan waliin qabu yoota'u shaashiis kan mataatti maratan ni qaba. Uffatni qomaa kun guyyaa ayyaana gorobbee irraa kaasee hanga guyyaa shaniitti haati ayyaan akana kabajju saanduuqa keessa hin galchitu. Gaafa bulti shanii foon hoolaa qalamte irraa hafe bakka shanittii murtee itti dadarbattee shananii baastee uffata qomee ishee deebistee sanduuqa taa'umsaasaa keessa keessi. (Maddi: aadde Gizeeshee Baay'ataa)

Suura 8. Haati gorobbee bulfatte qomeeshee uffattee teessee

4.8.2. Callee

Calleen faaya dubartii ta'ee kan yeroo jila adda addaa deeman naqatanii waaqa kadhatanidha. Akka Diribiin, (2012:108) ibsetti,"Calleen mallattoo faayaafi hormaataati. Dubartoonni dhalaafi horii naaf kenni jedhanii Callee halluu adda aaddaa qabu walkeessa makanii bareechanii, mormatti, addarratti, mataarratti hidhatu," jechuun lafa kaa'a.

Itti dabalees calleen namoonni kan fayyadamuu eegalan akkaataa mukti harbuu ija itti godhatu ilaaluuni jedha. Kanas waaqayyo akkuma ija harbuu caaccesse dhalaafi horii nuuf haacaaccessu hawwii jedhurraa ka'amee akka ta'e ni ibsa.

Calleen ayyaana gorobbee kana irratti godhatamu hanga guyyaa ayyaanichaatti mudaayee keessa kan taa'u ta'ee, gaafa ayyaanichaa immoo haadha gorobbee sanaatu ittiin miidhaga. Callee kana godhachuun hiika adda addaa yoo qabaatu inni jalqabaa ijoolleekoo irraa nahincalaasiin kan jedhu hiika qaba. Inni lammataa immoo akkuma callee kanaa nubaay'isi kan jedhu hiika akka qabu yaadni maanguddootaa ni agarsiisa.

Kanaaf calleen fakkoommii akka ija harbuu caaccessite, nuunis nucaaccessi, nubaay'isi jedhu qabuufii nu hincalaasiin nujiraachisi hiika jedhu qaba. (Maddi: aadde Xaayituu Waaqoo)

4.8.3. Hooqaa

Meeshaalee miidhaginaaf ayyaana gorobbee irratti barbaachisan yookaan oolan keessaa tokko hooqaadha. Hooqaan sibiila irraa kan tolfamu ta'ee kan bifa mutaa qabudha. Hooqaan kan godhatamu mataa haadha gorobbee bulfattu sana irratti yoota'u, duuba mataatti suuqamuun faayama. Hooqaan kun faayummaa bira darbee tajaajila kan biraallee niqaba. Kunis sibiila waan ta'eef diinni garagaraa namatti hinsiqxu jedhamee amanama. Akkasumas dhukkuba adda addaaf dabarsee nama hinkennu jedhamee amanama. Kanaaf hooqaan faayaafis gargaarsa biraafis ni oola jechuudha.

Akka yaada aadde Alamii Turaatti meeshaaleen ayyaana gorobbee irratti tajaajilan hiika mataasaanii niqabu. Fakkoommiin hooqaan ayyaana gorobbee kana irratti qabus, afuura hamaa nurraa dhowwi kan jedhuu agarsiisuuf yoo ta'u, faayummaatiifs ni oola.

4.9. Wantoota Yeroof Tajaajilan

Ayyaanni sochiiwwaniifi hurruubbii qaamaan deeggaramee mallattoolee adda addaan haala ijaan mul'achuu danda'aniin dabalamee kaayyoolee adda addaaf kan kabajamudha. Mallattooleen yookaan wantoonni ayyaana keessatti mul'atanis, ayyaanicha miidhagsuu bira darbanii hiika dhaabataniif qabu. Ayyaana gorobbee kabajuu kana keessattis wantoonni yeroof tajaajilan kan naannootti argamaniin itti fayyadamanii ayyaanicha booda gatan yookaan dhiisanidha. Meeshaalee ayyaanichaaf gargaaran biratti dabalataan tajaajila biraaf kanneen gargaaranii ayyaanicha miidhagsanidha. Akkasumas hiika mata mataa isaanii kan qabanidha. Isaanis kanneen armaan gadiiti.

4.9.1. Coqorsa

Coqorsi gosa margaati. Margi kun bonaafi ganna lalisa. Coqorsi kun baay'ee jabaataa waan ta'eef akka salphaatti hincitu. Akkasumas coqorsi hidda baay'ee qaba. Coqorsi lafarra waan lo'uuf lafarra dheeraadha. Coqorsi ayyaana gorobbee irratti yemmuu haati gorobbee sana facaafattus ta'e warreen kaaniif facaafu warreen kaan waliin coqorsa ni fayyadamti. Akka yaada maanguddootaatti coqorsi kun fakkoommii mataasaa qaba.

Fakkoommiin Kunis, akkuma coqorsi bonaafi ganna lalisu, isinis lalisaa yoomiyyuu hinrakkatiinaa. Akkuma coqorsi lafarra yaa'u, isinis sanyiin dagaagaa, hiddi keessan haabaayyatu; sanyiin keessan hincitiin; akkuma coqorsaa jabaa ta'aa jiidhinsi isinirraa hin fagaatiin kan jedhu agarsiisuuf qabatama jedhaniiru. (Maddi obbo Caalaa Toleeraa)

Suura 9. Haati gorobbee bulfatte coqorsa qabattee

4.9.2. Baala Ulumaayyifi Baala Abbayyii

Baalota lafa kanarra jiran, uummatichi faayidaa adda addaaf oola. Fakkeenyaaf baala kusaayee qodaa aannanii ittiin dhiquuf gargaarama. Baala indoodee immoo ittiin wayyaa miiccachuuf fayyadamu. Baala bakkannisaa, baala bargamoofi baala daamaa kasee immoo qorichummaaf fayyadamu. Baalli faayaaf tajaajilanis nijiru. Isaan keessaa muraasni baala ulumaayyii, baala saraxii, baala urgeessaafi baala abbayyiiti.

Baalli ulumaayyii, muka ulumaayyii jedhamurraa kan argamu ta'ee, ayyaana gorobbee irratti coqorsa waliin facaaffannaaf kan ooludha. Baalli abbayyii kan mukti isaa bonaafi ganna baala isaa hinharcaafne ta'ee, akkuma baala ulumaayyii facaafannaafi kan ooludha.

Fakkoommii baala urgeessaa akkuma baalliikee bonaaf ganna hinharcaane nuunis hinharcaasiin, yoomiyyuu nujiraachiis kan jedhu agarsiisa. Akka maanguddoonni jedhanitti, baalli ulumaayyiifi baalli urgeessaa facaafannaa irratti kan oolaniif baalonni kun waan urgaa'aniif, jireenya keenya nuu urgeessi kan jedhu agarsiisa.

Akkasumas guyyaa ayyaana kanaa baalli saraxii jedhamu mataatti suuqamuun miidhaginaaf oola. Yeroo ammaa kana baalli kun akka bade jiru maanguddoota irraa

hubatamee jira. Baalli kefoo jedhamus haadha gorobbee sana miidhagsuuf mataatti suuqama. (Maddi aadde Gizeeshee Baay’ataa)

Suura 10. Ulumaayiifi baala abbayyiin yemmuu haati gorobbee facaaftu

4.9.1 Gocha Gaafa Gorobbee Raawwatan

Ayyaanni gorobbee guduruu kun yemmuu kabajamu, sirni sun yemmuu adeemsifamu gochoota achi keessatti raawwatan hunda hammata. Gochoonni kunis qaama ayyaanneffannaa kanaa ta’anii ayyaanicha milkeessuufi bareechuuf waan raawwatanidha. Isaanis kadhaa, eebbafi weedduudha.

4.9.1.1 Kadhaa

Ummatni Oromoo uumamaan waan human isaa ol ta’e ofirraa qolachuuf, Waaqa hunda danda’a jedhee yaadutti himata. Akka jalaa isa baraarufis nikadhata. Akka inni waan hawwe guutuufis niwatwaata. Kanas Dirribiin (2012:56-62) yoo ibsu, Oromoon yeroo Waaqa kadhatu, gurraacha garaa garbaa, leemmoo garaa taliilaa, tokkicha maqaa dhibbaa, kan waan hundaa dandeessuu, kan bakka maraa jirtu, kan hinkufne, kanhincabneefi kan hinduune nagaan nu bulchte nagaan nu oolchi; midhaan barakaa nuugodhi kan namaafi simbirroo quubsu taasisi; nagaan nu oolchii immoo nagaan nu bulchuun jechuun Waaqa uummaasaa kadhata.

Ummatni Oromoo jiruufi jireenya isaa keessatti uumama, waqtiileefi kkf waliin walqabatee rakkoo isa qaqqabe keessaa akka Waaqni isa baasu kadhata. Akkasumas fuulduratti wanti hamaa isa, maatii, qe’ee, horiifi qabeenya isarra akka hingeenye,

carraan gaariis akka isa waliin taatuuf jecha waaqa isaa kadhata. Akkas jechuunis kadhata.

Yaa Waaq dukkana gannaa keessaa nubaasii booqaa birraatti nuceesisi; bubbee hamaarra nubaraarii, nagaakee nuuf kenni, caamsaa hongee hamaa irraa nubaraari, rooba gaarii nuuroobi, cabbiifi rooba hamaa irraa nu baraari.

Kabaja ayyaana gorobbee irrattis kadhaan nitaasifama. Kadhaan kunis nageenya haadha gorobbee sanaa, nageenya ijoolleeshee, nageenya horiisheefi qe'eeshee eegsisuuf taasifamudha. Hamaafi hammeenya dhufuuf jiru dhabamsiisuuf kan kadhata mudha.

Kadhaa kana kan kadhattu haadha gorobbee sanaa yoo taatu bakka mijuuf afaa afattee teessetti harkashee bal'istee ijoolleefi firashee akkasumas ollootashee ofitti naannessitee akkas jechuun kadhatti.

Yaa gorobbee na tiksi
Ijoolleekoofi qe'EEKOO tiksi
Yaa Maaram na tiksi
Ijoolleekoofi qe'EEKOO tiksi
Yaa Furma na tiksi
Ijoolleekoofi qe'EEKOO tiksi
Mijuu kana mijuu eebbaa taasisi
Mijuu kana mijuu nageenyaa godhi
Sii dhaabadheera
Ijoolleekoofi qe'EEKOO dhaabadhu
Hamaa nurraa facaasi

Jechuun kadhatti.

Ayyaanni gorobbee kan kabajamuuf faayidaa irraa argachuufi. Kunis nageenya argachuudha. Kanaaf haati gorobbee bulfattu Maaram ijoolleeshee, qe'eeshee akka tiksituuf, akkuma isheen ayyaana ishee kabaje, Maaramis waan hundaan akka bira dhaabattu kadhachuushee yaada agarsiisudha. Mijuu dhaabbates simattee akka hundasaanii eebbistuufi hamaarraa isaan baraartu kadhachaa jirachuushee kan agarsiisudha. (Maddi aadde Gizeeshee Baay'ataa)

Suura 11. Haati gorobbee ofii facaafachaa yemmuu kadhattu

Akkasumas haadhoon hoolaa ayyaanaaf qophoofte yemmuu qalamtu haati gorobbee dhiiga hoolaa cabaa buqqeetti qeensametti qubashee cuuphuun mormaafi adda ishee tuqsiisti. Haati hoolaa kan filamteef gara laafettidha waan jedhamee amanamuufi. Sana booda akkana jettee kadhatti

Yaa gorobbee na tiksii
Lubbuu na dheerressi
Ijoolleekoorra na bulchi
Dhalakoof, karrakoof dhaabadhu
Ateetee bantiikoo araaraa naaf buusi
Ati naa toli; waggaa waggaan na gahi

Akka yaada armaan oliitti haati gorobbee, gorobbeen akka ishee tiksittee, jiraachiftee, ijoolleesheerra umurii dheeraa jiraachiftu kadhataa jirti. Akkasumas ateeteen isheen abdattu ijoolleeshee eeguun bakka deemte hundatti ishee eegdee qe'eesheef araara buusuun akka waggaa waggaan ishee geessu kadhachuu akka agarsiisu yaadni aadde Gizeeshee irraa argame nuhubachiisa.

Ayyaanni gorobbee erga kabajamee booda guyyaa shaniif haati gorobbee sana bulfattu lafa itillee hoolaarraa lafa doocoo gorobbee jala rafti. Gaafa guyyaa shanaffaa foon hoolaa ayyaanichaaf qalamte sanarraa daddarbachaa akkas jettee gorobbee kadhatti

Yaa gorobbee bantiikoo
Tiksittuu qe'eefi ijoolleekoo
Ani sijala ciiseeraa
Qe'eekeef ciisa laadhuu
Ulfina sii kenne
Qe'eekeotti ulfinaan deebi'ii

Jettee bulfannaa gorobbee irratti kadhaa taasisuun milkiifi ayyaanaa gaarii ijoollee ishee, horii isheefi qe'ee isheef hawwiti. Akkuma barana gammachuun kabajnee dabarsine bara dhuftus nagaan nutti naannessi jechaa hawwiishee kadhaan raawwatti. Walumaagala tasgabbiifi nageenya gorobbeen akka qe'eesheetti fiddu hawwaa kadhachuushee kadhaa armaan oliirraa nihibanna.(Maddi aadde Gizeeshee Baay'ataa)

4.9.1.2 Eebbaa

Hawaasni Oromoo duudhaafi aadaa of gidduutti qabu kabachiisuuf amanamummaa walii waliisaaf qabus ittiin cimsuuf kan balleesse ittiin ifachuuf kan gaarii raawwate ittiin jajjabeessuuf eebbaafi abarsatti fayyadama.

Gochoota ayyaana gorobbeerratti taasifaman keessaas tokko eebbadha. Eebbi, gaariin akka ta'u waan gaarii hawwu yommuu ta'u bakkaafi haala adda addaa keessatti raawwata. Isaanis ooyruu keessatti, caffeetti, malkaatti, tulluufi odaa jalatti eebbi ni raawwata. Haala keessatti eebbi raawwatu kan jedhu immoo yeroo akkam akkamii Oromoon akka wal eebbisu kan mul'isudha. Kunis yemmuu kabajaalee ayyaanota garagaraa, yemmuu gaa'ilaafi gamachuun adda addaa jiraatu Oromoon ni eebbisa.

Kanaaf eebbii waaqeffataan sirna tokkoo gochuun dura ofkaltii argachuuf jecha yaada dhiyaatudha. Oromoon hojii isaa qajeelchuuf jecha eebbaan jalqaba. Yaaduma kana Maammoon, (2013:36) yoo ibsu, “Walgahiin kamiyyuu yoo godhamu, seerrii fuudhaafi heerumaa ayyaanaa adda addaa kabajuuf jalqaba tahuu kan qabu eebbaa waaqaatii.”jedha.

Ayyaanaa gorobbee guduruurattis nageenyii, badhaadhinni akka namaafi horii mudatu jecha eebbii nitaasifama. Kanas abbaan warraa akkas jechuun eebbisa.

Ateeteen boroo inni waammattan isin haa dhageessu
Hunda beeka inni isiiniif haa beektu
Alamiin isiniif haa qubatu
Fayyaan qe'ee keessaan haa qubatu
Hulaan qabbana haa tahu
Fageenyi haa dhiyaatu
Abbaa warraa gulantaattii
Haadha warraa barcumatti
Qotiyoo qanbarriirratti
Dhaltii okoleettii
Waatii manatti
Iniif haa tiksu
Awwaara bonaa nagaan isin baasee
Booruu gannaa nagaan isin haa baasuu
Maaram haati hunda jaalattee gootee
Fageenyaa dhihaattee
Dhiheenya owwaattee
Hunda qabattee fira,tiksee isiniif haa taatu

Baksaan har'aa kan seeraa isiniif haa tahu (maddii: obbo Caalaa Toleeraa)

Akka yaada armaan oliitti abbaan warraa baala ejersaafi farsoo waancaatti qabatee yemmuu eebbisu, ateeteen isin waammattan kan hunda beektu isiniif haabeektu. Alamiin isiniif haa qubatu jechuun nageenyii, gamachuun, fayyaan isin bira haa buufatu jechuun eebbisa. Akkasumas abbaan warraa gulantaattii haatii warraa barcumatti jechuun abbaan warraas haatii warraas iddoo kabaja isaanii haa jiraataan jechuudha. Qotiyoo qanbarriirratti jechuun immoo sangaan waanjoo jalattii nagaan jiraatee, callaa gaarii haa argamsiisuu jechuu agarsiisa. Dhaltii okoleetti waatii manatti kan jedhu immoo loon dhalanii waatiif aannan akka kennan hormaannis akka tolu kan jedhu agarsiisa. Awwaara bonaafi booruu gannaa nagaan isin haa baasuu yoo jedhu immoo bonni yeroo roobni hin jirre, magariisni lafa hin uwwifnedha. Kanaaf gogaa kana jalaa isin haa baasuu kan jedhu agarsiisa. Booruun gannaa immoo yemmuu roobni cimaan roobee lagni guutu horii lolaan nyaatu namnis gargar faagatuudha. Kanaaf yeroo rakkisaa ta'an kana nagaan bira

darbaatii birraa namatti tolutti ce'aa kan jedhu agarsiisaa. Maaramiiniis rakkoo keessaan hundatti dhiyaattee isinii haa hiiktu kan jedhuu ergaa qaba.

4.9.1.3. Weedduu

Sirni kabaja ayyaanaa gorobbee weedduu ni qaba. Wedduun adeemsa ittiin gammachuu ofii itti ibsatanidha. Akkasumas bifa yeedaloo qabuun afaaniffaan daddarbaa kan dhufedha. Bifa hawwataa ta'een hawaasni seenaa, eenyummaa, duudhaa, amantiifi kkf ittiin ibsata. Siyaasa, jibba, moo'insa, deeggarsaafi mormiisaallee ittiin ibsachuu danda'a. Zarihun (2002:20).

Kanaaf gorobbeerrattis dhangaan dhiyaate erga nyaatamee dhugamee booda weedduun ni weeddifama. Galatni ni galchama. Weedduuwan kun ergaa galata maaram galchuurraa kaasee hanga gammachuu ofii ibsachuuttii kan of keessaa qabudha. Qabiyyee garagaraa qabu jechuudha.

Gorobbee guduruu kana keessattis gorobbeen haadha hormaata nagaa, badhaadhinaafii eegduu daa'immanii tahuushee yoo nama waaman namni homaa akka namaa hin gooneefi maarama furmaa yookaan aayyoo guduree yoo waaman kan nama jalaa owwaattee nama gargaartuu tahuu akka armaan gadiitti weeddisu.

Waamanii waamanii aayyoo guduree waamanii
Shureemoo turee waamanii aayyoo guduree waamanii
Turee moo dhufe waamanii aayyoo guduree waamanii
Toltuu karrarraa waamanii aayyoo guduree waamanii
Waamanii waamanii qaallicha boroo waamanii
Osoo aayyoo waamanii aayyoo guduree waamanii
Waan isheen himattu ilaalanii
Oggaa gingishaa murtu waamanii aayyoo guduree waamanii
Waan isheen himattu laalanii
Oggaa gingishaa dhufu waamanii aayyoo guduree waamanii
Waan himattu ishee laalanii. (Madda: aadde Qonjitee Hirphaa)

Akkasumas akka weedduu kanaatti Tureefi shureen maqaa namaati. Kanaaf namni rakkate aayyoo guduree waammata malee nama hinwaammatu. Toltuu karrarraa waamu

malee kan abbaa fedheef garaa laaftu, rakkoo namaa hundaa furtu aayyoo guduree waammatu. Akkasumas qaallicha ayyaana abbaa ofii kan ta'e nubaasi jedhanii waammatu malee ergaajedhu qaba. Aayyoon guduree waan hunda beekti. Isa ta'uufi isa hintaane ofiiyyuu adda baasti. Akkuma hojiishee kan gingishaan hojjetu kanas osoo argitee maal namatti himti laata, jechuun yaada gaaffii itti ta'e kana weedduun ibsatu. Akkasumas akkuma gingishaan qulqulluu midhaanii dabarsee kan faayidaa hinqabne gubbaatti hambisu, haati gudurees eegduun nama horiifi qe'ee kan namaaf hin tolle moortuufi goomattuu calalaltee akka hambistuuf osoo yemmuu gingishaa kun hodhamee muramu argitee maal jetti, ergaa jedhuun weeddisu. (Maddi aadde Qonjitee Hirphaa).

Ayyaana gorobbee irratti nageenyi ijoollee, horii, qe'ee akkasumas dhabduuf nikadhatama. Kadhaan dhabduuf kadhatame sun yemmuu deebii argatu, Maaram ishee dhageessee kadhaasheef deebii kennite akkas jechuun weeddisti,

Yaa Maaram jedhee hinbeeku
Jedhee harkaa dhabee hinbeeku
Kan Maaram namaa gootu
Haati ofii namaa hingootu!

Weedduun kun kan ibsu, Maaramiin kan namaaf gootu haati ofii isheen nama deesse, hundaa ol dhalashee jaallattullee namaaf gochuu hindandeessu kan jedhu yemmuu ta'u, Maaramiin garaa qulqulluun yoo waammatan kan namaaf dhageesuufi rakkina namaa kan hubattu ta'uu agarsiisa. Maaramiin dubartii deessuu irratti ciniinsuun akka hinjabaanne, dhabduun akka dhala argattu, horiin akka hortu, midhaan faca'ee lafa jiru barakaadhaan akka manatti deebi'u waan gootuuf, kana immoo haati ofii namaa gochuu hindandeessuu. Garuu Maaramiin kana namaa gooti kan jedhu agarsiisa.

Yemmuu kana yaa aayyoo jaanoorra marmaaranii
Ennaa kana yaa maaree baksaarra marmaaranii
Ennaa kana yaa aayyoo marqaarra gadi ilaalanii
Hurruubni abbaa qabaa marqaarra gadi ilaalanii
Yoo ceetu na ceesisi marqaarra gadi ilaalanii
Anoo sagalee hinqabbu marqaarra gadi ilaalanii
Waamee sin dhageessisuu marqaarra gadi ilaalanii

(Maddi: Maanguddoo Kibbituu Charee)

Akka weedduu kanaatti jaanoon meeshaa suphee irraa hojjetamu kan marqaan itti marqamuun baksaan kan itti nyaatamudha. Kanaaf waan gorobbeef qophaa'u qopheessinee, nyaannees nuraa hafee lafatti ilaallees kan jedhu hiika qaba. Hurruubni abbaa qaba; anoo sagalee hin qabu; kan jedhu immoo sirba kanarratti kan sochii qaamaan agarsiisee sirriitti siweeddisu jira. Anoo sagaleen ittiin si galateeffadhu hin qabu kan jedhu mul'isa.

Ayyaana gorobbee irratti kan jajamtu kan faarfamtu maaramiidha waan jedhaniif ayyaana kana irratti akkana jechuun maqaa isheef hojii ishee kaasanii faarfatu.

Ilil ilil yaa Maaram ilil

Yaa soorettii tuulama baatee, noorimee

Ittachi daraaraadha yaaMaaram ilil

Saawwantu dheedee fixe malee ilil

Ilmaankee wallaalaadha ni beekta ilil

Nama beekke fide yaa maaram ilil

Yaa baala buqqee yaa Maaram ilil

Otoo baala nyaatanii yaa Maaram ilil

Maaramtu kana yaadaam aayyookoo ilil

Ayyaantitti barii baate noorimee

(Maddi:Maanguddoo Xaayituu Waaqoo)

Akka weedduu kanaatti namni wallaalaa ta'uufi Maaram immoo rakkoo namaa kan hubattee kan namaa dhiistu ta'uushee mul'sa. Maaram ayyaantittiif ulfinni waan malu jechuun noori jedhanii weeddisu.

Akkasumas yaa gorobbee, ateetee bantiikoo, hamaarraa nu eegii nu jiraachisi. Nuti waggaakee eegnee sikabajne atis ulfinaan nu tursii, nujiraachisi jechuun akka armaan gadiitti weeddisu.

Ijaarsa birruu goshuu yaa dhibbakoo

Faaqqee dalga bulfattee yaa dhibbakoo

Siyyaada siyyuu hinobsu yaa dhibbakoo

Waankee narra buufattee yaa dhibbakoo

Gudeesha qaxxaamursi yaa ateetehoo
Innuu boba'ee bulaa yaa ateetehoo
Hiyyeessa fayyaa bushi yaa ateetehoo
Innuu dhama'ee bulaa yaa ateetehoo
Dhagaa gamaa kakattaakoo yaa ateetehoo
Ateeteen dhufnaan simannaakoo yaa ateetehoo
Bahii jamaa walakkaakoo yaa ateetehoo
Gagammadee nyaadhe marqaakoo yaa ateetehoo

(Maddi: aadde Xaayituu)

Akka yaada kanaatti Maaram waa hunda caaltuu kan taate waamuu dhiisuuf obsa akka hinqabaanne, hiyyeessa fayyaa goonaan hojjetee akka nyaatu kangaafatuudha. Kabaja ateetee kan uummata gidduutti jaalalaan simatanii waan ta'e hundatti gammadanii akka marqaa isaanii nyaatan kan agarsiisudha. (Maddi aadde Xaayituu Waaqoo)

Ayyaana gorobbee irratti Maaram hormaata qajeelchiti; deessuu ofkalchitti jechuun dhabduuf immoo dhala kadhachaa waliin ta'anii weeddisu.

Yaa maarehoo
Fayyaan sikadha marmaarehoo
Siccaala guddaashehoo
Yaa Maaram jedhee hinbeeku
Jedhekaa kunoo reefuu
Yaa hiika gargaartuukoo
Kan dhiiga nama gootuukoo
Yaa Maarhoo yaa Maarehoo
Hinfootu hinfoosistu
Kan kutaa shan olbaattehoo
Naan baattu naan hoosfittu
Kan mucaa nadhowwattahoo
Namumti dhala qabu
Awwaalli gibbii keessa
Isayyuu hizbiit geessa
Yaamaarehoo

Namumti dhala hinqabne
Awwaalli hiddii keessa
Hiddii xaxamaa keessa
Dhirsiiyyuu giddii geessa

Akka yaada armaan oliitti, namoonni gorobbee kabajan Maaram akka fayyaa isaaniif kennitu kadhachuu isaanii yaada agarsiisudha. Sababiisaa isheen waan hundumaa gochuu waan dandeessuufi; yoo feete dhiiga mucaa gootee kenniti; jechuun weeddisu. Maseenni dhala hinqabnes dhala akka laattuufif jecha kan guddifatuhoo ana ati maaliif nadhowwate; kan dhala qabu ulfina qaba; yemmuu lubbuun jirtu mitii ergaa duteellee duutishee bareedaadha; namaa baay’etu dhaqee ishee awwaala; bakki awwaallisheellee filamee bakka taa’etu kennama kan jedhu hiika yooqabaatu; kan dhala hinqabne immoo ulfina hinqabu du’as hintolu; nama ormaa haahafuu abbaan manaasheeyyuu dirqii bakka awwaalaa geessa; bakki itti awwaalamtullee tuffatamaafi jibbamaadha; jechaa Maaram irraatti komii qaban ibsachaa weeddisu. (Maddi aadde Qonjitee Hirphaa).

Oromoon ilmoo baay’ee horachuu barbaada. Kanaaf dubartii ijollee muraasa yookiin tokko qabduuf dubartoonni ayyaana gorobbee kabajani nikadhatuuf.

Abeetuu Yaa Maaramii
Haati ilma tokkoo hinkoortu
Sagada Rabbii hinooltu,... jedhu

Faaruu kadhaa ofkeessaa qabu kun kan akeekkachiisu, ilma tokko qofaa dhala qaba jedhanii kadhaa Maaramii dagachuun barbaachisaa akka hintaanedha. Sababiin isaas, ilmi tokko akka tasaa yoo du’e maseena tahuudha; dhabduu jedhamuudha. Kanaaf yaa Maaram adaraa dhala nuuf dabali jechuudhaan yeroo yerootti kadhachaa faarfachuu isaanii agarsiisa. Itti fufuunis akkas jedhanii kadhatu,

Anaaf nagaroo kenni
Budaaf qabaroo kenni

Yaada armaan oliirraa kan hubatamu, hamaa isa diinni natti yaadu jalaa nabaraari; dhalas naakenni; ishee hammeenyaakoo yaadduuf yookaan goomattuufi budaaf jeedala kenni jechuun kadhatu. Jeedalli akka ilaalcha Oromootti bineensa milkii badii, yeroo hunda

shira kan yaaddu, mallattoo milkii hammeenyaati. Kanaaf kan gaarii yaaduu gaarii taasisi; kan yaraa yaaduuf immoo hamaa itti fidi; ergaa jedhu qaba.

4.10. Hirmaattota Ayyaana Gorobbee

Akka odeeffannoon argame mul'isutti, guyyaa ayyaanni gorobbee kabajamu namoonni achi irratti argaman jiru. Isaanis olloota haadha gorobbee, warreen dubartoota, ijoolleeshee haadhamanaafi abbaa manaa isaanii waliin, firootasheefi abbaa warraasheedha. Abbaan warraa baala ejersaa qabatee, farsoo geeshoo waancaatti bu'eefii qabatee eebbisa. Warreen hafan immoo lafa bakka mijuu, haadha gorobbeetti naanna'anii taa'uun eebbifamu; facaafatu; Yemmuu haati gorobbee kadhattuufii eebbistu jalaa fuudhu; akkasumas weedduu ayyaana gorobbee faana weeddisu.

4.11. Waqtii Ayyaanni Gorobbee Guduruu Kabajamu

Gorobbeen guduruu waqtii itti kabajamu qaba. Kunis ji'a Amajjii keessa kabajama. Ayyaanni gorobbee Godina Horroo Guduruu Wallaggaatti kabajaman, gorobbee Horroofi gorobbee Guduruu jedhamanii bakka lamatti qoodamu. Gorobbeen Guduruu, gorobbeen Horroo kabajamee guyyaa sagal booda akka kabajamu yaadni maanaguddootaa ni ibsa. Guyyoota toorbee jiran keessaa kan irra bu'a jedhamee beekamu jiraatuu baatuyyuu, guyyaa Facaasaafi Kamisarra yoobu'e filatama. Sababiinsaa guyyootni kun guyyoota milkiidha jechuun naannichatti waan amanamuuf gaa'illis guyyoota kanarra filatama. Qotee bulaan Oromoo guyyaa facaasaa(kibxata) kanarra midhaan facaasa. Sababiinsaa guyyaan kun ayyaantuu waan ta'eef oomishni gaarii ta'a jedhamee amanama.

Ji'a Amajjii keessa kabajni ayyaanaa kun taasifamuun, fulduratti Arfaasaan waan galuuf bokkaan haalaan roobee midhaan faca'u sanyii godhatee akka toluufi akka midhaan faca'e gogee hinbadne, cabbiin akka hinrukutne, ilbiisni adda addaa akka midhaanicha hinfixneef jecha yeroo Furma jedhamee beekamu kanarra ayyaanni kun kabajama. Bara haaraa waan ta'eefifis karooraafi walumaagala hojiin bara sanaa akka qajeeluuf jecha bara haaraa kanarratti ayyaanni Maarama Furmaa nikabajama. (Maddi: Maangoddoo Faranjii Nagarii)

Akka Dirribiin (2012:125) irratti ibsettis Amajjiin ji'a jalqaba waggaa haarawaa waan ta'eef eebban jalqabama. Ayyaanni kun kan uummanni misooma fuulduraatiif wal eebbisee karoora qonnaa itti baafatudha. Ayyaanni ateetee Furmaas ayyaana ateetee isa jalqabaati.

4.12. Barbaachisummaa Kabaja Ayyaana Gorobbee

Ayyaanni gorobbee ayyaanota ummatni Oromoo kabaju keessaa tokkodha. Ayyaanotni kabajaman immoo waqtiifi sababa itti kabajaman qabu. Ayyaanni gorobbee kunis abbummaan dubartootaan kan kan kabajamudha. Isaanis ayyaana kana kan kabajaniif ayyaanni isaaniif tolee dhala isaaniifis akka qajeeluufi. Horiifi qe'een hormaata, nageenya akka argataniif Maarama Furmaa kan itti kadhatan.

Gorobbeen mana keessatti kan kabajamu, jireenyi gola mana irraa kaasee hanga diidaatti akka toluufidha. Ijoolleen dubaraa gaa'ila gaarii ta'e akka argatan, warri argatan akka horan, deessuun yoo jiraattes akka ofkaltuuf jecha, kan dhabde immoo akka dhala argattuuf jecha kadhannaadhaan kabajama. Firris walbaruudhaan jaalalli gidduu isaaniitti akka jabaatu godha.

Warreen ayyaana gorobbee kana hinkabajne qe'een isaanii ni jeeqama; horiin ni dhumti; horiin yoojiraattellee hinmirstu, ijoolleetti immoo cittootu naqama, dubartiin ciniinsuu qabamtu hinofkalti, dhabduun dhala yoo kadhatan hindhagahamu jedhamee amanama. Kanaaf yoo kabajamuu baate rakkoowwan kun waan mudataniif waggaan isaa eegamee kabajama. (Madda obbo Hamsaaluu Tarfaa)

4.13. Sadarkaa Kabajni Ayyaana Gorobbee Guduruu Amma Irraa Jiru

Ummanni Oromoo sirna bulchiinsa mataasaa kan ta'e Sirna Gadaatiin ofbulchaa ture. Akkaataa uumaafi uumama ittiin ilaalu amantaa mataasaa, Waaqeffannaa qaba. Dirribii (2012:15). Akka amantii Waaqeffataatti ummanni Oromoo ayyaanota hedduu kabaja. Isaanis Irreecha, Hingiccaa, Jaarii Loonii, Garanfasaafi Gorobbee fa'a jedhamanii beekamu. Ayyaanonni kun yeroo itti kabajamaniifi sababa itti kabajaman waan qabaniif hawwiin eegamu. Jaalalaanis kabajamu.

Ayyaanni gorobbees isaan kana keessaa tokko yoo ta'u isa durii irraa jijjiiramuusaafi sadarkaa duriirra akka hin jirre maanguddoon ibsaniiru. Akka yaada isaaniitti

meeshaaleen faayaafi kan dhangaan itti qophaa'u akkasumas itti dhiyaatu meeshaalee baraa akka makataa jiru himaniiru. Meeshaaleen ulfoo akka calleefi faaya mataa kan ta'e, baalli kefoo jedhamu amma akka dhibamaa dhufe dubbatu.

Eebbifi weedduun ayyaana kana irratti jedhamanis irraanfaatamaa dhufuu himaniiru. Adeemsi sirnichaas harcaatii akka qabu yaadi maanguddootaa niagarsiisa. Hirmaannaa namootaa ilaalchisee baay'inaan kabajamaa akka hinjirre mul'isa. Mana namoota muraasa ta'etti qofa kabajamaa jira. Kanaaf immoo sababa kan ta'e uummanni amantii Waaqeffataa ture kun gara amantii kiristaanaa dhufuun ilaalcha yaraa kabajalee amantii Waaqeffannaa irratti horachuun akka ayyaanonni kun cunqursaman yookaan hafan taasifameera.

Kanaaf yeroo ammaa kana ayyaanni gorobbee kun bal'inaan kabajamaa kan hinjirredha. Kunis akka ilaalcha boodatti hafaatti ilaalamuun sadarkaa odeeffannootti qofa argamuutti deemaa akka jiru ibsaniiru. Warreen kabajaa jiraniyyuu meeshaalee aadaa sana achi kaa'uun meeshaalee ammayyaatti gargaaramaa jiru. Baalotni aayyanicha irratti tajaajilan illee muraasni isaanii badanii jiru. Warreen dur jiran kabajaa turaniyyuu dhaloonni har'aa irraa fuudhuu waan dideef, sadarkaa baduurra akka jiru yaadni maanguddootaa nihubachiisa.

Boqonnaa Shan: Cuunfaa, Argannoofi Yaboo

Boqonnaan kun haala waliigala qorannoo jalqabaa hanga dhumaatti kan ilaallatudha. Asi jalatti kanneen ilaalaman cuunfaa, argannoofi yaboodha.

5.1. Cuunfaa

Uummanni Oromoo seenaa, aadaafi duudhaa mataasaa ta'e niqaba. Duudhaan hawaasaa immoo gosa fookloorii jalatti kan ilaalamu yoo ta'u sirna fuudhaafi heerumaa, kabaja ayyaanaa, waaqeffannaa amantii,feestivaalota, qoricha aadaa, dhaqna qabaa kkf. Kanneen jedhan ofjalatti hammata. Amantiin uummatni Oromoo ittiin bulaa tureefi ittiin bulaa jiru, Waaqeffannaan, kabajaalee ayyaana gara garaa qaba. Akkasumas haala ittiin dhugeeffannaa mataasaa niqaba. Uummatni Oromoo amantii Waaqeffataa, uumaafi safuun Waaqaa akka hin cabne ni eega. Ayyaana mataasaa kan eenyummaasaa calaqqisiisu kanas ni ulfeessa; hiikas itti laata. Kabajaaleen kunis adeemsa yookaan sirnafi kaayyoomataasaanii qabu. Ayyaanota ulfoo uummata Oromoo Waaqeffataa biratti kabajamaniifi beekaman keesaa tokko ayyaana gorobbeedha.

Haaluma kanaan qorannoon kun sirna kabaja ayyaana gorobbee irraatti kan xiyyeeffatedha. Ayyaanni kun godina Horroo Guduruu keessatti kabajama. Gorobbee Horroofi gorobbee Guduruu jedhamuun bakka lamatti qoodamu. Qoodamni isaanii kun garaagarummaa isaan yerootti kabajamuufi dhangaa qophaa'uu irratti hundaa'eeti. Gorobbeen guduruu aanicha keessatti kan kabajamu yoo ta'u, kabajni ayyaanaa kun waan hedduu ofkeessatti qabata. Isaanis adeemsa sirna kabaja ayyaanichaa, meeshaaleen ayyaana kana kabajuuf barbaachisan, hirmaattota ayyaanichaa, afoola ayyaana kana keessatti jiran, Waqtii ayyaanni gorobbee kun itti kabajamu, ayyaanni kun kabajamuun eenyufaa akka fayyaduufi barbaachisummaasaa, akkasumas yeroo ammaa kana kabajni ayyaana gorobbee sadarkaa akkamiirra akka jiru ibsuufa'i.

Qorannoon kun adeemsifamuuf mala ittiin odeeffannoon sassaabamu keessaa gosa miti carraa kanneen ta'an iddattoo akkayyoofi iddattoo darbaa dabarsaatti fayyadamuun, odeeffkennitoota haala kanaan argaman immoo afgaaffii, daawwannaafi marii garee xiyyeeffatamaatti gargaaramuun odeeffannoon qorannoo kanaa sassaabameera. Odeeffannoon meeshaa suursagaleetiin odeeffkennitoota irraa sassaabame kun mala odeeffannoo hiikuu akkamtaatti xiinxalameera.

Xiinxala ragaalee kana irraa bu'aan qorannichaa yookaan argannooniifi argannoo argame irratti immoo kanneen yaada furmaataa barbaadan kutaa itti aanuu keessatti gabaabinaan” Argannoofi Yaboo jechuun dhiyaatanii jiru. Argannoo keessatti kanneen dhiyaatan keessaa gartokko kan hubiif oolan yoo ta’u kanneen biro immoo kan fala barbaadanidha. Kanaaf kanneen fala barbaadani yaboo jalatti kaa’amu.

5.2. Argannoo

Qorannoon tokko erga gaggeeffamee raawwateen booda bu’aa qabeessummaa qorannoo sanaa kan mirkaneessu argannoo qorataan sun erga qorannoo sana gaggeesseen booda argatudha. Qorannoo mata dureen isaa kabaja ayyaana gorobbee guduruu, godina Horroo Guduruu Wallaggaa jedhu irratti gaggeeffameen firii argannoo qorannooshee kan ta’e akka armaan gadiitti lafa keessee jirti.

Qorannoo kanarratti argannoowwan argaman:

- Sirni kabaja ayyaana gorobbee akkuma duudhaalee biroo ummata Oromoo biratti yeroosaa eeggatee waggaa waggaatti ji’a Amajjii keessa kan kabajadha. Kabajni ayyaanaa kunis akka lakkoofsa Oromootti lakkaa’amee, Gorobbeen Horroo erga kabajamee guyyaa sagal booda kan Guduruu immoo nikabajama.
- Dubartiin gorobbee kabajju (Haati gorobbee) kan gaa’ila ijaarratte ta’uu qabdi. Dubartoonni naannoo sana jiran ollumaa qofa walbiraa qabu yoo ta’efi hundi isaanii nikabaju yoo ta’e, mana mana isaanitti kabajatu. Yoo abbaan manaa isaanii obbolaa walii ta’an immoo mana ishee niitii hangafaatti kabaju.
- Afoolli Oromoo duudhaa, aadaa, seenaafi falaasama uummatichaa kan ibsudha. Gama afaaniitiin illee jechooniifi moggaasonni adda addaa afoola keessatti mul’atu. Kanaaf kabaja ayyaana gorobbee kana keessatti afoolli duubee uummatichaa agarsiisaniifi jechoonni gara garaa mul’atanii jiru.
- Meeshaaleen ayyaana kana irratti tajaajilan hiika maal akka qaban fakkoommiin isaanii maal akka ta’e hubatameera.
- Ayyaanni kun wayyaa, faayaafi dhangaa qofaatti kabaja kanaaf oolu qaba. Wayyaan ayyaana kanaa qomee jedhama. Faayi ayyaana kana irratti dubartiin gorobbee bulfattu fayyadamtu sibiila hooqaa jedhamu, baala saraxiifi kefoo jedhaman mataatti suuqamanidha. Nyaanni ayyaana gorobbee irratti dhiyaatu

marqaa xaafii diimaa dhadhaa baqsaattifi shaametatti nyaatamu yoo tahu, dhugaatiin immoo farsoo buqurii kan mijuu irratti dhiyaatuufi farsoo geeshoo kan namoonni dhuganidha. Akkasumas bunni nidanfa. Warreen ayyaana kana irratti hirmaatan immoo dhangaa kan akka akaayii qorii, daabboo girriseefi dhugaatii haraqee nifidu.

- Haati dhimmaa, dubartii gorobbee sana bulfattu taatuuyyuu abbaa warraafi ijoolleen ishee akkasumas ollaafi firri irratti hirmaatu.
- Gosti afoolaa eebbiifi weedduun akkasumas kadhaan kabaja ayyaanaa kana irraatti ni jiru. Eebba kana kan eebbisu haadha gorobbee bulfatteefi abba warraadha. Kadhaa haadha gorobbeetu kadhata. Weedduu immoo hirmaattota hundatu weeddisa.
- Ayyaanni gorobbee ijjoolee akka cittoon hinyaanne, namni akka nageenya argatu, horiin akka mirgistuufi hortu, midhaan faca'u nagaan akka gumbiitti galu akkasumas qe'een akka qajeeluuf kabajama.
- Wantoonni jijjiiramaafi itti fufinsa ayyaanna gorobbeef yeroo ammaa gufuu ta'an kanneen akka amanti, ammayyummaafi xiyyeeffannoo itti kennuu dhabuudha.

5.3. Yaboo

Uummanni Oromoo bulchiinsa, falaasama, amantiifi meeshaalee aadaa mataasaa ta'e qaba. Haata'umalee, kabajaaleen amantiisaa kun akka yeroo duraatti ta'anii, keessumaaayyuu, bal'inaan adeemsifamuufi bifa asilii isaanii abatanii itti fufuu irratti gufuun gara garaa isaan mudateera.

Qorannoo kana keessatti sirni kabaja ayaana gorobbee guduruu maal of keessaa akka qabu, adeemsa isaafi haala akkamiirra akka jiru ilaaluun dandaa'ameera. Haaluma kanaan argannoowwan qorannichaan bira ga'amanfi rakkoolee dhimmoota kabaja ayyaana gorobbee guduruun walqabatanii mul'atan irratti hundaa'uun, yaada furmaataa ta'a jettee kan qorattuun yaaddu akka armaan gadiitti kaa'amee jira.

- Odeeffannoon ayyaana gorobbeerratti jiru baay'eensaa af-himtee waan ta'eef, qorattootaan gadi fageenyaan qoratamee bifa barruun osoo taa'ee gaariidha.

- Kabajni ayyaana gorobbee kun yoo hafa deeme eenyummaafi falaasama uummata Oromoo kanneen agarsiisan afoolli kabajicha keessatti argaman faana dagatamu. Meeshaalee hawaasichi dandeettii mataasaaiin uumee itti gargaaramu faana badu. Kanaaf hawaasni ilaalcha dogoggora ayyaana gorobbeerrtti qabu sirreeffatee duudhaasaa ganamaa kana kunuunfachuun deebisee dhaabuu qaba.
- Hawaasni seenaafi duudhaasaa hubatee jiru ilaalchota hordoftoota amantii biroon ayyaana gorobbee irratti ka'aa jiran hubachiisuun sirreessuu qabu.
- Dhaloonni haarawaa kun waa'ee duudhaasaa akka hubatuufi akka deebisee dhaabuuf, akkasumas akka isaan kaan hubachiisuu danda'utti kutaan dhimmisaa ilaalu kitaabolee barnootaa keessatti waa'ee ayyaana gorobbee hammachiisee dhiyeessuu qaba.
- Wayyaafi meeshaaleen aadaa ayyaana gorobbeef oolan haalli mijataan uumameefi waajjiralee aadaafi turizimii keessa seeraan taa'uu qaba.
- Afoolli ayyaana kana keessatti jedhaman(muldhatan) bifa jijjiirrannaa tokko malee waraabamuun dhaloota dhufuuf darbuu qabu. Keessumaayyuu weedduun ayyaana gorobbee irratti weeddifmu sadarkaa irraanfatumurraa waan jiruuf kanaa oli osoo hinbadiin bal'inaan otoo itti deemamee gaariidha.
- Miidiyaaleen duudhaa Oromoo kanatti deemuun xiyyeeffannoon hojjetanii ummata biraan ga'uu qabu. Miidiyaaleen yeroo baay'ee waan walfakkaatuufi waan beekamaa ta'e irra deddeebi'anii yemmuu kaasan mul'ata. Kanarra immoo hojii fooyya'aa hojjechuuf dhuudhaalee uummata Oromoo akkasitti kufuuf gitintiran kana itti deemuun uummatichaa biraan ga'uun, akka uummatni seenaa duubasaa ture baru gochuu qaba.

Wabiilee

- Addunyaa Barkeessaa (2011). *Akkamtaa.Yaadrimee Qorannoo Hujoo*. Finfinnee: Oromiyaa.
- Asmarom Legese.(1973). *Gada.Three Approaches to study of African society*. New York: Macmillan.
- Bascom William. (1954). *The Journal of American Folklore* (vol 67. No 266) American Folklore Society press.
- Bartels, Lambert. (1983). *Oromo Religion: Myths & Rites of the Western Oromo of Ethiopia*. Berlin.
- BATO (1998). *Seenaa Oromoo Hanga Jaarraa 16^{ffaa}*. Finfinnee.
- Bukenya, A. (1994)(ed). *Understanding Oral Literature*. Kenya: Nairobi University Press.
- Creswell, J.W. (2003). *Design:Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Research Approaches (2nd ed)*. Sage puplication Inc.
- Dastaa Dassaaleny. (2013). *Bu'uura Qorannoo*. Addis Ababa: Printed by Far East Trading PLC.
- Dirribii Damuusee. (2012). *Ilaalcha Oromoo.Barroo Aadaa, Seenaa fi Amantaa Oromoo*: Finfinnee.
- Dorson, R.H. (1972). *Folklore and Folklife: An introduction*. University of Chicago press.
- Dundes, Alan (2007). *The Meaning of Folklore*: Utah State University Press.
- Encyclopedia American*. (1998) .Vol.11, USA: University Chicago.
- Fedhasaa Taaddasaa. (2013). *Subii.Bu'uura Ogbarruu Oromoo*: Finfinnee.
- Filee Jaallataa. (2016). *Beekumtaa Oromoo I*. Addis Ababa.
- Gadaa Melba. (1988). *Oromia: An Introduction*. Khartoum.

- Georges,R.A and Jones,M.O. (1995). *Folkloristics: An Introduction*. Bloomington and Indiana Polis: Indian University Press.
- Imaanaa Bayyanaa.(2007). *Qaaccessa Qabiyyee Faaruu Amantii Duudhaa Oromoo Naannoo Shawaa*.Kan hinmaxxanfamne.
- Iseacs, Alan. (1981). *The Macmillan Encyclopedia*.USA: Laurence Urdang Associates Ltd.
- Iteenesh W\Rufaa'el.(2009). *Seccaatii Qabiyyee Walaloo Ateetee Godina Wallaggaa Aanaa Laaloo Assabii*. Kan hinmaxxanfamne.
- Jeylan W. Huseein. (2005). *The Functions of African Oral Arts: The Arsi-Oromo oral arts in focus*. *African Study Monographs*: Alemaya University.
- Maammoo Gadaa. (2013). *Duudhaa*: Finfinnee.
- Maatii Sabaa. (2006). *Daaniyaa*.Finfinnee:Oromia.
- Malaakneh Mangistuu. (2006). *Fundamental of Literature 3rd*.Addis Ababa: A.A.U. Press.
- Maranan, M.(2010). *Culture and Development Evaluation and Practice, UNESCO work in papers*, No 1 Spain, UNESCO.
- Misgaanuu Gulummaa. (2011). *Dilbii*: Finfinnee.
- Nunnan, D. (1992). *Research Methods in Language Learning*. Capridge: CUP.
- Rappaport, Roya.(1992). *Ritual, Folklore, Cultural Performance and Popular Entertainment.ed*. Rechard Bowman. New York Oxford University Press.
- Ruth Finnegan. *“Introduction Oral Literature in Africa*.Oxford University Press: 1970.PP 1-25.
- Sims C.M and Martine, S. (1965) *.Living Folklore: An Introduction to the Study of People and Their Traditions*.Logan Utah: Utah State University Press.
- Sumner Cloud. (1996). *Oromo Wisdom Literature: Proverbs, Songs & Folktales: An Analogy of Oromo Literature*. Addis Ababa: Guddina Tumsa Foundation.

Ulrich Blaukamper (1984). *Islamic History and Culture in Southern Ethiopia. 1988 (ed).*
Addis Ababa: Institute of Ethiopian Studies.

Waajjira Aadaafi Turiizimi Aanaa Guduruu. (2004). *Seenaa Aanaa Guduruu.* Kan
hinmaxxanfamne.

Woodward, I. (2007). *Understanding Material Culture.* India:Sage Puplication Inc.

Yaazoo Nugusuu. (2016).*Qaaccessa sirna kabaja Ayyaana Ateeteefi Qaaccessa*
Weedduusaa: Godina Shawaa Kabaa Aanaa Warra Jarsoo. Kan
hinmaxxanfamne.

ዘሪሁን አስፋዉ። (2002)። የስነ-ጽሁፍ መሰረታዊያን ፤ አዲስ አበባ።

ፈቃደ አዘዘ። (1991)። የስነቃል መምሪያ፤ አዲስ አበባ።

DABALEEWWAN

YUUNIVERSIITII ADDIS ABABAA,

KOLLEEJII NAMOOMAA QORANNOO AFAANOTAA,

JOORNAALIIZIMIIFI SABQUNNAMTIITTI,

MUUMMEE AFAAN OROMOO, HOGBARRUUF FOOKLOORII

DABALEE A

Gaaffiiwwan maanguddoota naannoofi namoota seenaa beekaniif af-gaaffii dhiyaatan.

Gaaffilee armaan gadii bu'uura godhachuun odeeffannoon isinirraa argamu qorannoo ani gaggeessu kana guutuu taasisa. Kanaaf odeeffannoo dhugummaafii qabatamummaa qabu akka naaf kennitan kabajaan isin gaafadha.

Maqaa----- Umurii----- Saala----- Gahee hojii----- Amantaa-----

1. Gorobbeen maali? Ateetee wajjiin tokko moo gargari?
2. Ayyaanni gorobbee maaliif kabajama?
3. Hirmaattonni sirna kabaja ayyaana gorobbee eenyufa'i?
4. Sirni ayyaana gorobbee yoom kabajama?
5. Sirna ayyaana gorobbee kabajuuf maaltu barbaachisa?
6. Adeemsi sirna ayyaana gorobbee itti kabajamu maal fakkaata?
7. Sirni kabaja ayyaana gorobbee yeroo ammaa sadarkaa maaliirra jira?
8. Afoolli kabaja ayyaana gorobbee keessatti mul'atan maal fa'i?
9. Meeshaaleen sirna kabaja ayyaana gorobbee irratti mul'atan yookaan tajaajila hiika akkamii qabu?
10. Hirmaattonni ayyaana gorobbee gahee akkamii qabu?
11. Baay'inni hirmaattotaa maal fakkaata?

12. Hirmaattonni ayyaanichaa haala kamiin taa'u?
13. Warri dhiiraa keessatti hirmaatuu?
14. Ayyaanni kun mana moo alatti kabajama
15. Dhangaan ayyaana kana irratti dhiyaatan maal fa'i?
16. Meeshaaleen faayaa eessatti faayamu?
17. Meeshaaleen ayyaanichaaf oolan hundi kan aadaatii?
18. Meeshaaleen aadaa ayyaana gorobbee, yeroo ammaa hinjirre maalfa'i?
19. Meeshaaleen faayaahoo kan amma hinjirre jiruu?
20. Yemmuu ayyaanni kun kabajamu meeshaalee hinjirreef maal bakka buustu?

DABALEE B

Odeefkennitoota afgaaffiifi marii garee xiyyeeffatamaa irratti hirmaatani

Lakk.	Maqaa	Saala	Umurii	Amantii	Hojii
1	Obbo Hamsaaluu Tarfaa	Dhiira	63	Pirootestaantii	Q/Bulaa
2	Obbo Caalaa Toleeraa	Dhiira	57	Waaqeffataa	Q/Bulaa
3	Aadde Xaayituu Waaqoo	Dubartii	41	Waaqeffataa	Haadha manaa
4	Adde Gizeeshee Baay'ataa	Dubartii	47	Waaqeffataa	Haadha manaa
5	Aadde Kibbituu Charee	Dubartii	39	Ortoodooksii	Haadha manaa
6	Aadde Alamii Turaa	Dubartii	49	Ortoodooksii	Haadha manaa
7	Aadde Faranjii Nagarii	Dubartii	40	Ortoodooksii	Haadha manaa
8	Aadde Qonjitee Hirphaa	Dubartii	52	Ortoodooksii	Haadha manaa

DABALEE C

Suuraalee namoota, meeshaaleefi wantoota ayyanicha irratti barbaachisan ta'anii kabaja ayyaana gorobbee guduruu irratti ka'anifi, dubartoota iddattoo akkayyoon afgaaffii akkasumas marii garee xiyyffatamaa irratti hirmaatan.

Waraqaa Mirkaneeffannaa

Ani qorattuun maqaafi mallattoo koo armaan gaditti eerame kun, waraqaan qorannoo kun hojii dhuunfaakoo ta'uusaa ibsaa, hojiin kun kanaan dura yuunivarsiitii kamiyyuu keessattii kan hindhiyaanne ta'uusaafi yaadawwan qorannoo kanaaf dubbise hunda isaanii wabii keessa kaa'uukoo mallattoo kootiin mirkaneessa.

Maqaa qorattuu_____

Mallattoo_____

Guyyaa_____